

TUOMITUT TŠEKKOSLOVAKIAN TAPAHTUMAT
Vuoden 1968 miehitysuutisoinnin rakentuminen suomalaisissa
sanomalehdissä

Emma Mesikämmen
Journalistiikan pro gradu -tutkielma
Kevät 2007
Viestintätieteiden laitos
Jyväskylän yliopisto

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty HUMANISTINEN	Laitos – Department Viestintätieteiden
Tekijä – Author Emma Mesikämmen	
Työn nimi – Title Tuomitut Tšekkoslovakian tapahtumat – Vuoden 1968 miehitysuutisoinnin rakentuminen suomalaisissa sanomalehdissä	
Oppiaine – Subject Journalistiikka	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Tammikuu 2007	Sivumäärä – Number of pages 97 + liite
Tiivistelmä – Abstract <p>Elokuussa 1968 maailma yllättyi ja järkyttyi, kun Neuvostoliitto yhdessä neljän muun Varsovan liiton maan kanssa miehitti niiden tavoin sosialistiseen leiriin kuuluneen Tšekkoslovakian. Miehitys oli dramaattinen uutistapahtuma, joka täytti sanomalehtien palstat myös Suomessa.</p> <p>Tämä tutkielma pyrkii selvittämään, millä tavoin suomalaislehdissä julkaistu miehitysuutisointi rakentui. Lähtökohta on, että journalismi aktiivisesti tuottaa todellisuutta sen sijaan, että vain heijastaisi sitä. Tarkastelun alla on sekä miehityksestä julkaistuja lehtijuttuja että niitä kirjoittaneiden toimittajien haastatteluja, ja molemmista aineistoista on kartoitettu viidelle eri tasolle jakautuvia journalismia rakentavia tekijöitä.</p> <p>Aineiston analyysi osoittaa, että miehitysjuttujen sisältöä rakensivat kaikkien tasojen tekijät nivoutuen osittain yhteen. Merkittävä joukkoviestinten sisältöä rakentava palanen on ideologiaan kiinnittyvä journalistinen kulttuuri, jossa journalismi kulloinkin tuotetaan. Journalistinen kulttuuri määrittää muun muassa tarjolla olevien lähteiden sekä työnantajaorganisaation tai valtaapitävien kontrollitoimien kautta toimittajan mahdollisuuksia harjoittaa ammattiaan.</p> <p>Tutkielma tarkastelee myös, esiintyikö miehitysuutisoinnin yhteydessä suomettumista ja itsesensuuria – ilmiöitä, jotka liittyvät kiinteästi kylmän sodan aikakauteen ja Suomen olemassaoloon Neuvostoliiton naapurina. Työnantaja tai Suomi eivät miehityskirjoitteluun puuttuneet, mutta Neuvostoliitto pyrki kontrolloimaan maassa vallitsevan journalistisen kulttuurin mukaisesti joukkoviestinten toimintaa. Suomalaislehdet suhtautuivat kuitenkin kriittisesti Tšekkoslovakian miehitykseen.</p>	
Asiasanat – Keywords journalistinen kulttuuri, suomettuminen, itsesensuuri, sisällönanalyysi	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopisto/Tourulan kirjasto	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
2 KAKSI ERILAISTA JOURNALISTISTA KULTTUURIA	4
2.1 Joukkoviestimet vallan vahtikoirana	4
2.2 Joukkoviestimet kollektiivisina propagandisteina	7
3 MONISTA OSISTA RAKENTUVA MEDIASISÄLTÖ	10
3.1 Yksilötaso	12
3.2 Mediarutiinien taso	14
3.3 Organisaatiotaso	17
3.4 Ekstramediataso	20
3.5 Ideologiataso	22
4 SANANVAPAAUS KOETUKSELLA	26
4.1 Suomettuminen ja itsesensuuri Suomessa	27
4.2 Tšekkoslovakian uudistusmielinen kommunismi	31
5 POLIITTISESTI MONIMUOTOINEN LEHTIAINEISTO	36
5.1 Helsingin Sanomat	37
5.2 Kansan Uutiset	38
5.3 Uusi Suomi	39
6 KAHDEN AINEISTON KESKUSTELU	41
6.1 Toimittajan ääni näky	46
6.2 Uutisointia ja tarinointia	53
6.3 Työnantaja tuki toimittajia	63
6.4 Lähde ja juttutyypit kytköksissä	68
6.5 Sana oli vapaa	78
6.6 Kehistä kokonaisuudeksi	84
7 SEKÄ HAASTEENA ETTÄ ANTINA YMMÄRRYS	87
LÄHTEET	93
LIITE 1	

1 JOHDANTO

Kaikkia Venäjän valtakunnan aiempia rikoksia suojaa hienovarainen varjo. Miljoonan liettualaisen karkotus, satojentuhansien puolalaisten murhaaminen ja Krimin tataarien likvidointi tosin muistetaan, mutta niistä ei ole valokuvia. Niinpä ne ovat oikeastaan jotenkin todistamattomia, tapahtumia jotka hämärrytetään aikaa myöten uskotelluiksi. Sitä vastoin Tšekkoslovakiaan vyöryminen vuonna 1968 on kauttaaltaan valokuvattu, filmattu ja tallennettu koko maailman arkistoihin.

Tšekkiläiset valokuvaajat ja kameramiehet tajusivat, että juuri he voivat tehdä sen ainoan mikä enää oli tehtävissä: tallentaa kaukaisillekin jälkipolville väkivallan kuvan. (Kundera 1983, 93.)

Näin Tšekkoslovakian miehityksestä kirjoittaa Milan Kundera romaanissaan Olemisen sietämätön keveys. Myös suomalaisilla on muistonsa tapahtumista. Kun muun muassa Yleisradiolle työskennellyt Lieko Zachovalová heräsi kotonaan Prahassa keskiviikkoyönä 21. elokuuta 1968, kuuli hän taivaalta epätavanomaista lentokoneiden jylyä (Zachovalová 1998, 315). Neuvostoliiton ja neljän muun Varsovan liiton maan joukot olivat miehittäneet Tšekkoslovakian. Tapahtuman tavalla tai toisella kokeneet kuvailevat sitä yllättäväksi. Esimerkiksi Zachovalová (1998, 304), jota Yleisradio haastatteli 31. heinäkuuta 1968 Maailmanpolitiikan arkipäivää -ohjelmaan, muistelee, että tšekkien asenne Neuvostoliiton kanssa käynnissä olevien Čierná nad Tisoun neuvottelujen tuloksesta oli optimistinen ja luottavainen. Myös Sisko Kiuru (1997, 47), silloinen Kansan Uutisten Moskovan-kirjeenvaihtaja, kirjoittaa päiväkirjassaan 18.7.1968, ettei osaa uskoa miehitykseen, vaikka asiasta jo huhuttiinkin.

Yllättävä tai ei, miehitys täytti suomalaislehtien palstat. Tapahtumien, tuntemuksien ja eri maiden reaktioiden kuvaileminen jatkui vilkkaana ainakin kaksi viikkoa jälkeen yön, jonka aikana Varsovan liiton joukot saapuivat Tšekkoslovakiaan. Miten suomalainen journalismi sitten selviytyi miehityksen raportoimisesta? Pamela Shoemakerin & Stephen Reesen (1996) mukaan journalismin sisällön rakentumiseen vaikuttavat monenlaiset tekijät viidellä eri tasolla – yksilötaso, mediarutiinien taso, organisaatiotaso, ekstramediataso ja ideologiataso – ja tämän tutkimuksen tarkoituksena on avata heidän mallinsa mukaisia joukkoviestinnän sisältöä rakentavia tasoja, jotka vaikuttivat miehityksestä luotuun kuvaan. Lähestyn aineistoani kysymällä, miten Tšekkoslovakian vuoden 1968 miehitystä koskeva suomalaislehtien journalismi rakentui ja millaista tämä rakennettu sisältö on. Millaisena tapahtumat näyttäytyivät yksittäisen toimittajan näkökulmasta, mitä tai keitä jutuissa käytettiin lähteinä, oliko

toimittajien työssä rajoittavia tekijöitä ja miten lähdekritiikki toimi. Näihin kysymyksiin pyrin vastaamaan tämän tutkimuksen sivuilla aineistonani niin miehityksen aikaiset journalistiset jutut kuin suomalaisten toimittajien haastattelutkin. Tarkasteltavat jutut ovat Helsingin Sanomista, Kansan Uutisista sekä Uudesta Suomesta, ja haastatellut ovat näiden juttujen kirjoittajia.

Koska tutkimukseni käsittää kaksi erilaista empiiristä aineistoa – journalistiset lehtikirjoitukset sekä toimittajien haastattelut – pyrin saamaan ne keskustelemaan keskenään. Tarkastelen molempia aineistoja journalistisen kulttuurin näkökulmasta. Apuna käytän mainittua Shoemakerin & Reesen (1996, 64; Mörä 1999, 33) mallia siitä, kuinka monet eri tekijät vaikuttavat journalismin sisältöön. Malli antaa tutkimukselle teorian ja luo viitekehysten aineiston analyysille. Luen aineistoani, sekä lehtijuttuja että haastatteluja, etsimällä niistä Shoemakerin & Reesen mallin tasoihin lukeutuvia asioita ja kutsun menetelmäni sisällönanalyysiksi. Lisäksi luon ennen analyysia katsauksen siihen, millaiset Suomen ja Neuvostoliiton suhteet erityisesti joukkoviestinnän näkökulmasta olivat miehityksen alla ja mitkä tapahtumat Tšekkoslovakiassa johtivat maan miehittämiseen, jotta toimittajien työskentelyolosuhteiden ymmärtäminen olisi mahdollista. Kiinnostavaa on, vastaavatko journalististen juttujen lähiluvun tulokset ja toimittajien miehityskirjoittelusta sanomat asiat toisiaan.

Kysymyksen lehtijuttujen sisällöstä tekee tärkeäksi se, että sodanjälkeisen Suomen sanomalehdistön on katsottu harrastaneen itsesensuuria suhteessa idänpolitiikkaan. Esimerkiksi Esko Salmisen (1996, 20) mukaan Suomen sanomalehdistön Neuvostoliitto-kuvaan vaikutti 1944–1991 suurta ulkomaistakin julkisuutta saanut Suomen sanomalehtien itsesensuuri, toimittajien näkökulmasta katsottuna arkailu ja liioiteltu varovaisuus Neuvostoliittoa kuvatessa. Herää kysymys, vaikuttiko tämä väitetty arkailu myös tapaan kirjoittaa Tšekkoslovakiassa tapahtumista, joissa Neuvostoliitto oli mukana isona tekijänä. Salminen (1996, 109) kuvaa Tšekkoslovakiassa miehitystä uutistapahtumaksi, joka sopii erittäin hyvin itsesensuurin tutkimuskohteeksi siksi, että Neuvostoliiton tarkoituksena oli intervention avulla kukistaa Moskovan näkökulmasta vaaralliseksi käynyt liian vapaa eli ilman ennakkosensuuria julkaistava tšekkiläishdistö. Suomi vapautui ennakkosensuurista ollessaan vielä Venäjän vallan alla vuonna 1905, joskin sensuuri teki paluun sotien ajaksi aina Pariisin vuoden 1947 rauhansopimuksen allekirjoittamiseen asti, mutta sotien jälkeen itsenäisen maan

lehdistöä muistutettiin varomaan ulkovaltoja herjaavaa ja Suomen ulkosuhteita vaarantavaa kirjoittelua rikoslakiin kirjatulla vankilaan joutumisen uhalla (Tommila & Salokangas 1998, 73, 231–239), toisin sanoen kehoitettiin ainakin jonkinasteiseen itsesensuuriin. Tämän tutkielman tarkoituksena on puuttua myös suomettumis- ja itsesensuurikysymyksiin. Kysynkin, näkyykö Tšekkoslovakian miehityksestä kirjoitetuissa suomalaislehtien jutuissa merkkejä suometumisesta. Myös tähän kysymykseen saavat vastata sekä lehtijutut että haastateltavat. Tutkimus on laadullinen eikä pyri laajoihin yleistyksiin.

Milan Kunderan romaanihenkilö Tereza koki Tšekkoslovakian miehityksen näin:

Tereza kuvasi filmirullan filmirullan perästä. Noin puolet kuvista hän jakoi kehittämättöminä negatiiveina ulkomaalaisille lehtimiehille (rajat olivat yhä avoinna, ulkomailta virtasi maahan toimittajia, ja pikakäynnille tulleet olivat kiitollisia jokaisesta todistuskappaleesta). Hänen ottamiaan kuvia ilmestyi mitä erilaisimmissa ulkomaisissa lehdissä: kuvissa oli panssarivaunuja, heristäviä nyrkkejä, sortuneita taloja, verisillä punasinivalkoisilla lipuilla peitettyjä ruumiita, nuorukaisia jotka kiersivät kuin riivattuina moottoripyörillään panssarivaunuja ja heiluttivat pitkiin seipäisiin sidottuja tšekkien maan lippuja, ja nuoria tyttöjä jotka ärsyttivät sukupuolisesti nälkiintyneitä venäläisiä sotilaita sekä uskomattoman lyhyillä hamosillaan että suutelemalla heidän nähtensä tuntemattomia ohikulkijoita. (Kundera 1983, 93–94.)

Katsotaan, millaista kuvaa suomalainen journalismi tapahtumista tarjosi.

2 KAKSI ERILAISTA JOURNALISTISTA KULTTUURIA

Lehdistö, kuten muutkin viestimet, muotoutuu sen yhteiskuntajärjestyksen mukaisesti, jonka piirissä se toimii. Lehdistön asema ja rakenne voivat muuttua vain yhteiskuntajärjestelmän muuttuessa, vaikka toisaalta juuri lehdistö saattaa suuresti vaikuttaa järjestelmän muuntumiseen. (Torvinen 1982, 45.) Tšekkoslovakian vuonna 1968 miehittäneellä Neuvostoliitolla ja toisaalta taas näistä tapahtumista raportoineella Suomella oli hyvin erilaiset käsitykset siitä, mitä ja miten joukkoviestimet saavat kirjoittaa, olihan toinen totalitaristinen kommunistivaltio ja toinen länsimainen demokraattinen tasavalta. Journalistiseen kulttuuriin sisältyvä sananvapaus on tässä tutkielmassa tarkasteltavien lehtikirjoitusten luomisen aikaan ollut Suomessa huomattavasti itänaapurია laajempi. Tämä luku luo katsauksen kahteen erilaiseen journalistiseen kulttuuriin, jotta tutkimuksen empiirisen aineiston käsittelyosassa olisi helpompi ymmärtää aineiston lehtijuttujen tuottamisen ajankohtana vallinneita realiteetteja ja toisaalta haastatteluissa esiin tulleita näkemyksiä ja kuvauksia toimittajan tuonaikaisesta työstä, onhan tapahtumista kulunut aikaa jo lähes neljäkymmentä vuotta.

Sananvapauden historia eri yhteiskunnissa on yritetty kirjoittaa niin sanottujen lehdistöteorioiden historian muotoon (Hemánus 1983, 13), ja käynkin seuraavaksi läpi niin Suomessa kuin Neuvostoliitossakin vallinnutta lehdistöteoriaa taustoittaakseni niitä oloja, joissa ja joista uutisointi oli hoidettava. Siinä missä Suomessa vallitsi läntisen demokraattisen valtion journalistinen kulttuuri, noudatettiin itäisessä naapurivaltiossa kommunistisen hallinnon mukaista ajatusta ja käytäntöä siitä, mikä on joukkoviestinten tehtävä. Tätä kuvanee hyvin Moskovassa aikanaan kirjeenvaihtajana työskennelleen haastateltavani toteamus Neuvostoliiton journalistisesta kulttuurista: on vaikea sanoa, oliko lehdistöteoriaa alkuunkaan olemassa ja jos oli, niin teoria oli kaunis mutta käytäntö ei.

2.1 Joukkoviestimet vallan vahtikoirana

Joukkoviestinnän alkupiste ajoittuu 1200-luvulle, jolloin varhaiskapitalistinen kaukokauppa tuotti sekä tavaravaihtoa että uutisliikennettä. Viimeksi mainittu kehittyi osittain tavaravaihdon vanavedessä – kauppiat tarvitsivat kaupan laajetessa entistä

nopeampaa ja tarkempaa tietoa kaukaisista tapahtumista voidakseen toimia oman etunsa mukaisesti markkinoilla – mutta myös uutisista itsestään tuli myöhempien vuosisatojen saatossa tavaraa. Uutisraportoinnista tuli elinkeino ja siis samojen markkinalakien alainen, joiden ansioista se alun perin syntyi. (Habermas 2004, 38–39, 46.) Uusi esivalta alkoi hyödyntää lehdistöä hallinnon tarkoituksiin tiedottamalla sen välityksillä käskyjään, ja lehdistön alkutaival 1600-luvulla olikin ennakkosensuurin leimaamaa aikaa. Kaikkien painotuotteiden piti saada valtion sensuuriviranomaisen hyväksyntä ennen julkaisemista. Järjestelmän mursi kuitenkin ennen muuta painotuotteiden volyyymi: kaikkien sisältöjen valvominen kävi mahdottomaksi. (Habermas 2004, 47; Kunelius 1999, 55–56.) Painotuotteiden volyymin kasvun voi nähdä kiinnittyvän uudenlaisen julkisuuden syntyyn: Jürgen Habermasin (2004, 57) mukaan yksityishenkilöt alkoivat vaatia julkisuuden irrottamista esivallan sääntelevästä otteesta voidakseen haastaa esivallan julkiseen väittelyyn. Yksityishenkilöt muodostivat näin järkeään käyttävän julkison, joka raivasi itselleen Habermasin porvarilliseksi julkisuudeksi kutsuman tilan. Julkiso ja sen uudenlainen julkisuus kukistivat vähitellen esivallan valvoman julkisuuden. Yksityishenkilöiden jatkuvuuteen pyrkivää keskustelua esiintyi aluksi muun muassa kahviloissa, salongeissa ja pöytäseuroissa, mutta lopulta esimerkiksi kahviloissa kävijöiden piiri laajentui niin suureksi, että joukon keskinäistä yhteyttä voitiin pitää yllä vain sanomalehden avulla. (Emt., 57, 68–69, 78.)

Samalla, kun sananvapauden rajoittamisesta painotuotteiden volyymin kasvun myötä tuli vaikeampaa, työnsi sekä taloudellinen että poliittinen kehitys autoritaariset käytännöt sivummalle. Kehitys ilmeni aatteena, jota kutsutaan liberalismiksi. Liberalistinen sananvapauskäsitys on syntynyt pitkän prosessin tuloksena. Merkkejä siitä voi nähdä jo 1600-luvun puolelta, ja idea ”ajatusten vapaasta markkinapaikasta” kiteytyi 1700-luvun lopulla. (Kunelius 1999, 55–56.) Nykymaailman demokraattisissa valtioissa joukkoviestimien voi katsoa toimivan tällaisena ajatusten vapaana markkinapaikkana, ainakin maissa vallitsevan liberalistisen viestintäteorian mukaan.

Pertti Hemánuksen (1983, 13–14) mukaan liberalistinen lehdistöteoria lähtee uskosta ihmiseen ja hänen kykyihinsä. Yksilön ei pidä alistua yhteiskunnan kuuliaiseksi jäseneksi, vaan yhteiskunta on yksilöä varten. Paras kasvualusta talouden, politiikan ja kulttuurin menestykselle on mahdollisimman suuren vapauden ja suvaitsevuuuden ilmapiiri. Totuus löydetään liberalistisen lehdistöteorian mukaan vapaassa

keskustelussa, jota varten on oltava mahdollisimman vapaa lehdistö, ylläkin kuvattu aatteiden vapaa markkinapaikka. (Emt., 13–14.) Samankaltaisia ajatuksia on Taimi Torvisella (1982, 46–47) ja James Curranilla (2000, 121), jotka näkevät liberaalin joukkoviestinnän päätarkoituksiksi informaation jakamisen, hallituksen toiminnan valvomisen ja arvostelun sekä väärinkäytöksiä esiin vetämisen eli toimimisen niin sanottuna demokratian vahtikoirana. Voidaankin sanoa, että median olennaisin demokraattinen rooli liberalistisen teorian mukaan on rajoittaa valtiota. Joukkoviestintien pitäisi valvoa koko valtiollista toimintaa ja paljastaa pelottomasti virallisen auktoriteetin väärinkäyttöä. Vahtikoiran roolin on sanottu menevän tärkeydessä kaikkien muiden median tehtävien edelle. Tämän näkökulman mukaan vain ankkuroimalla joukkoviestimet vapaille markkinoille on mahdollista taata median täydellinen itsenäisyys hallinnosta. Jos mediasta tulee osa julkisia säännöksiä, se voi menettää purevuutensa vahtikoirana. (Curran 2000, 121.) Liberalistisen järjestelmän puitteissa lehdistöä onkin sanottu neljänneksi valtiomahdiksi sen poliittisten ja taloudellisten vaikutusmahdollisuuksiensa vuoksi. Tämän teorian pohjalta lehdistö toimii kaikissa länsimaisissa demokratioissa ja niiden mallin mukaan muualla järjestyneissä valtioissa. (Torvinen 1982, 46–47.)

Hemánus (1983, 15–16) listaa liberalistisen lehdistöteorian olennaisiksi piirteiksi kolme seikkaa:

- 1) Tiedotusvälineiden on oltava *yksityisomistuksessa*; vain tämä vastaa sitä sananvapauden ja yleensä vapauden individualistista tulkintaa, jota ei voida liberalistisesta lehdistöteoriasta erottaa.
- 2) Tiedotusvälineiden sananvapaus on negatiivista vapautta, se on *vapautta valtiovallan asettamista rajoituksista*. Mitä vähemmän on näitä rajoituksia, sitä suurempi on vapauden suhteellinen määrä; absoluuttisesta vapaudesta ei kuitenkaan haaveilla, vaan edellä olevassa asetelmassakin on lueteltu joitakin kiellettyjä asioita. Teoriassa ei kiinnitetä huomiota niihin tiedotusvälineiden vapauden rajoituksiin, jotka voivat uhata muulta kuin valtiovallan suunnalta. - -
- 3) Vapaus ei ole ainoa arvo, vaan sen rinnalle kohoaa totuus. Vapauden ja totuuden suhde nähdään verraten epäproblemaattiseksi: vapauden vallitessa löydetään totuus. Teoriassa ei kovinkaan syvällisesti pohdita sitä mahdollisuutta, että vapautta käytettäisiinkin totuuden kanssa ristiriidassa olevan tiedon määrätietoiseen levittämiseen.

Sanomalehdistön pohjoismainen perinne ja suomalaisen järjestelmän avoin julkisuusperiaate takaavat siis yksittäisellekin toimittajalle hyvin pitkälle menevät oikeudet. Missään yhteiskunnassa ei kuitenkaan voi olla täydellistä sananvapautta, ja Suomessa joukkoviestintien journalistista liikkumavaraa ovat rajoittaneet lainsäädäntö sekä taloudelliset ja poliittiset rajoitukset, jotka riippuvat lehtien tavoitteista. (Salminen 1988, 272.) Esimerkkinä taloudellisten rajoitusten vaikutuksesta voidaan pitää vaikkapa

Curranin (2000, 127) muistutusta siitä, että ajattelematon vapaiden markkinoiden tilaus ei ole paras tapa varmistaa median roolia demokratiaa palvelevana vahtikoirana. Hänen mukaansa pitäisi sen sijaan ottaa käytännöllisiä askeleita joukkoviestintien suojaamiseen niin poliittisen kuin taloudellisenkin järjestelmän tuottamalta korruptiolta. Länsimaisessa demokratiassa hallituksen ministereitä vastaan kyllä hyökätään, jos he yrittävät hallita julkisen television sisältöä, mutta omistajia ei välttämättä altisteta vastaavalle kritiikille, jos he yrittävät määritellä omistamansa median toimituksellista linjaa. (Emt., 127.) Näen, että Curranin ajatukset liberaalin journalistisen kulttuurin toiminnasta lähestyvät tässä Shoemakerin & Reesen ideaa joukkoviestinnän sisällön rakentumisesta. Journalistisella vapaudella ei ole ainoastaan yhtä uhkaa, vaan sitä yrittävät kontrolloida monet tekijät valtiovallasta itse viestintäorganisaatioon, aivan kuten mediasisältö rakentuu monesta osasesta. Kontrollipyrkimyksistä huolimatta joukkoviestintää voidaan kuitenkin liberalistisessa teoriassa tarkastella laajemmalla tavalla, tietotoimistona ja debattina, joka helpottaa demokratian toimimista (Curran 2000, 127). Joukkoviestimet esimerkiksi auttavat äänestäjiä valitsemaan demokratian johtoon kansalaisten itsensä mielestä sopivimmat ehdokkaat (emt., 127).

2.2 Joukkoviestimet kollektiivisina propagandisteina

Liberaalille teorialle vastakkainen lehdistöjärjestelmä, neuvostokommunistinen eli marxilainen teoria, syntyi Neuvosto-Venäjällä vuonna 1918 yhteiskunnan voimasuhteiden muuttuessa. Tähän muutokseen lehdistö itse oli osittain vaikuttanut, ja maan lehdistörakenne muutettiin V. I. Leninin muovaamien teorioiden mukaiseksi. (Torvinen 1982, 47.) Katson, että Hemánuksen (1983, 15) kuvaama autoritaarinen teoria vastaa pitkälti Torvisen esittämää neuvostokommunistista teoriaa. Hemánuksen (emt., 15) mukaan autoritaarisessa teoriassa nähdään, että ihminen voi toteuttaa mahdollisuuksiaan vain yhteiskunnan jäsenenä. Yksilönä ihmisen mahdollisuudet ovat äärimmäisen rajoitetut siksi, että valtio asettuu tämän teorian arvojen järjestyksessä erittäin korkealle: vain valtiossa ja sen avulla ihminen voi saavuttaa päämääränsä, kun taas ilman valtiota ihminen jää primitiiviseksi olioksi. Koska valtiosta näin tehdään kaikkien toivottavien ominaisuuksien summa, ihmisen suhteen siihen tulee olla alistuva. Useimpien yksilöiden on syytä luottaa ”viisaampien miesten” löytämään totuuteen, ja nämä samat ”viisaat miehet” johtavat valtiota. (Hemánus 1983, 15.) Marxilaisessa –

autoritaarisessa – teoriassa siis ”edistyksellinen luokka” tietää, mitkä ovat oikeita tietoja. Joukkoviestinnän tehtävä on välittää vain tätä yhdenmukaistettua informaatiota massoille. Viestintä nähdään informaation siirtona järjestelmien ja yksilöiden välillä. (Salminen 2004, 21–23.)

Siinä missä liberalistinen lehdistöteoria pitää joukkoviestimiä neljäntenä valtiomahtina, näkee kommunistinen teoria lehdistön aina sen yhteiskuntajärjestelmän palvelijana, jossa se toimii. Autoritaarisen lehdistöteorian mukaan media ei siis voi olla neljäs valtiomahti. Sosialistista järjestelmää toteuttavissa maissa viestimet ovat puolueen ja valtion työvälineitä, jotka toimivat kokonaisvaltaisesti asetettujen tavoitteiden hyväksi. Niiden tehtävänä on rakentaa ja tukea järjestelmää, tulkita yleisölle tapahtumien merkitystä ja siis popularisoida puolueen politiikkaa. Leninin sanoin sanomalehti on kollektiivinen propagandisti, agitaattori ja organisaattori. (Torvinen 1982, 47.)

Autoritaarista lehdistöteoriaa kuvaa mielestäni hyvin neuvostolehtimiesten edustajien kesällä 1947 pidetyssä kansainvälisen toimittajajärjestön International Organization of Journalistin eli IOJ:n kongressissa esittämä näkemys siitä, että länsimaalaisilla lehtimiehillä ei heidän hämmästykseseen ollut yksiselitteistä käsitystä totuudesta ja valheesta kuten neuvostoliittolaisilla oli (Haataja – Pietilä – Pietiläinen 1996, 47). Neuvostoliittolaisten sanomalehtimiesten mielipide oli, että modernin yhteiskunnan journalistin piti täyttää tiettyjä perusehtoja voidakseen olla edistyksellisen ihmiskunnan palvelija. Tällainen ehto oli olla luottamuksen arvoinen, mikä ilmeni vapaan lehdistön konkreettisen historiallisen tradition noudattamisena eli taisteluna edistyksen puolesta orjuutta ja riistoa vastaan. Lehdistön vapautta ei pitänyt arvioida vapauden huutojen vaan historiallista progressiivisuutta edistävien tekojen perusteella. Journalistin tehtäväksi nähtiin taistelu fasistista ideologiaa vastaan riippumatta sen kulloisestakin vaeasusta. (Emt., 48.) Neuvostoliitossa vallinneen autoritaarisen journalistisen kulttuurin ilmielävänä saivat tuta maassa työskennelleet länsimaiset kirjeenvaihtajat. Muun muassa Moskovassa kirjeenvaihtajana toiminut Martti Valkonen (1998, 15) kirjoittaa, että Neuvostoliitossa myös ulkomaalaisia koskevat elämisen säännöt olivat hyvin tiukat. Sääntöjen noudattamista valvoi lukuisa joukko erilaisia viranomaisia, eikä kirjeenvaihtajien kohdalla tehty poikkeuksia: heitä pidettiin potentiaalisina vakoilijoina ja siksi vaarallisina (emt., 15).

Kommunistisen ja autoritaarisen järjestelmän olennainen ero on joidenkin tutkijoiden mielestä siinä, että kun autoritaarisessa järjestelmässä lehdistö yleensä toimii status quon säilyttämiseksi, sen tehtävänä neuvostojohdon käsityksen mukaan on sosiaalisen muutoksen edistäminen (Torvinen 1982, 47). Itse ajattelen, että länsimaisesta liberaalista näkökulmasta tarkasteltuna kommunistinen järjestelmä on autoritaarinen ja siinä joukkoviestimet toimivat vallitsevan järjestelmän mukaan. Kulloisenkin hallinnon, tässä tapauksessa Neuvostoliiton, näkökulmasta viestimet edistävät muutosta silloin, kun ne on valjastettu valtaapitävien tukijoiksi. Samaan aikaan yleisö, etenkin toisenlaisessa journalistisessa kulttuurissa elävä, kokee, että ikään kuin puolueaseena toimiva joukkoviestintä nimenomaan pitää yllä vallitsevaa yhteiskunnan tilaa. Esko Salminen (2004, 21) näkee, että Suomi joutui 1960-luvun jälkipuoliskolla suoraan ”informaatio­sotaan” idän ja lännen rajamaana. Informaation hän määrittelee tiedotukseksi tai tiedonannoksi, siksi ainekseksi, jolla viestintä operoi (emt., 21). Suomalaisen joukkoviestinnän perustana oli jo edellä mainittuna aikakautena länsimainen liberaali lehdistöteoria, jonka lähtökohtana on yksilön oikeus päättää itse eri kanavista saamiensa tietojen käytöstä. Sen vastakohtana oli Neuvostoliitossa ja sen satelliiteissa vallinnut marxilainen teoria, jonka mukaan yhteiskunnan etu oli ratkaiseva. (Salminen 2004, 21–23.) Tämä tutkimus ponnistaa tästä kahden erilaisen journalistisen kulttuurin ristiaallokosta. Suomalaiset toimittajat kirjoittivat Tšekkoslovakian miehitystä koskevat juttunsa julkaistavaksi liberaalin journalistisen kulttuurin piirissä, mutta työntekoon vaikutti Neuvostoliiton autoritaarinen käsitys joukkoviestintien tehtävästä, sillä miehittäjämaana itänaapuri kaikkine toimineen oli merkittävä osa uutisointia.

3 MONISTA OSISTA RAKENTUVA MEDIASISÄLTÖ

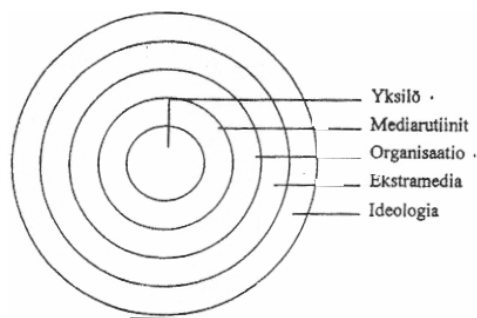
Joukkoviestintää koskeva ajattelu ja tutkimus on yhtä monisyistä kuin itse tutkimuskohdekin. Kentän moniaineisuus ja epäyhtenäisyydestä johtuen tutkimusta voidaan jaotella esimerkiksi tutkittavien ilmiöiden tai teoreettis-metodologisten näkökulmien mukaan. (Pietilä 1997, 52.) Tämä luku esittelee Pamela Shoemakerin & Stephen Reesen (1996, 64) mallin journalismin sisältöön vaikuttavista viidestä tasosta – yksilötaso, mediarutiinien taso, organisaatiotaso, ekstramediataso sekä ideologiataso. Shoemaker & Reese ehdottavat medialle aktiivista roolia todellisuuden rakentajana, ei sen heijastajana (emt., 7), ja tähän ajatukseen pohjaa tutkimuskysymykseni siitä, miten suomalainen journalismi Tšekkoslovakian miehityksestä rakentui. Journalismin sisältöön vaikuttavien tasojen malli luo raamit tutkimukseni empiirisen aineiston analyysille. Seuraavissa alaluvuissa kerron, millaisesta mallista oikein on kyse ja myöhemmin aineiston analyysiluvussa 6 kuvaan, miten olen sitä tässä työssä soveltanut.

Yksi joukkoviestinnän tutkijoiden ajattelua eri suuntiin vievä tienristeys on käsitys siitä, mikä tai mitä sanoma on. Joukkoviestinnän tutkimuksessa yksi tapa ajatella sanomaa on nähdä se itsenäisenä muuttujana, jonka yleisö ottaa vastaan ja joka saattaa tuottaa vaikutuksia (Shoemaker & Reese 1996, 11). Shoemaker & Reese (emt., 11) puolestaan määrittelevät sanoman, tai median sisällön ylipäättään, riippuvaksi muuttujaksi, johon vaikuttavat monet eri tekijät niin viestintäorganisaatioiden sisä- kuin ulkopuoleltakin. Heidän mukaansa poliittisia, taloudellisia ja mediarakenteita pidetään tutkimuksissa usein siinä määrin itsestäänselvyyksinä, että itse rakenteet jäävät tarkastelun ulkopuolelle (emt., 21). Tämä työ keskittyy näiden tekijöiden ruotimiseen.

Shoemaker & Reese ovatkin kiinnostuneita joukkoviestinnän sisällön tutkimisesta siksi, että se auttaa tekemään johtopäätöksiä ilmiöistä, jotka eivät ole kovin avoimia ja näkyviä. Näillä ilmiöillä Shoemaker & Reese viittaavat sisällön luoneisiin ihmisiin ja organisaatioihin. (Shoemaker & Reese 1996, 27.) Heidän mukaansa sisältö on tärkeä osallinen sosiaalisessa muutoksessa. He eivät näe sisältöä ainoastaan kulttuurin ilmenemismuotona vaan ovat sitä mieltä, että mediasisältö on sekä kulttuurin ilmenemismuoto että kulttuurin lähde. Tämä tarkoittaa sitä, että mediasisältö ottaa

kulttuurin elementtejä, suurentaa ja liioittelee niitä, kehystää ne ja syöttää takaisin yleisölle. (Emt., 59–60.) Shoemakerin & Reesen mallin valossa katson, että sisällön luoneet ihmiset voivat olla yhtälailla toimittajia kuin vaikkapa joukkoviestimiin läpi menevän tiedotteen kirjoittajia. Samalla tavoin organisaatio voi olla niin mediayritys kuin tietoa niille tuottava organisaatiokin, esimerkiksi jokin virasto. Nämä yksilöt ja organisaatiot vain edustavat eri tasoja Shoemakerin & Reesen mallissa. Kun toimittaja kuuluu yksilötasolle ja organisaatiotaso kuvaa nimenomaan joukkoviestintäyritystä, lukeutuvat informaation tuottajat mediarutiinien ja ekstramedian tasolle.

Shoemakerin & Reesen mallissa on viisi tasoa. Ne on asetettu sisäkkäin oleviksi kehiksi niin, että sisimmäisenä on yksilötaso, josta liikutaan mediarutiinien, organisaatio- ja ekstramediatason kautta uloimmalle kehälle, ideologiatasolle (kuvio 3.1) (Shoemaker & Reese 1996, 64; Mörä 1999, 33). Tuomo Mörän (1999, 33) mukaan Shoemakerin & Reesen mallin ideana on analysoida, kuinka nämä tasot vaikuttavat journalismin sisältöön. Hän toteaa, että joukkoviestinnän sisällön palauttaminen pelkästään yhteen tekijään, kuten journalistien henkilökohtaisiin asenteisiin, ammattikunnan normeihin sosiaalistumiseen, omistajan linjavetoihin tai vallitsevaan ideologiaan, yksinkertaistaa ja yleistää liikaa juttujen syntyprosessia. Kaikki nämä yhdessä vaikuttavat journalismin sisältöön. (Mörä 1999, 5.) Käyn seuraavaksi läpi jokaisen Shoemakerin & Reesen mallin tason selvittääkseni, mitä ne pitävät sisällään ja miten niiden nähdään osaltaan rakentavan mediasisältöä. Mallia väitöskirjatutkimuksessaan soveltanut Mörä (1999, 34) kokee, että sisäkkäisten kehien malli ei kerro riittävän tarkasti siitä, miten eri tasot vaikuttavat toisiinsa, ja hän loikin Shoemakerin & Reesen ajatusten sekä tutkimustulostensa pohjalta oman mallin, jossa keskeinen journalismin sisältöä selittävä tekijä on eri elementtien vuorovaikutus Erityisen painon hän laittaa journalistien ja lähteiden väliselle suhteelle, kun arvioidaan journalismin sisältöön vaikuttavia tekijöitä (emt., 35). Olen taipuvainen tarkastelemaan Shoemakerin & Reesen journalismin sisältöön vaikuttavien tekijöiden kehämallia enemmänkin vuorovaikutuksellisenä kuin niin hierarkkisenä kuin mallin kehämuoto antaa olettaa. Siksi kuljetan tässä mallia esittelevässä luvussa jossakin määrin mukana myös Mörän näkemyksiä.

Kuvio 3.1. Shoemakerin & Reesen (1996) malli joukkoviestinnän sisällön rakentumisesta Mörän (1999, 33) mukaan.

3.1 Yksilötaso

Tällä tasolla tarkastellaan, miten journalistien henkilökohtaiset asenteet, arvot sekä sosioekonominen ja koulutuksellinen tausta vaikuttavat journalismin sisältöön (Mörä 1999, 33). Toimittajien ominaispiirteet, kuten sukupuoli, kansallisuus ja seksuaalinen suuntautuminen, yhdessä heidän henkilökohtaisen taustansa ja kokemuksensa kanssa, eivät ainoastaan muokkaa toimittajien henkilökohtaisia asenteita, arvoja ja uskomuksia, vaan myös ohjaavat heidän ammatillisia taustojaan ja kokemuksiaan. Henkilökohtainen tausta koostuu muun muassa uskonnollisesta kasvatuksesta ja yksilön vanhempien sosioekonomisen statuksesta, ja ammatillinen tausta taas pitää sisällään esimerkiksi yksilön valinnan opiskelualasta tai -paikasta. Ammatilliset kokemukset, mukaan lukien kokemus työstä viestinnän parissa, puolestaan muokkaavat yksilön ammatillista roolia ja etiikkaa. Näillä ammatillisilla rooleilla ja etiikalla on suora vaikutus joukkoviestinnän sisältöön, kun taas henkilökohtaisten asenteiden, arvojen ja uskomusten vaikutus siihen on epäsuoraa. (Shoemaker & Reese 1996, 65.)

Shoemakerin & Reesen (1996, 102) mukaan journalistien ominaispiirteiden vaikutusta heidän työhönsä on hankala määrittellä. He uskovat, että toimittajan ominaispiirteillä, taustalla ja kokemuksilla ei ole suoraa vaikutusta joukkoviestinnän sisältöön. Nämä tekijät saattavat rakentaa sisältöä siinä määrin, että ne vaikuttavat sekä toimittajan yksilöllisiin että ammatillisiin asenteisiin ja rooleihin. Näistä kahdesta muuttujasta toimittajan ammattirooleilla ja -etiikalla lienee sisältöön enemmän vaikutusta kuin hänen henkilökohtaisilla asenteillaan, arvoillaan ja uskomuksillaan. (Emt., 102.) Samoilla linjoilla on Mörä (1999, 55–56), jonka mukaan yksilötekijöiden rooliin

journalismin sisältöjen muotoutumisessa on perusteltua suhtautua varauksellisesti monestakin syystä. Hän huomauttaa, että viestimien johto rekrytoi journalistit ja pääsee näin vaikuttamaan välillisesti sisältöön. Mörä ei usko, että journalistikunnan enemmistöksi valikoitaisiin toimittajia, joiden henkilökohtaiset ominaisuudet olisivat jyrkässä ristiriidassa heidän edustamansa organisaation tavoitteiden kanssa. Lisäksi yksittäiset toimittajat ovat usein muiden portinvartijoiden tekemien valintojen armoilla: aineisto, josta journalistit valitsevat juttujen aiheita ja sisältöä, on usein toisen käden tietoa tai jonkun muun tiedontuottamisorganisaation työstämää materiaalia. (Emt., 55–56.) Shoemakerin & Reesen mallia brittiläisiä ja saksalaisia toimituksia vertaileessa tutkimuksessaan hyödyntäneen Frank Esserin (1998, 398) mukaan toimittajan ominaispiirteiden vaikutus joukkoviestinnän sisältöön on sitä suurempi, mitä autonomisemmin yksilö saa työtään tehdä. Toimittajan autonomia taas on kytköksissä organisaatiotason kontrollin tiukkuuteen (emt., 398). Koska tämän tutkielman empiirinen aineisto pitää sisällään yhdestä tapahtumasta eritaustaisiin lehtiin ja vieläpä erilaisissa journalistisissa kulttuureissa kirjoitettuja juttuja, on kiinnostavaa tarkastella, miten yksilö on saanut teksteissä tilaa. Mikä on toimittajan autonomian aste Tšekkoslovakian miehitysuutisoinnissa, ja kuinka paljon autonomiaan vaikuttaa yhtäältä työnantajaorganisaatio ja toisaalta työskentely-ympäristö, journalistinen kulttuuri?

Yleisesti ajatellaan, että toimittajan henkilökohtaisten ominaisuuksien ja arvojen ei tule näkyä uutisjutussa, oli se sitten lehtikirjoitus tai sähköiseen mediaan tehty työ. Tämä liittyy objektiivisuuden rutiinin kautta toimivaan puolustusmekanismiin, josta lisää mediarutiineita kuvaavassa alaluvussa 3.2. Pyrkimys objektiivisuuden rutiiniin – toimittajan häivyttäminen ja tukeutuminen hänen sijastaan lähteisiin – on kuitenkin mainitsemisen arvoinen jo yksilötason kuvauksessa, sillä tämä taso pitää sisällään nimenomaan yksittäisen toimittajan ominaisuudet, hänen taustansa, arvonsa ja niin edelleen – asiat, jotka pitäisi uutisessa unohtaa. Kun mainittujen henkilökohtaisten ominaisuuksien ei hyvän journalistisen tavan mukaan kuulu tulla esiin uutisessa eivätkä Shoemaker & Reese anna paljonkaan painoarvoa tälle mallinsa sisimmälle kehälle, miksi se täytyy pitää mukana tässä tutkimuksessa? Siksi, että ei voi lähtökohtaisesti olettaa, että yksilöllä ei ole mitään sananvaltaa sisällön rakentumisessa. Mielestäni esimerkiksi haastateltavieni kertoma omasta taustastaan on syytä huomioida, kun tarkastellaan, millaista journalismia Suomen poliittisen kentän eri puolille sijoittuvat lehdet rakensivat samasta tapahtumasta, Tšekkoslovakian miehityksestä. Ajattelen, että

yksilön vaikutus journalistisen lopputuloksen tuottamiseen voi näkyä esimerkiksi lähde- tai sanavalintojen kautta, mihin taas vaikuttavat osaltaan hänen omaksumansa ammatilliset roolit ja niiden kautta mahdollisesti myös henkilökohtaiset asenteet ja arvot. Näin ollen yksilötasoa ei sovi unohtaa, kun tarkastellaan joukkoviestinnän sisällön rakentumista.

3.2 Mediarutiinien taso

Mediarutiineilla Shoemaker & Reese (1996, 105; Mörä 1999, 33) tarkoittavat kaavamaisia, rutinoituneita ja toistettuja käytäntöjä ja muotoja, joita mediatyöntekijät käyttävät työssään ja joiden avulla uutisia valitaan ja hankitaan. Mediarutiineja ovat esimerkiksi uutiskriteerit, tiedotustilaisuudet, toisten medioiden, erityisesti tietotoimistojen, käyttö sekä toistuva nojaaminen tiettyihin rutiinilähteisiin, kuten poliittiseen eliittiin ja viranomaisiin (Mörä 1999, 33). Mediarutiineja on tärkeää tutkia siksi, että voisi ymmärtää paremmin joukkoviestinnän työntekijöitä ja sitä, mistä tulee uutinen eli mitkä rutiinit johtavat uutisen syntymiseen. (Shoemaker & Reese 1996, 105, 108).

Shoemaker & Reese (1996, 105) pitävät portinvartija-termiä siltana mallinsa ytimen eli yksilötason ja sitä seuraavan kehän eli mediarutiinien tason välillä. Heidän mukaansa yksilö täyttää roolia ja palvelee tarkoitusta laajemmassa porttien systeemissä. Ajatus koskee niin uutis- kuin viihdetuotantoakin, sillä molemmissa median portinvartijan täytyy seuloa suuremmasta potentiaalisten sanomien määrästä muutama. (Emt., 105.) Möräkin (1999, 86) toteaa, että journalistit eivät voi tehdä juttuja kaikista mahdollisista aiheista tai ottaa valitsemiinsa aiheisiin kaikkia mahdollisia näkökulmia. Heidän täytyy luoda ympärillään vallitsevaan informaatiokaaokseen järjestys, jotta joukkoviestinten tuotteet ilmestyisivät ajallaan ja niiden käytössä olevat resurssit riittäisivät (emt., 86). Tässä työssä tarkasteltavan aiheen, Tšekkoslovakian miehityksen, aikaan on varmastikin vallinnut melkoinen Mörän mainitsema informaatiokaaos, johon toimittajan on ollut saatava aikaan jonkinlainen tolkkua. Tapahtumista on virrannut jos jonkinlaista tietoa, joista joukkoviestinnän ammattilaisen on täytynyt tuottaa luotettava kokonaisuus julkaistavaksi. Täysin yksilöinä toimittajat eivät järjestystä Shoemakerin & Reesen (1996, 106) mukaan kuitenkaan joudu informaatiotulvaan luomaan: portinvartijoiden

päätöksiä rajoittavat ammatilliset puitteet, sillä he edustavat omia ammattejaan ja organisaatioitaan. Jotta työskentelyn rajoja voisi ymmärtää, täytyy tarkastella sitä mediajärjestelmää, jonka sisällä ihmiset työskentelevät. Mukaan on hyvä lukea rutiinit ja ammattinormit, jotka ovat huomattava osa systemaattista tiedonkeruuta. Nämä rutiinit takaavat, että joukkoviestintäjärjestelmä toimii ennustettavalla tavalla ja että se ei vahingoitu helposti. (Shoemaker & Reese 1996, 106.) Ennustettavuus on tärkeää muun muassa kaupalliselta kannalta, sillä joukkoviestintä on yksi liiketoiminnan muoto muiden joukossa. Viestinten on tuotettava sisältönsä mieluummin niin, että saatavat ovat suuremmat kuin tuottamiseen menneet varat. Vahingoittumattomuuden turvaamiseen tähtäävät rutiinit taas ikään kuin siirtävät sisällössä todetun vastuuta toimittajilta lähteille.

Mediarutiinit eivät kehity sattumanvaraisesti. Ne ovat käytännön vastauksia joukkoviestintäorganisaatioiden ja niiden työntekijöiden tarpeisiin rajallisten organisaatioresurssien ja toisaalta rajattoman potentiaalisen raakamateriaalin tarjonnan maailmassa. Mediaorganisaatioiden työ on toimittaa aika- ja tilarajoitukset huomioon ottaen kuluttajalle mahdollisimman tyydyttävä tuote mahdollisimman tehokkaalla tavalla. Koska useimmat joukkoviestimet ovat voittoa tekeviä yrityksiä, ne pyrkivät tekemään tuotteen, joka voidaan myydä suuremmalla summalla kuin mitä sen tuottamiseen on mennyt. Joukkoviestintäorganisaatiota voidaan kuvailla paljolti samalla lailla kuin mitä tahansa bisnestä, joka taistelee löytääkseen markkinat tuotteelleen. (Shoemaker & Reese 1996, 108–109.) Tämä puoli mediarutiineista ei niinkään kosketa tätä tutkimusta. Analyysissa esillä on enemmänkin, mitä lähteitä Tšekkoslovakian miehityksestä kirjoittaneille toimittajille oli tarjolla, mitä niistä he käyttivät ja miksi. Lähteiden käytön osalta mediarutiinien taso sekä ekstramediataso nivoutuvat osittain tämän tutkielman analyysissa yhteen, sillä ekstramediatasolla tarkastellaan lähteen ja juttutyypin suhdetta.

Kun toimitus päättää, mitä julkaistaan, sen täytyy harkita kolmea kysymystä: mitä juttuja on tarjolla, mitkä niistä vetoaisivat yleisöön ja mitkä tyydyttävät organisaation tarpeita, kuten tilavaatimuksia (Shoemaker & Reese 1996, 109). Mediarutiineista uutiskriteerit auttavat portinvartijoita valitsemaan vetovoimaista sisältöä (emt., 112). Johan Galtungin ja Mari Holmboe Rugen (1999, 25) mukaan tapahtumasta tulee uutinen

sitä todennäköisemmin, mitä negatiivisemmat sen seuraukset ovat.¹ Tšekkoslovakian miehityksen vaikutukset koettiin länsimaissa hyvin negatiivisena, ja näin ollen se ilman muuta oli merkittävä uutistapahtuma. Puolustustehtävää hoitaa puolestaan objektiivisuuden rutiini (Shoemaker & Reese 1996, 112). Vaikka objektiivisuus on journalismin ideologian kulmakivi, sen juuret ovat käytännöllisissä organisatorisissa vaatimuksissa, ja Shoemaker & Reese pitävätkin objektiivisuutta joukkona menettelytapoja, johon journalistit auliisti mukautuvat suojellakseen itseään hyökkäyksiltä (emt., 112). Käytännössä ymmärrän tämän tarkoittavan sitä, että toimittajat lainaavat jutuissaan haastateltaviaan, joko epäsuorasti tai sitaateilla. He voivat näin raportoida ristiriitaisia väittämiä, mikä antaa heille mahdollisuuden todeta, että tarinan molemmat puolet on kerrottu (emt., 113). Molemmat raportoiduista väittämistä saattavat olla epätosia, mikä ei vie toimittajaa lähemmäs totuutta, mutta menettelytapa auttaa torjumaan kritiikkiä. Väittämien pistäminen lähteiden sanomaksi on objektiivisuuden rutiinin avainelementti. Se suojaa toimittajia manipulointisyytöksiltä. (Emt., 113.) Mediarutiineilla onkin sosiaalinen rooli: ne ovat keino pitää yllä ammattilaisuutta ja yhteenkuuluvuutta muiden journalistien kanssa. Mediarutiinien avulla uusinnetaan journalistista kulttuuria ja journalistisia ideaaleja sekä määritellään, mitä journalismi ja media-ammattilaisuus ovat. (Mörä 1999, 87.)

Myös esitystekniikat ja formaatit ovat tärkeitä mediatyön rutiineja. Sanomalehden juttujen täytyy olla luettavia, valokuvien sivuille hyvin järjesteltyjä ja otsikoiden sovitettuja ohjaamaan lukijan huomiota. Televisioviestien täytyy olla visuaalisesti puoleensavetäviä ja pitää kiinni yleisön huomiosta. Jotta mediasisältö vetoaisi yleisöön, rakennetaan se usein tarinan muotoon. (Shoemaker & Reese 1996, 114.) Näistä rutiineista visuaaliset eivät niinkään kuulu tämän tutkielman piiriin, sillä kiinnitän huomiota ainoastaan lehtijuttuihin, en julkaistuihin kuviin tai juttujen asetteluun. Sen sijaan sisällön rakentaminen tarinan muotoon on kiinnostava tarkkailun kohde Tšekkoslovakian miehitysuutisoinnissa. Tapahtuman dramaattinen luonne antaa mahdollisuuden hyödyntää uutisen perusrakenteen – tärkein kärkeen – lisäksi myös muita esitystekniikoita. Shoemakerin & Reesen (1996, 118) rutiinien listaa jatkaakseni todettakoon, että uutispalveluiden käyttäminen on yksi niistä monista toimitustyön käytännöistä, jotka auttavat mediaorganisaatiota toimimaan sujuvasti. Tilaamalla

¹ Galtungin ja Rugen paljon siteeratut uutiskriteerit ovat alun perin vuodelta 1965.

uutispalvelua lehti voi olla vakuuttunut saavansa vakaan, ennustettavan virran laatutuotetta ja vähentää sitä uutismäärää, josta se on itse vastuussa (emt., 118). Lisäksi kasvavan tärkeä osa lähderutiineja on asiantuntija eli henkilö, johon journalistit luottavat tapahtumien kontekstiin sitomisessa ja uutisen tarkoituksen selittämisessä. Koska objektiivisuuden rutiini estää toimittajia ilmaisemasta avoimesti näkökulmaansa, heidän täytyy löytää asiantuntijoita tuottamaan ymmärrettävää analyysia uutistapahtumien merkityksestä. Asiantuntijan valinnalla on tärkeä vaikutus siihen, miten merkitys muokkaantuu. (Emt., 130.) Tämä osa mediarutiineista on omassa tutkimuksessani kiinnostavaa. Mitä lähteitä miehitysjutuissa käytettiin, ketkä niissä puhuvat? Onko lehtien välillä eroja lähdekäytännöissä ja kuinka paljon nämä käytännöt vaikuttavat lopputulokseen?

3.3 Organisaatiotaso

Mallinsa kolmannelle kehälle Shoemaker & Reese (1996, 139) sijoittavat organisaatiotason, jolla tarkastellaan, kuinka organisaatiot ovat rakentuneet, miten ne eroavat, kuinka niissä käytetään valtaa ja mitä väliä tällä on joukkoviestinnän sisällön kannalta. Mörä (1999, 33) tiivistää organisaatiotason tarkastelun niin, että huomiota kiinnitetään esimerkiksi organisaation tavoitteisiin, sen eri tasoilla työskentelevien henkilöiden erilaisiin rooleihin, organisaation koon ja omistusmuodon merkitykseen sekä journalistien sosiaalistamiseen organisaation arvoihin ja tavoitteisiin. Organisaatiotason analyysi pyrkiikin selittämään niitä sisällön variaatioita, joita ei voida lukea rutiinien ja yksilöiden erojen tiliin (Shoemaker & Reese 1996, 139).

Shoemaker & Reese (1996, 140) kokevat, että organisaatiotaso on yksilö- ja mediarutiinien tasoa makrompi, sillä organisaatiotasolla ollaan tekemisissä sitä sisempiä kehiä suurempien ja monimutkaisempien rakenteiden kanssa. Siinä missä mediatyön rutiinit muodostavat välittömän kontekstin yksittäiselle työntekijälle, koostuu organisaatio monista osista, joista jokaisella on omat rutiininsa. Kukaan yksittäinen henkilö ei voi olla suorassa kontaktissa kaikkien niiden kanssa. Lisäksi tietyt organisaation huipulta annetut käytännöt voivat ajaa matalamman tason rutiinien yli. Kirjoittajat näkevätkin, että yksittäisen toimittajan sijaan portinvartijana olisi pidettävä organisaatiota. (Emt., 140–141.) Shoemaker & Reese määrittelevät

joukkoviestintäorganisaation sosiaaliseksi, viralliseksi ja yleensä taloudelliseksi kokonaisuudeksi, joka palkkaa työntekijän tuottamaan sisältöä. Organisaatio on päämääräohjattu, koostuu toisistaan riippuvista osista ja on byrokraattisesti rakentunut – sen jäsenillä on standardisoituneet roolit. Ymmärtääksemme täysin median organisaatioluonnetta meidän täytyy tarkastella koko rakennetta toimituksista niiden taakse. Viime kädessä kaikkien organisaation jäsenten täytyy vastata omistajille ja ylimmälle johdolle, joiden täytyy koordinoida koko yhtiötä. (Emt., 144.) Tässäkin tosin on eroja, saman organisaation sisällä työskentelevillä toimittajilla voi olla eriasteisia vapauksia. Esserin (1998, 376) mukaan maa, jossa joukkoviestin toimii, vaikuttaa organisaation rakenteeseen ja sen sisäisiin rooleihin. Eri maiden lehdistö pyrkii erilaisin työntekijöiden roolein päätavoitteeseensa eli tuottamaan mahdollisimman tehokkaasti sisältöä aika- ja tilarajoitusten puitteissa (emt., 376). Aineistooni haastatellut suomalaisten sanomalehtien toimittajat työskentelivät kaikki miehityksen aikaan ulkomailla, ja erityisesti ulkomaankirjeenvaihtajilla saattaa olla organisaatiossa hyvinkin erilainen asema kuin niin sanotulla rivitoimittajalla. He voivat usein omassa ammatillisessa roolissaan toimia kotitoimituksessa työskentelevää toimittajaa itsenäisemmin. Ulkomaankirjeenvaihtajat kuuluvatkin erityisryhmään: heidät rinnastetaan usein toimitusyhteisössä uutispääällikkötason journalisteihin (Uskali 2003, 36).

Valtaosalle organisaatioista ensisijainen päämäärä on tehdä voittoa. Muut päämäärät – laatutuotteen tuottaminen, yleisön palveleminen ja ammatillisen tunnustuksen saavuttaminen – on rakennettu tämän hallitsevan taloudellisen tavoitteen sisään. Epätavallisissa tapauksissa organisaation omistaja voi valita pitävänsä taloudellista päämäärää toissijaisena. (Shoemaker & Reese 1996, 145.) Taloudellinen tavoite jyrää muut päämäärät siksi, että kaupallinen joukkoviestintä saa suurimman osan tuloistaan toimittamalla yleisöjä mainostajille. Niin printti- kuin sähköisenkin median puoleensavetävyys riippuu mainostajien mielestä siitä, kuinka paljon niitä kuluttavat haluttavat kohdeyleisöt. (Emt., 149.) Mainostajien osuus ei saa tutkimuksessani huomiota, sillä en koe, että ilmoitusmyynti olisi ratkaisevassa asemassa joukkoviestinnän sisällön rakentumisessa, mitä tulee Tšekkoslovakian tapaukseen. Tämä tutkielma keskittyy enemmänkin yhteiskunnassa vallinneen ideologisen ilmaston tarkasteluun, ei mainostajien tuonaikaisen sananvallan kartoittamiseen.

Useimmissa mediaorganisaatioissa on kolme vallitsevaa tasoa. Eturintaman työntekijät, kuten toimittajat, kokoavat ja pakkaavat raakamateriaalin. Keskitaso koostuu uutispäälliköistä, tuottajista ja muista, jotka koordinoivat prosessia ja välittävät viestintää organisaation alimman ja ylimmän tason välillä. Huipputasolla yritysten johtajat ja toimituksen päällystö päättävät organisaation toimintaperiaatteista, asettavat budjetin, tekevät tärkeitä henkilöstöä koskevia päätöksiä, suojelevat yrityksen kaupallisia ja poliittisia intressejä ja puolustavat tarvittaessa organisaation työntekijöitä ulkoa tulevia paineita vastaan. (Shoemaker & Reese 1996, 151.) Eturintaman työntekijän, journalistin, kannalta työskentely mediaorganisaatiossa yhtäältä rajoittaa ja toisaalta antaa hänelle mahdollisuuksia (Mörä 1999, 83). Organisaatio tarjoaa niin sanottuja mahdollistavia tekijöitä eli työyhteisöön tai -organisaatioon liittyviä piirteitä, jotka edistävät tai helpottavat journalismin tekemistä. Tällaisina lisäarvoina voidaan pitää esimerkiksi toimituksellista infrastruktuuria ja resursseja sekä työyhteisöä ja sen antamaa tukea. (Emt., 58.) Toisaalta myös organisaation jäseniinsä käyttämä kontrolli vaikuttaa menevän tasoittain. Toimituksen esimiehien täytyy kontrolloida toimittajia, kustantajien täytyy kontrolloida toimituksen esimiehiä ja omistajan täytyy kontrolloida kustantajia (Shoemaker & Reese 1996, 169). Vaikka kontrolloimisyrietykset eivät olisi näkyviä, tämä ei tarkoita, etteikö niitä joukkoviestintäorganisaatiossa olisi. Aina kun joukkoviestimen työntekijät päättävät, mitä heidän esimiehensä haluavat, ja tuottavat päälliköiden tahdon mukaista sisältöä, tosiasiallinen kontrolli on saanut elää. Toimittaja kirjoittaa, toimituksen esimiehet päättävät, mitä julkaistaan. Hylkäämällä jonkin jutun kokonaan tai poistamalla siitä osan toimituksen päällikkö voi saada toimittajan käyttämään itsesensuuria myöhemmissä jutuissa. Toimittajat oppivat pian, mitkä epämiellyttävät fraasit tai faktat jättää pois. (Emt., 170–171.) Organisaation kontrolli yksittäisen toimittajan työtä kohtaan tosin vaihtelee maittain, toteaa Esser (1998, 380–385), jonka mukaan esimerkiksi Isossa-Britanniassa vallitseva anglosaksinen toimituskulttuuri on saksalaistoimitusten käytäntöjä tiukempi. Brittiläisissä toimituksissa työskennellään useilla eri nimikkeillä, joista jokainen pitää sisällään erilaisen roolin, kun taas Saksassa yhden toimittajan työnkuva on hyvin monipuolinen – se sisältää niin kirjoitus- kuin editointityötäkin. Tämä tarkoittaa sitä, että Saksassa organisaation päälliköiden kontrolli yksittäistä toimittajaa kohtaan on Britanniaa vähäisempi ja journalistinen autonomia puolestaan suurempi. (Emt., 380–385.) Katson, että suomalaiset toimittajat, erityisesti ulkomailta kotimaahan raportoivat, nauttivat samanlaista vapautta kuin Esserin kuvauksen mukaiset saksalaiset kollegansa. Näin

ollen on mahdollista, että toimittajan ominaispiirteillä on mainitsemisen arvoinen vaikutuksensa mediasisältöön, kuten yksilötasoa avaavassa luvussa 3.1 esitin. Jos taas yksilö voi vaikuttaa sisältöön ikään kuin organisaation yli, voiko sisältöä rakentavien tasojen mallia pitää ehdottoman hierarkkisenä? Analyysiluku 6 kertoo, millaisena Shoemakerin & Reesen mallin hierarkkisuus ja toisaalta mahdollinen vuorovaikutteisuus näyttäytyvät Tšekkoslovakian miehityksestä tuotetussa journalismissa.

3.4 Ekstramediataso

Edellisillä tasoilla tarkasteltiin, kuinka joukkoviestinten sisältöön vaikuttavat monet niiden työntekijöiden ja itse organisaatioiden piirteet. Ekstramediatasolla huomio suunnataan mediaorganisaatioiden ulkopuolisiin tekijöihin ja analysoidaan niiden vaikutusta journalismin sisältöön. Ulkopuolisia tekijöitä ovat esimerkiksi lähteet, joita journalistit käyttävät, yleisö, ilmoittajat, lainsäädäntö ja teknologia. (Mörä 1999, 33–34; Shoemaker & Reese 1996, 175.) Koska Mörä (1999, 223) painottaa vuorovaikutuksen merkitystä joukkoviestinnän sisällön rakentumisessa, kutsuu hän ekstramediatasoa omassa, yhteen kietoutuvan lianimaisessa mallissaan journalistien ja lähteiden vuorovaikutukseksi. Mörälle lähteet ovat henkilöitä, ryhmiä ja instituutioita, ja tiedotteet, dokumentit ja muun kirjallisen aineiston hän lukee lähdemateriaaliksi (emt.,151). Itse käytän vain lähde-sanaa niin aineiston jutuissa esiintyvistä henkilöistä kuin mainituista tiedotteistakin.

Lähteet ovat myös Shoemakerin & Reesen mallissa tärkeä osa ekstramediatasoa. Jokainen lähde tuottaa journalisteille erilaista tietoa, ja toimittajan työ on käydä läpi kaikki saamansa usein ristiriitainen informaatio, josta täytyy saada aikaan täsmällisiä ja kokonaisia uutisraportteja. (Shoemaker & Reese 1996, 178). Myös omassa tutkimuksessani lähteiden tarkastelu korostuu, sillä kuten aikaisemmin mediarutiinien luvussa 3.2 totesin, Tšekkoslovakian miehitys sai varmasti aikaan valtavan, useista erilaisista lähteistä peräisin olevan informaatiotulvan. Lähteillä on valtavan suuri vaikutus joukkoviestinten sisältöön, koska toimittajat eivät voi sisällyttää uutisraportteihinsa sellaista, mitä eivät tiedä (Shoemaker & Reese 1996, 178). Päivänselvintä lähteiden vaikutus on silloin, kun ne salaavat tietoa tai valehtelevat,

mutta ne voivat vaikuttaa uutisiin myös hienovaraisemmin. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sellaisen kontekstin tuottamista, jonka sisällä kaikki muu tieto arvioidaan, tuottamalla informaatiota, jota on helpompi ja halvempi käyttää kuin muiden lähteiden tietoa ja monopolisoimalla journalistien aikaa niin, ettei heille jää mahdollisuutta etsiä vaihtoehtoisia lähteitä. (Emt., 178.) Lähteiden vaikutusmahdollisuus Tšekkoslovakian miehitysraportointiin selviää kysymällä haastateltavilta lähdekritiikistä sekä tarkkailemalla sen ilmenemistä lehtijutuista. Jostakin tietystä asiasta tai tapahtumasta on tarjolla monia mahdollisia lähteitä, sillä journalistit eivät puhu ainoastaan niiden kanssa, jotka ovat suoraan tekemisissä asian kanssa vaan saattavat saada tietoa myös lähteistä, jotka ovat vain epäsuorasti yhteydessä tapahtumaan (Shoemaker & Reese 1996, 179). Lisäksi he voivat käyttää niin sanottujen kadunmiesten, silminnäkijöiden, reaktioita ja mielipiteitä (emt., 179). Se, millainen lähde kulloinkin pääsee journalistisissa jutuissa ääneen, riippuu juttutyypistä. Shoemaker & Reese uskovat, että uutisoitavan tapahtumatyyppin ja sen, käytetäänkö virallisia vai epävirallisia lähteitä, välillä on vuorovaikutus. Asiakysymyksiä koskevissa jutuissa viralliset lähteet voivat olla yleisimpiä Kun juttu puolestaan käsittelee tapahtumaa ja on human interest -tyyppinen, epäviralliset lähteet saavat enemmän tilaa. (Emt., 181.) Myös jokainen uutisorganisaatio toimii enemmän tai vähemmän lähteenä muille joukkoviestimille. Journalistit lukevat, katsovat ja kuuntelevat oman sekä kilpailevien organisaatioiden uutisia, ja kun juttu lyö läpi ensin yhdessä viestimessä, muut mediat saattavat poimia sen nopeasti itselleen. (Emt., 189.)

Shoemakerin & Reesen (1996, 190) mukaan on olemassa konkreettisia todisteita siitä, että joukkoviestinnän sisältöön vaikuttaa niin suoraan kuin epäsuoraankin sekä mainostajat että yleisö. He perustelevat näkemystään toteamalla, että koska mainostusluvut lasketaan sen mukaan, kuinka moni yleisön jäsen käyttää tiettyä joukkoviestintä, enemmän tilaajia tarkoittaa enemmän mainostuloja sanoma- tai aikakauslehdelle. Mainostajat ovat huomanneet, että kaikki yleisöt eivät ole yhtä tärkeitä, vaan tavoittelevat kohdeyleisöä eli sitä massayleisösegmenttiä, joka kaikkein luultavimmin ostaa mainostajan tuotetta. Mainostajat ostavat tilaa tai aikaa niistä joukkoviestimistä, joilla on paras kohdeyleisö heidän tuotteilleen. (Emt., 191.) Tästä seuraa, että mainostajalla on sitä enemmän vaikutusvaltaa mitä suurempi se on, sillä mainostulot ovat eilinehto kaupalliselle massamedialle. Tutkijat näkevät, että moderneilla monikansallisilla valmistajilla ja mainostoimistoilla on huomattavaa valtaa

tukahduttaa julkiset viestit, joista he eivät pidä. (Emt., 195.) Ilmoittajien vaikutus joukkoviestinnän sisältöön on nykyaikana varmasti suurempi kuin tämän tutkimuksen journalistisen aineiston tuottamisen ajankohtana. Siksi tämä puoli ekstramediatasosta ei tule analyysissä esiin. Sen sijaan yhteiskunnan valtaapitävien vaikutus sisältöön on tarkastelun alla.

Shoemaker & Reese nimittäin uskovat, että kaikki maat pyrkivät kontrolloimaan joukkoviestintää. Maissa, joissa media on pitkälti yksityisesti omistettu, kontrolli ilmenee lakien, säädöksiä, lupien ja verojen kautta. (Shoemaker & Reese 1996, 199.) Valtaapitävät siis vaikuttavat viestintien sisältöön. Vaikka joillakin mailla on vähemmän lehdistökontrollia kuin toisilla, kaikki hallinnot kontrolloivat joukkoviestintää jossakin määrin. (Emt., 219.) Tämä seikka tuli ilmi jo liberalistista lehdistäteoriaa valottavassa luvussa 2.1. Myös se, millaisessa yhteisössä joukkoviestin toimii, vaikuttaa sen sisältöön (Shoemaker & Reese 1996, 211–212). Joidenkin pikkukaupunkien sanomalehtien julkaisijoiden mukaan on tärkeää olla ”yhteisön edistäjä”, edesauttaa kaupungin taloudellista kehitystä (emt., 211–212). Omassa tutkimuksessani yhteisönä on Suomi, johon vaikuttaa maassa vallitseva journalistinen kulttuuri. Tässä kohdassa ekstramediataso ja sitä ympäröivä ideologiataso nivoutuvat yhteen. Jaan kontrollointirytykset ja toisaalta journalistisen kulttuurin pohdinnan analyysissä siten, että käsittelen valtiiovallan mahdollisen puuttumisen osuuden joukkoviestinnän sisältöön osana ekstramediatasoa ja journalistisen kulttuurin yleisesti ideologiatasolla.

3.5 Ideologiataso

Mallinsa uloimmalla kehällä, ideologiatasolla, Shoemaker & Reese tarkastelevat ideologisten arvojen vaikutusta journalismin sisältöön. Tällaisia arvoja ovat muun muassa markkinoiden vapaus, liberaali demokratia ja yksilöllisyyden korostus. (Mörä 1999, 34; Shoemaker & Reese 1996, 221.) Ideologialla Shoemaker & Reese tarkoittavat symbolista mekanismia, joka palvelee integroivana voimana yhteiskunnassa. Heitä kiinnostaa erityisesti, kuinka joukkoviestinnän ihmiset, käytännöt ja suhteet toimivat ideologisesti. (Shoemaker & Reese 1996, 221.) Näiden kahden tutkijan mukaan ideologia toimii olemassa olevien arvojen kautta, joita ei pitäisi tarkastella vieraana uskomussysteeminä, jota tyrkytetään epävieraanvaraiselle isäntäkulttuurille. He

näkevät, että ideologia toimii viestimissä lähestymällä tuttuja kulttuurisia teemoja, jotka resonoiivat yleisön kanssa. Nämä teemat ovat kuitenkin valikoituja ja rakennettuja johdonmukaiseksi rakenteeksi. Shoemakerin & Reesen mielestä ideologia ei ole yksilöllinen uskomussysteemi vaan edustaa yhteiskunnallisen tason ilmiötä. (Emt., 222.) Heidän näkemyksensä ideologiasta toimii myös tässä tutkimuksessa; en ota huomioon yksittäisten toimittajien henkilökohtaisia ideologioita sen enempää kuin ne yksilötasolla tulevat ilmi heidän mahdollisina poliittisina tai ammatillisina vakaumuksinaan, vaan tarkastelen ideologiaa yhteiskunnallisena ilmapiirinä. Avainkäsite on luvussa 2 lehdistöteorioiden muodossa esitelty journalistinen kulttuuri. En kuitenkaan unohda yksilön ominaisuuksien tai muiden tasojen osuutta joukkoviestinnän sisällön rakentumisessa, vaikka analyysin tukirankana toimiva malli näkee ne hierarkiassa alisteisina uloimmalle ideologiakehälle. Pidän muistissa myös vuorovaikutuksen mahdollisuuden journalistisen lopputuloksen syntyprosessissa.

Shoemaker & Reese (1996, 222) ovat sitä mieltä, että ideologinen taso pitää sisällään kaikki muut journalismin sisältöä rakentavat tasot, ja siksi he ovat sijoittaneet sen vaikutusten mallinsa hierarkiassa uloimmalle kehälle. Heidän mukaansa ideologinen taso poikkeaa aikaisemmista tasoista siinä, että kaikki alhaisempien tasojen prosessit toimivat huomioiden ideologisesti yhteenkuuluvan viestien kaavan ja yhteiskunnan ylemmät valtakeskukset (emt., 222–223). Yksi median esittämistä avaintoiminnoista on säilyttää kulttuurin rajat. Yhteiskunnallisia intressejä integroidakseen jotkut näkökulmat ja arvot määrittellään hyväksyttävyyden rajoihin kuuluvaksi siinä missä toiset luetaan legitiimin ulkopuolelle. Shoemakerin & Reesen mukaan joukkoviestimet ovat koko ajan tekemisissä uusien ideoiden, sosiaalisten normien ja uudelleenvedettävien tai määriteltävien rajojen kanssa, ja niinpä viestinnällä on oleellinen rooli silloin, kun määrittellään, mikä on poikkeavaa. Media ei selvästikään käytä vain muiden luomia ajatuksia. Se tekee omat, edellisten tasojen tarkastelussa kuvattuihin rutiineihin ja organisatoriseen logiikkaan perustuvat päätöksensä äänensävyistä, painotuksista, sijoittelusta ja esittämisestä. (Emt., 225.) Ehkäpä juuri tämänkaltaisiin ajatuksiin perustuu näkemys joukkoviestimistä neljäntenä valtiomahtina, vallan vahtikoirana, liberalistisen journalistisen kulttuurin omaavassa yhteiskunnassa.

Ideologiatason tarkastelussa Shoemakeria & Reesea kiinnostaa eniten se, kenen intressien mukaan rutiinit ja organisaatiot viime kädessä toimivat. Millä tavoin

joukkoviestimet ovat voimakkaiden intressien ulottuvuus yhteiskunnassa – kuinka rutiinit, arvot ja organisaatorakenne toimivat yhdessä säilyttääkseen kontrollin ja uusintaakseen vallitsevaa ideologiaa? (Shoemaker & Reese 1996, 224.) Jos joukkotiedotus olisi pelkkä tavara eikä lainkaan ideologinen tavara, voitaisiin ajatella, että puhtaasti vaikkapa lehden tuotosta kiinnostunut kustantaja jättäisi sen sisällön täysin päätoimittajan ja toimituksen vastuulle. Omistaja ei siis välittäisi, miten sisältö suhteutuu kustantajan omiin ideologisiin ajatuksiin. Yhteiskunnan taloudellisten, poliittisten ja kulttuuristen voimien on kuitenkin mahdollista harjoittaa epäsuoraa tai suoraa painostusta joukkotiedotusvälineiden johtoon, joka puolestaan voi painostajien tahdon suuntaisesti vaikuttaa toimittajiin. Painostuksen muodot ovat usein hienovaraiset ja vaikeasti selvitettävät. (Hemánus 1983, 53.) Tässä näen yhtymäkohdan ekstramediataason ja ideologisen tason välillä. Shoemakerin & Reesen mukaan kaikki maat pyrkivät kontrolloimaan joukkoviestintää (ks. luku 3.4), ja myös ideologiatasolla käsitellään vallanpitäjien yrityksiä kontrolloida mediasisältöä.

Shoemaker & Reese (1996, 228) kirjoittavat, että ideologisella tasolla meidän täytyy olla tekemisissä yhteiskunnassa olevan voiman luonteen kanssa. On kysyttävä, missä määrin joukkoviestinten symbolinen sisältö systemaattisesti palvelee ajamalla tiettyjen ryhmien intressien ja voiman asiaa – onpa kyse sitten luokasta, sukupuolesta tai rodusta. Kun mediaa tutkitaan ideologisella tasolla, siihen otetaan tyypillisesti kriittinen, radikaali näkökulma. Valtaa tarkastellaan joko eliitille tai omistaville luokille keskittyneenä, ja joukkoviestimien sisällön nähdään sekä ilmaisevan että edistävän näiden valtaa. (Emt., 228.) Omistajuutta pidetään tärkeimpänä keinona, jolla vallitseva luokka käyttää kontrollia joukkoviestintäinstituutioihin. Poliittis-taloudellinen näkökulma ei välttämättä tarkoita, että media yksinkertaisesti uusintaa omistajiensa vallitsevia ideoita. Joukkoviestimiä ei enää nähdä pelkästään kilpailevien ideologioiden keskeisinä taistelun tapahtumapaikkoina. (Emt., 230–231.) Omistajuus ja mainostaminen kuitenkin linkittävät median ja taloudellisen vallan ja vaikeuttavat vaihtoehtoisen median mahdollisuuksia saavuttaa kuuluvuutta. Lisäksi lähteiden vaikutus ja vastustus ovat kaksi osaltaan viestimiin vaikuttavaa linkkiä. Mediarutiineista johtuen joukkoviestinten täytyy nojata hallinnollisiin ja yhtiöllisiin lähteisiin, joista molemmille on etua saavuttaa kattavuutta näkemyksilleen. (Emt., 234–235.) Katson, että tutkimukseni yhtenä merkittävänä teemana kulkeva itesesensuuri liittyy luontevasti ideologiatasoon yllä esitettyjen yhteiskunnan voiman luonnetta kuvaavien ajatusten

yhteydessä. Tšekkoslovakian miehitys sattui kylmän sodan aikakautena, jonka aikana Suomen valtiovallalla oli omat keinonsa pärjätä arvaamattoman ja ehkä pelätynkin itänaapurin kanssa. Keinoihin lukeutui muun muassa joukkoviestimiä koskeva rajoitus – pyyntö olla tuottamatta Suomen ulkosuhteita vaarantavaa sisältöä vankeusrangaistuksen uhalla ja käytännössä siis pyyntö harjoittaa itsesensuuria. Kuvaan Suomessa vallinnutta ilmapiiriä tarkemmin sananvapauden tilaa käsittelevässä luvussa 4. Analyysiluvussa 6 puolestaan tarkastelen, millä tavalla tuo ilmapiiri vaikutti suomalaislehtien miehitysraportointiin.

Ideologiatasoa kuvatessaan Shoemaker & Reese (1996, 244) huomauttavat, että uutisparadigman tulee mukautua hegemonisiin vaatimuksiin. Avainparadigmapiirre tässä mielessä on mielikuva objektiivisuudesta, jota on kuvattu jo aikaisemmillä tasoilla, esimerkiksi mediarutiinien yhteydessä esitetyn objektiivisuuden rutiinin kautta. Tutkijoiden mukaan journalistit ovat viime vuosina havainneet, että täysi objektiivisuus on vaikea säilyttää ja ovatkin ottaneet käyttöön helpommin puolustettavia standardeja, kuten ”tarkkuuden”, ”tasapainon” ja ”reiluuden”. (Emt., 244.) Ideologian tavoin paradigmatkaan ei ole staattinen, vaan sitä neuvotellaan uudelleen jatkuvasti (emt., 251). Tarkastelen analyysissä uutisparadigmaan liittyvän objektiivisuuden rutiinin ilmenemistä Tšekkoslovakian miehitysuutisoinnissa. Objektiivisuuden rutiini liittyy mediarutiinien tasolle, jolla sitä myös omassa analyysissäni käsittelen, mutta suomettumiskysymys liittyy sen myös ideologiatasolle. Millä tavoin suomalaislehtien uutiset niissä käytettyine lähteineen suhtautuivat miehitykseen, uskallettiinko esittää Neuvostoliittoa kritisovia kommentteja?

4 SANANVAPAUS KOETUKSELLA

Toisen maailmansodan jälkeinen kylmä sota sai alkunsa, kun sodan voittaneiden liittoutuneiden näkemykset demokratiasta, jolle sodanjälkeisen maailman olot oli järjestettävä, erosivat toisistaan. Neuvostoliitto näki uuden demokratian olemukseksi kommunistipuolueiden johtavan aseman siinä missä länsiliittoutuneet, erityisesti Yhdysvallat, pitivät vapaata taloudellista järjestelmää ja sille rakentuvaa vapaata kauppaa demokratian tunnusmerkkinä. Neuvostoliitto tunsu tarvetta vahvistaa omaa turvallisuuttaan vakiinnuttamalla vaikutusvaltansa etupiirissään, mihin Yhdysvallat vastasi pyrkimyksellä estää kommunismin leviäminen. (Haataja 1988, 784–785.) Läntisen demokraattisen Suomen olemassaoloa leimasi talvi- ja jatkosodan jälkeen eläminen ja toimiminen sodan voittaneen sosialistisen itänaapurin vieressä. Pelon merkkinä on nähty muun muassa Neuvostoliittoa koskeva joukkoviestinten itsensensuuri, jolla on lähinnä viime sotiin liittyvä historiallinen tausta (Salminen 1996, 22). Idän pelko ei ole ollut tuulesta temmattua, sillä neuvostojohto oli päättänyt jatkosodan jälkeen 1944, että Suomen sovjetisointiin, neuvostolaistamiseen, ryhdyttäisiin pitkällä tähtäyksellä. Indoktrinointia eli arvojen piilojuurruttamista, kansan mielialojen ohjausta sosialismiin siirtymiseksi, harjoitettiin Neuvostoliiton romahdukseen asti. Tavoitteena oli suojelupoliisin vuonna 1970 tekemien havaintojen mukaan sitoa Suomi vähitellen taloudellisesti ja poliittisesti tiiviisti Neuvostoliittoon. (Salminen 2004, 139.) Suomi katsottiin Kremlissä kylmän sodan vuosina 1945–1991 Neuvostoliiton etupiiriin kuuluvaksi. Ajatuksen taustana oli 1939 solmittu Molotovin–Ribbentropin sopimus, jossa Baltian maat ja Suomi jäivät Neuvostoliiton hallintaan kuuluviksi maiksi. (Salminen 1996, 27.)

Hävitty sota lisäsi eri yhteiskuntaryhmissä venäläisiä kohtaan tunnettuja pelkoja, Salmisen sanoin lukuun ottamatta kommunisteja, jotka luonnollisesti uskoivat kokonaan uuden aikakauden koittaneen Moskovan johtamalle sosialistimaailmalle. Peloista johtuen Suomen hallitus aloitti vuonna 1945 määrätietoisen lehdistön ohjauksen uuden ulkopoliittisen linjan varjelemiseksi. (Salminen 1996, 31–32.) Suomen ja Neuvostoliiton välinen ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimus allekirjoitettiin huhtikuussa 1948 (Uskali 2003, 54), ja Suomen valtiolta kehittikin kommunistien voimakkaalla tuella tehokkaan, yya-sopimukseen nivoutuvan mekanismin

uhkapykäliseen rajoittaakseen Neuvostoliittoa koskevaa kirjoittelua (Salminen 1996, 33). Hallituksen esityksen pohjalta rikoslakiin tehtiin vuonna 1948 muutos, jonka nojalla toimittaja oli mahdollista tuomita jopa kahdeksi vuodeksi vankilaan ulkovaltoja herjaavasta ja Suomen ulkosuhteita vaarantavasta kirjoittelusta. Laki oli voimassa vuoteen 1995 saakka, ja vaikka ketään ei koskaan tuomittu sen nojalla, se osoitti itsesensuurin tarpeellisuuden nopeasti viilenevässä kylmän sodan maailmassa. (Tommila & Salokangas 1998, 239.) Salminen (1996, 33) näkee, että samalla syntyi itsesensuurin perinne eli idänpoliittisen kirjoittelun kontrollijärjestelmä, joka sekin vaikutti – eriasteisena – Neuvostoliiton luhistumiseen asti. Sosialistisen Tšekkoslovakian kohdalla puolestaan Neuvostoliiton kommunistipuolueen pääsihteerin Brežnevin keskeinen tarkoitus oli kukistaa Moskovan näkökulmasta vaaralliseksi käynyt liian vapaa eli ilman ennakkosensuuria julkaistava tšekkilehdistö (emt.,109). Toisen maailmansodan jälkeen koko Itä-Eurooppa sekä osa Keski-Eurooppaa joutui kommunistien hallintaan ja jäi Ison-Britannian pääministerin Winston Churchillin osuvan ilmauksen mukaan niin sanotun rautaesiripun taakse (emt., 31–32), mukaan luettuna Tšekkoslovakia. Seuraavat alaluvut käsittelevät nykyaikana paljon esillä ollutta suomettumista ja siihen liittyvää itsesensuuria sekä Tšekkoslovakian asemaa rautaesiripun Neuvostoliiton puolelle kuuluneena maana. Luvut siis valottavat, millainen ilmapiiri vallitsi vuonna 1968, mitä termit suomettuminen ja itsesensuuri tarkoittavat ja miten ne liittyvät Suomeen sekä miksi Neuvostoliitto miehitti Tšekkoslovakian.

4.1 Suomettuminen ja itsesensuuri Suomessa

Talvi- ja jatkosodat opettivat suomalaisille pienvaltiorealismia. Suurvaltojen politiikassa pienet maat ja kansat olivat maailmanpolitiikan kohteita, ja ne saivat parhaan taitonsa mukaan sopeutua muuttuviin oloihin sekä voimasuhteisiin. Suomen entinen vihollinen Neuvostoliitto sai sotien jälkeen muodostetuissa rauhoissa ja sittemmin yysopimuksessa kirjatuksi vaatimansa edut. Suomalaisten oli tunnustettava ne legitiimeiksi päästäkseen luottamuksellisiin suhteisiin, joita ilman Suomelle ei povattu tulevaisuutta itsenäisenä valtiona. (Haataja et al. 1996, 22.) Neuvostojohdosta oletettiin sodanjälkeisinä vuosina sosialismin toteutuvan muiden lähinaapureidensa tavoin myös Suomessa. Itäinen suurvalta ei kuitenkaan halunnut käyttää hyväksi väkivaltaa silloin,

kun muut keinot näyttivät sille edullisemmilta: kun puna-armeija ei ollut päässyt Suomeen vuonna 1944, oli maan ”demokratisoiminen” toteutettava ilman sotilaallisia voimakeinoja. Tärkeää oli, että suomalaiset tekisivät demokratisoimisen itse, jotta taistelu sosialismia vastaan ei saisi suomalaiskansallista ja venäläisvastaista väriä. (Vihavainen 1998, 313.) Kun länsimaat halusivat tukea Neuvostoliiton vaikutuspiiriin joutuneen Suomen ei-kommunististen voimien asemaa, tukeutui Neuvostoliitto Suomen reaalioliittikkoihin. Paasikivi, ja Kekkonen hänen jälkeensä, edellyttivät nimeään kantavan ulkopoliittisen linjan saavan tiedotusvälineiden tuen, ja tiedotusvälineet valtionjohdon toivomusta täyttäessään oppivat sivuuttamaan linjaan sopimattomat asiat ja tapahtumat. Poliittinen linja alkoi ohjata joukkoviestimiä (Haataja et al. 1996, 23), eli viestimet ryhtyivät harjoittamaan itsesensuuria. Vaikka sodanjälkeisessä Suomessa ei virallista sensuuria enää ollutkaan, sen traditio jatkui, ja sanomalehdistö suhtautui vakavasti sille esitettyihin vetoomuksiin, joita perusteltiin kansakunnan turvallisuus- ja itsenäisyystekijöillä. Vetoomusten päätavoite oli varovainen julkinen suhtautuminen itäiseen suurvalttaan Neuvostoliittoon. Poliittiseksi varovaisuudeksi, viisaudeksi, vastuuksi ja realismiksikin kutsutusta itsesensuurista kehittyi prosessi, joka oli osa joukkoviestinten sisäistä päätöksentekoa. (Perko 1988, 129.)

Itsesensuurin käsite liittyy kiinteästi kysymykseen suometumisesta, joka merkityksessä Suomen asemaan saattaminen syntyi käsitteenä Itävallassa ja Länsi-Saksassa jo 1950-luvulla. Tällöin käsitteellä viitattiin rajoituksiin maan ulkopoliittisessa liikkumavarassa. (Vihavainen 1988, 878.) Poliittisena iskulauseena suomettuminen nousi esiin 1960-luvulla lähinnä Länsi-Saksassa käydyssä keskustelussa, jolloin ajatus sen kaltaisen suuren valtion joutumisesta pienelle maalle, Suomelle, ominaiseen asemaan sai negatiivista merkitystä (Salminen 1996, 21; Vihavainen 1988, 878). Timo Vihavaisen (1991, 31) sanoin suomettumisen historia voidaan aloittaa välirauhan solmimisesta syyskuussa 1944, vaikka ilmiön juuria voidaan löytää jopa jo 1700-luvulta. Tutkijat ovat viime vuosina määritelleet ahkerasti suomettumista ja itsesensuuria. Näiden käsitteiden ajan tulkinnat ovat vaihdelleet rajusta itseruoskinnasta vähättelyyn ja itsekehuun. (Uskali 2003, 60–61.) Vihavaisen (1998, 308) mukaan käsitettä on käytetty useissa merkityksissä, eikä aina ole selvää, mitä sillä tarkoitetaan. Hän ajattelee, että suomettuminen kuuluu kansainvälisen politiikan termeihin, jotka on annettu kohdemaan ulkopuolelta ja sen omista reaktioista välittämättä. Länsi-Euroopassa 1960-luvulla lanseerattu käsite tarkoitti kansainvälisessä keskustelussa yleisimmin sellaista

mahdollisuutta, että Neuvostoliitto saisi huomattavan sananvallan Länsi-Euroopan asioihin eli suomettaisi sen. Nimenomaan Suomen kohdalla termillä kuvattiin lännessä sekä Suomen ulkopoliitiikan peruslinjausta että siihen liittyvää poliittista kulttuuria. (Emt., 308–309.) Sanomalehdistön ohjaus oli varsinkin Kekkonen pitkän valtakauden aikana niin voimakasta, että se herätti huomiota ulkomailla (Salminen 1988, 274). Länsilehtien mukaan suomettuminen merkitsi vähittäistä liukumista Neuvostoliiton holhoukseen kohti Moskovan vahtikoiraksi sanottua asemaa. Katsottiin, että suometumisessa valtio menettää demokratian olennaisen sisällön, jolloin lehdistö siirtyy tukemaan hallitusvallan päämääriä. Ulkoisten tunnusmerkkien, esimerkiksi monien lehtien ja puolueiden, perusteella maata voitiin silti kutsua kansanvallaksi tai demokratiaksi. Käytännössä Suomi lähinnä pyrki ottamaan huomioon eri tavoin Neuvostoliiton poliittiset toivomukset. Suomettumisen huippukauden voi katsoa osuneen nimenomaan 1970-luvulle. (Salminen 1996, 21.)

Suomettumiskeskusteluissa on kuitenkin syytä muistaa kylmän sodan ajan ja maantieteellisen sijainnin yhdistelmä, jossa Suomi eli. Täällä suomettumista pidettiin haukkumasanana, jonka synty perustui siihen, että asioiden tolaa ei ymmärretty (Vihavainen 1998, 310). Suomessa koettiin, että maan itsenäisyys oli säilytetty ja sitä oli jopa laajennettu valtioviisaudella ”mitä enemmän nautimme luottamusta idässä, sen vapaampia olemme toimimaan lännessä”. Suomalaisen retoriikan mukaan maassa harjoitettu luottamuspolitiikka oli salainen ase, jonka vaikutuksesta Neuvostoliitolla ei ollut sen enempää varaa kuin tarvettakaan määrällä Suomen asioista silloin, kun se saattoi olla varma, että sen edut huomioitaisiin kohtuullisesti meidän politiikassamme. Myös osa läntisistä intellektuelleista on nähnyt suomalaisen ulkopoliitiikan menestystarinana ja pitänyt suomettumista huonona nimenä hyvälle politiikalle. (Emt., 310.)

Turo Uskali (2003, 63) hahmottelee suomettumisen ja itesesensuurin eroa siten, että suomettuminen on osa aikakauden yleistä henkistä ilmastoja tai ympäristöä siinä missä itesesensuuri on enemmän yksilön ja pienryhmän – esimerkiksi yksittäisen kirjeenvaihtajan, kirjeenvaihtajakunnan tai median – sisäistä käyttäytymistäipumusta ja valintaa. Shoemakerin & Reesen joukkoviestinnän sisällön rakentumista kuvaavaa mallia ajatellen voisikin sanoa, että suomettuminen ilmapiirinä kuuluu uloimmalle ideologiakehille ja itesesensuuri yksilön tai organisaation harjoittamana käytäntönä

saattaa esiintyä myös muilla tasoilla. Valkonenkin (1998, 33) erottaa itsesensuurin ja suomettumisen. Muun muassa Moskovassa kirjeenvaihtajana työskennellyt Valkonen toteaa, että suomettuminen ulkomaan kirjeenvaihtajan työssä ei ollut pakollista vaan omaehtoinen valinta, se saattoi olla keino edetä uralla. Itsesensuuri näkyi vaikenemisena, suomettuminen taas ennen kaikkea kaunisteluna. (Emt., 33.) Uskalin tavoin myös Salmisen (1996, 21) mukaan itsesensuuri on vain yksi suomettumisen muoto, minkä koen tukevan sitä, että suomettuminen ikään kuin yläkäsitteenä on osa ideologiatasoa. Salminen (emt., 21) tiivistää itsesensuurin seuraavasti:

Tiivistäen itsesensuurilla tarkoitetaan - - Suomen joukkoviestinnän sisäistä säätelymekanismia, kokonaan tai osittain vapaaehtoista ulkopoliittisen kirjoittelun kontrollijärjestelmää, erityisesti kustantajien ja toimittajien taipumusta välttää Neuvostoliiton/Venäjän ja myös muiden sosialistimaiden arvostelua. Tällainen itsesensuuri ilmenee lähinnä kahdessa muodossa: 1) idänpoliittisiin riskeihin ja neuvostouhkaan, jopa intervention pelkoon pohjautuvana varovaisuutena ja 2) sisä- ja valtopoliittisista motiiveista lähtevänä taktisena vaikenemisena ja kirjoittelun säätelynä eli poliittisen valtapelin aseena. Siinä ”nöyristely” on tarkoitushakuista ja tahallista. Edellistä voi kutsua myös passiiviseksi vaikenemiseksi ja jälkimmäistä aktiiviseksi itsesensuuriksi.

Tähän tutkielmaan sopii erityisesti Salmisen itsesensuurimuotoilun ensimmäinen ajatus; Neuvostoliitto miehitti Tšekkoslovakian, ja vaikka länsimaalaisen demokraattisen Suomen ja sosialistisen Tšekkoslovakian siteet itäiseen suurvalttaan olivat erilaiset, aiheutti tapahtuma Suomessa pelkoa interventiosta. Vaikka merkkejä Tšekkoslovakian ja Neuvostoliiton kiristyneistä väleistä oli nähtävillä aikaisemmin vuonna 1968, tuli elokuinen miehitys monelle yllätyksenä. Suomen itänaapuri oli arvaamaton, mistä johtuen itsesensuurilla oli osansa kylmän sodan aikaisessa joukkoviestinnässä. Suomettumisen muodoista nimenomaan joukkoviestintien itsesensuuri on se, jota on syytä pitää esillä tässä tutkimuksessa, käsitteleeän aihe kylmän sodan aikana kommunistisen suurvallan piskuisessa naapurimaassa julkaistuja lehtijuttuja sekä toimittajien ajatuksia niiden kirjoittamiseen vaikuttaneista tekijöistä. Monien tutkijoiden lisäksi jokaisella kylmän sodan aikana työskennelleellä suomalaistoimittajalla lienee mielipiteensä siitä, mitä itsesensuuri on ja ilmenikö sitä heidän työssään. Tutkielmani empiirisen materiaalin analyysissä nostan esiin, kuinka haastatteleman toimittajat kuvaavat suomettumista ja itsesensuuria ja olivatko ne heidän mielestään läsnä Tšekkoslovakian miehityksestä kirjoitetuissa jutuissa.

4.2 Tšekkoslovakian uudistusmielinen kommunismi

Toisen maailmansodan jälkeen maailma ajautui ikään kuin uuteen sotaan, kun suurvaltasuhteet kylmenivät. Yhtäältä Yhdysvaltojen ja toisaalta Neuvostoliiton omien tavoitteiden ajaminen käynnisti pitkälti tiedonvälityksen tasolla käydyn kylmän sodan. Ison-Britannian toisen maailmansodan aikainen pääministeri Winston Churchill maalasi tulevan suurvaltapoliittisen maiseman vuoden 1946 maaliskuussa Missouriissa pitämässään puheessa, jossa hän totesi, että Itämereltä Stettinistä Triesteen oli laskeutunut rautaesirippu (Haataja et al. 1996, 41). Tuon linjan taakse ja siis Neuvostoliiton vaikutusalueelle Moskovan kontrollitoimien kohteeksi sijoitettiin Keski- ja Itä-Euroopan ikivanhat kaupungit: Varsova, Praha, Budapest, Belgrad, Bukarest ja Sofia. Berliini ja Wien oli jaettu sodan voittaneiden liittoutuneiden kesken, ja niistäkin osa oli siis Churchillin puheen aikaan Neuvostoliiton vaikutuspiirissä. Valtaan nostetut pienet kommunistipuolueet ja poliisihallitukset pyrkivät totalitaariseen valvontaan, ja Tšekkoslovakiaa lukuun ottamatta todellista demokratiaa ei rautaesiripun takana ollut. (Haataja et al. 1996, 41; Hentilä 2006, 955.) Sekä kommunismin kannattajat että sen vastustajat väittivät, että Keski- ja Itä-Eurooppaan toisen maailmansodan jälkeen pystytetyt hallinnot erosivat radikaalisti Länsi-Euroopan hallinnoista. Useimpien kommentaattoreiden mielestä uudet yhteiskunnat olivat enemmän tai vähemmän imitaatioita Neuvostoliitosta, johon ne olivat ilmeisen läheisesti taloudellisesti, poliittisesti ja sotilaallisesti sidottuja. (Sparks 1998, 21.)

Vuonna 1918 syntyneessä Tšekkoslovakiassa vallitsi ennen toista maailmansotaa parlamentaarinen järjestelmä, ja maa olikin toisen maailmansodan kynnykselle saakka Euroopan vakaimpia demokratioita. Nuoren tasavallan kommunistinen liike oli vahva jo ennen varsinaista valtaantuloaan, sillä vuonna 1921 perustettu kommunistinen puolue oli alkuvuosistaan alkaen yksi maan suurimmista puolueista. (Saarinen 2006, 888–890; Taborsky 1961, 4–6.) Tšekkoslovakiaan muodostettiinkin toisen maailmansodan jälkeen kommunistinen hallitus, mikä vei sen samaan sosialistiseen leiriin Neuvostoliiton kanssa. Vuoden 1946 vaaleissa kommunistinen puolue sai nimittäin suuren määrän, 38 prosenttia, äänistä sekä nuorten sukupolvien ja maan älymystön uskollisuuden – seikka, jota monien on ollut vaikea ymmärtää (Kusin 1971, 7). Voitokas kommunistinen puolue jäi kuitenkin tuolloin vähemmistöksi Slovakiassa, jossa yli 60 prosenttia äänistä

annettiin demokraattiselle puolueelle. Vaalien jälkeen pääministeriksi nousi kommunistisen puolueen puheenjohtaja Klement Gottwald, joka ryhtyi johtamaan sortotoimia ja juonitteluja muun muassa Slovakian demokraattista puoluetta kohtaan. Tästä mainittakoon esimerkkinä muun muassa se, että kommunistien hallitsema poliisi ilmoitti syyskuussa 1947 paljastaneensa ”slovakialaisen valtionvastaisen salaliiton”, minkä seurauksena demokraattinen puolue menetti enemmistöasemansa Slovakian hallituksessa. (Bartosek 2000, 447.)

Helmikuussa 1948 Tšekkoslovakiassa koettiin Prahan kaappaukseksi tai kommunistikaappaukseksi kutsuttu tapahtumasarja, joka sai alkunsa ei-kommunistisen enemmistön ministereiden erosta (Bartosek 2000, 447–448, Zachovalová 1998, 114). Saman vuoden huhti-toukokuussa järjestettiin edelleen suuret oikeudenkäynnit, joissa tuomiolla olivat Slovakian demokraattisen puolueen johtajat. Sortotoimet liittyivät kommunistien valtamonopolin vakauttamiseen. (Bartosek 2000, 447–448.) Prahaan naimisiinmenon myötä muuttanut suomalainen Lieko Zachovalová (1998, 114) muistelee, että vaikka tapahtumaa länsimaissa luonnehdittiin kommunistikaappaukseksi, ei natsi-Saksan miehityksestä vapautuneen maan uuden hallituksen muodostamista voitu kuvitella ilman kommunisteja, jotka olivat toimineet Saksan vastaisessa vastarintaliikkeessä tehokkaasti. Uudesta hallitusohjelmasta tuli selvästi sosialistinen myös muun muassa siksi, että aiempi yhteiskuntajärjestelmä talouspuolineen ja korkeine työttömyyslukuineen ei monia enää tyydyttänyt (emt., 115). Tšekkoslovakian kommunistisen puolueen ohjelmassa mainittiin jo tuolloin erityinen ”tšekkoslovakialainen sosialismin tie”, joka olisi muun muassa mahdollistanut yhteistyön muiden puolueiden kanssa, mutta maahan kopioitiin kuitenkin neuvostoliittolaisen esimerkin mukainen poliittinen ja hallinnollinen järjestelmä. (Selucký 1970, 5–6). Omanlaisensa sosialismin tie olisi Tšekkoslovakiassa voinut olla mahdollinen, sillä se oli teollisesti edistynein maa ensimmäisen maailmansodan jälkeen Eurooppaan syntyneistä uusista kansallisvaltioista ja lisäksi demokraattisesti vakaimpien joukossa (Saarinen 2006, 888–890). Joukkoviestimiin kommunistien valtaannousu vaikutti siten, että lehdistön rakenne muuttui neuvostoliittolaisen järjestelmän tapaiseksi (Torvinen 1982, 179), toisin sanoen autoritaarisen viestintäteorian mukaisesti kontrolloiduksi.

Neuvostoliitossa puolestaan Josif Stalinin kuolema vuonna 1953 käynnisti stalinismin syrjäyttämisen, jossa Stalinin tärkeimmistä yhteistyökumppaneista Nikita Hruštšov meni muita pidemmälle muuttaen syrjäyttämisen purkamiseksi, destalinisoinniksi. Syitä muutokseen olivat muun muassa keskeisten johtajien itsesäilytysvaisto – oman selviytymisen turvaaminen – ja heidän sisäinen valtataistelunsa sekä ymmärrys taloudellisten ja yhteiskunnallisten muutosten tarpeesta. (Werth 2000, 283–284.) Hruštšov oli kuitenkin kaikkien sukupolvensa puoluejohtajien tavoin omakohtaisesti osallistunut sortotoimiin, ja niinpä stalinismin purkaminen eteni lähinnä ”henkilöpalvonnan kauden” joidenkin ylilyöntien tuomitsemiseen (emt., 288). Neuvostoliitossa vaihtui valta 14.10.1964, kun keskuskomitea valitsi Hruštšovin tilalle Leonid Brežnevin ja korkein neuvosto valitsi seuraavana päivänä pääministeriksi Aleksei Kosyginin. Uudet johtajat vakuuttelivat maailmalle, että Neuvostoliiton ulkopoliittikka ei muutu, vaan rauhanomaisen rinnakkainelön linjasta pidetään kiinni. Maan sisällä alkoi kuitenkin ennen pitkää näkyä siirtyminen Hruštšovin varovaisesti aloittamasta liberalisoinnista konservatiivisempaan suuntaan, jonka vaikutus ulkopoliittikkaan oli muun muassa tässäkin työssä tarkastelun alla oleva vuoden 1968 Tšekkoslovakian miehitys. (Kiuru 1997, 44.)

Tšekkoslovakiassa uudet sosialistiset vallanpitäjät aloittivat 1940-luvun loppupuolella suuryritysten valtiollistamisen. Niiden jälkeen tuli pienomistajien, kauppiaiden ja käsityöläisten vuoro. Tyytymättömyys lisääntyi ja jännite yhteiskunnassa kasvoi. (Bartosek 2000, 460.) Niinpä maassa ryhdyttiin parinkymmenen vuoden jälkeen jälleen uudistuksiin, ryhdyttiin rakentamaan niin sanottua ihmiskasvoista sosialismia. Tämä tarkoitti demokraattisen ja humanin sosialismin luomista, sen liberalisoimista ja stalinismin ankaruudesta luopumista sekä Marxin alkuperäisten ajatusten elvyttämistä. (Selucký 1970, 7.) Tšekkoslovakian kommunistisen puolueen ohjelmahan mainitsi jo 1940-luvun lopussa halun toteuttaa sosialismia oman erityisen tiensä kautta ennen kuin maa omaksui sosialistisen hallintatavan neuvostoliittolaisen muodon. Vuoden 1967 alussa yleinen mielipide sekä Slovakiassa että Tšekinmaalla muuttui niin kärsimättömäksi ja uudistusmieliseksi, että saman vuoden syksyllä Tšekkoslovakian puolueen keskuskomiteassa keskusteltiin avoimesti uudistusvaatimusten kolmesta ydinkohdasta, taloudesta, kulttuuri-ilmastosta sekä tšekkien ja slovakien suhteesta (Dubček 1993, 144).

Uudistukset saivat varsinaisesti alkunsa vuoden 1968 tammikuussa, kun Tšekkoslovakian kommunistisen puolueen pääsihteeriksi äänestettiin slovakialainen poliitikko Alexander Dubček, joka yhdessä muiden uudistusmielisten kanssa yksinkertaisesti tahtoi antaa maassa toteutettavalle sosialismille edellä kuvatut ihmiskasvot (Selucky 1970, 7). Yksi uudistuspolitiikan tärkeä piirre oli ajatus sananvapaudesta: Salmisen (1996, 109–110) mukaan tšekkoslovakialaiset halusivat vapauden lausua ja kirjoittaa mielipiteitä ilman pelkoa ja vainoa. Tšekkoslovakian uudistukset johtivat vuoden 1968 alkupuolella niin sanotun Prahan kevään aikaan, ja sana sai kaivattua vapautta maaliskuussa, kun vuonna 1966 virallistettu sensuuri lakkautettiin. Radio ja televisio alkoivat lähettää ohjelmia, joihin kansalaiset saattoivat osallistua puhelimitse, ja joukkokokoukset laajensivat tavallisten ihmisten mukanaoloa valtiollisissa asioissa. Lisäksi Tšekkoslovakian johto halusi rehabilitoida menneisyyden sortotoimien uhreiksi joutuneet kansalaiset, ja maassa julkaistiinkin muun muassa korkeimman oikeuden selvitys kommunistien demokraattisten ja sosialististen liittolaisten eliminoinnin huipennukseksi kutsutusta näytösoikeudenkäynnistä, jossa tuomittiin 13 henkeä – osa kuolemaan, osa vankeuteen. (Bartosek 2000, 450–451; Dubček 1993, 169, 176.)

Neuvostoliitossa Tšekkoslovakian uudistustoimet nostattivat suurta hermostusta. Neuvostoliitto piti Tšekkoslovakiaa toisen maailmansodan päättymisestä lähtien turvallisuusvyöhykkeenä, josta Moskova ei halunnut luopua (Salminen 1996, 109–110). Prahan kevättä kutsuttiinkin Kremlissä vastavallankumoukseksi, jolla Tšekkoslovakia pyrittiin siirtämään Naton ja Saksan liittotasavallan vaikutuspiiriin. Ennen elokuun 1968 miehitystä saman vuoden keväällä Dresdenissä järjestetyssä kommunistimaiden kokouksessa muutamat muiden maiden johtajat esittelivät leikkeitä tšekkiläisistä ja slovakialaista lehdistä, joista he hakivat sopivia sitaatteja vastavallankumousväitteidensä tueksi. Dubčekia arvosteltiin siitä, että tšekkoslovakialaiset johtajat olivat menettämässä otteensa sisäiseen tilanteeseensa. (Dubček 1993, 179; Salminen 1996, 109–110.) Neuvostoliiton ratkaisu sille epämiellyttävän Tšekkoslovakian tilanteen hoitamiseksi oli tunkeutua liittolaisineen maahan 600 000 miehen ja 7 000 panssarin armeijan voimin (Salminen 1996, 109–110). Intervention toteuttaneiden Varsovan liiton maiden – Neuvostoliiton, Bulgarian, Itä-Saksan, Puolan ja Unkarin – tarkoituksena oli murskata neuvostomallista sosialismia vastaan noussut ja Tšekkoslovakian kansan kannattama kapina (Bartosek 2000, 490).

Tšekkoslovakiassa ei ollut neuvostoliittolaisten joukkojen varuskuntia, ja Neuvostoliiton asevoimien johdon olikin otettava huomioon, että miehitysjoukot saattaisivat saada tielleen aseellista vastarintaa. Paikallista sotaa ei kuitenkaan syttynyt, miehittäjät kohtasivat vain passiivista vastarintaa. Intervention poliittinen perusjuoni epäonnistui kiusallisella tavalla, sillä miehittäjät eivät onnistuneet saamaan kokoon suunnitelmaan sisältynyttä yhteistoimintahaluista ”työläisten ja talonpoikien hallitusta”. (Emt., 490–491.)

5 POLIITTISESTI MONIMUOTOINEN LEHTIAINEISTO

Tämän työn empiirinen aineisto koostuu sekä Tšekkoslovakian miehityksen aikaisista lehtijutuista että toimittajien haastatteluista. Aineiston journalistiset kirjoitukset käsittävä osa pitää sisällään suomalaisten ulkomaankirjeenvaihtajien tai muista syistä miehityksen aikaan ulkomailla olleiden suomalaisten toimittajien juttuja Helsingin Sanomista, Kansan Uutisista ja Uudesta Suomesta. Päädyin kyseisiin lehtiin siksi, että ne edustavat Suomen poliittisen kentän eri alueita ja ovat siksi kiinnostavia tarkastelun kohteita saman tutkimuksen sisällä.

Esittelen seuraavaksi jokaisen lehden puoluekantoineen. Alalukujen tarkoituksena on taustoittaa sitä, millaiselta työnantajan aatepohjalta eri lehdissä työskennelleet toimittajat kirjoittivat Tšekkoslovakian miehityksestä. Shoemakerin & Reesen mallissa organisaatiotaso sijoittuu kolmanneksi uloimmalle kehälle, ja niinpä he näkevät sen määräävän yksilön eli toimittajan tekemisiä jopa mediarutiinien yli (Shoemaker & Reese 1996, 141). Näin ollen voidaan ajatella, että vaikka yksittäinen journalisti ei koe edustavansa tiettyä poliittista kantaa, hänen työnantajallaan saattaa sellainen olla, jolloin kanta voi tavalla tai toisella välittyä journalistiseen tuotokseen. Salmisen (1996, 25) mukaan taas kunkin maan lehdistö saa aina muotonsa ja sävynsä niistä sosiaalisista ja poliittisista rakenteista, joissa se toimii. Lehdistö heijastaa sitä yhteiskunnallisen ohjauksen järjestelmää, joka määrittää yksilöiden ja instituutioiden väliset suhteet (emt., 25), ja siksi onkin tärkeää kuvata tässä joukkoviestimet, joille suomalaiset kirjeenvaihtajat juttunsa tuottivat. Tutkimusaineistoni lehdet toimivat samassa maassa ja siis saman journalistisen kulttuurin piirissä mutta ponnistavat toisiinsa nähden erilaiselta poliittiselta pohjalta, ja analyysissa tarkastelen, onko tällä vaikutusta niiden rakentamaan mediasisältöön. Aatetaustan lisäksi myös kokoerolla voi olla tekemistä sisällön kanssa. Helsingin Sanomat ja Uusi Suomi nousivat Suomen korkealevikkisimmiksi lehdiksi ohi Hufvudstadsbladetin 1920-luvun puolivälissä, kun taas vasemmistolehdistölle alkoi jo 1930-luvulla jäädä puolueeseen rooli paikkakunnan johtavan lehden karattua levikissä liian kauaksi (Tommila & Salokangas 1998, 211, 251). Vasemmistolehtien kiivas keskinäinen kamppailu auttoi porvarillisia lehtiä selviytymään voittajina ykköslehtikilpailussa (Tommila 2001, 51). Suuruus tapaa tuoda resursseja, jolloin saman aiheen kimpussa askaroivilla erikokoisilla lehdillä

todennäköisesti on eroavat mahdollisuudet raportoida tapahtumista. Yksi voi esimerkiksi lähettää maailmalle toista enemmän omia kirjeenvaihtajia sen sijaan, että käytettäisiin tietotoimistoja. Näin ollen uutisointikin voi olla erilaista. Suomalaislehdistä Helsingin Sanomat ja Uusi Suomi alkoivat ensimmäisinä rakentaa päätoimisten kirjeenvaihtajien verkkoa (Uskali 2003, 22). Tšekkoslovakian miehityksen aikaan Suomen laajalevikkisimmällä päivälehdellä Helsingin Sanomilla ei vielä ollut Moskovassa kirjeenvaihtajaa, sillä lehden Moskovan-kirjeenvaihtajuus käynnistyi vasta vuonna 1975. Kansan Uutisilla ja Uudella Suomella sen sijaan oli jo miehityksen aikaan toimittaja Moskovassa, kommunistisella lehdellä vuodesta 1957 ja konservatiivijulkaisulla vuodesta 1958. Helsingin Sanomat oli muutoin kuitenkin sijoittanut runsaasti rahaa moniin ulkomaisiin uutispalveluihin ja kirjeenvaihtajiin ja kyennyt niin jopa osin monopolisoimaan ulkomaista uutishankintaansa. (Emt., 130–135, 322–328.)

5.1 Helsingin Sanomat

Helsingin Sanomat perustettiin nuorsuomalaisten päälehdiksi kesällä 1904 kolme kuukautta sen jälkeen, kun puoluesuunnan entinen pää-äänenkannattaja Päivälehti oli lakkautettu (Leino-Kaukiainen – Nygård – Salokangas 1988, 130). Nuorsuomalaisen puolueen pääosa jakaantui kahteen leiriin: vasen siipi luki Helsingin Sanomia painottaen sosiaalipoliittisia näkökohtia, kun taas Venäjän-poliittista perustuslaillisuutta pääasiana pitänyt oikea siipi perusti johtavaksi lehdekseen Suomalaisen Kansan vuonna 1907 (Tommila & Salokangas 1998, 118). Kun oikeistosiiven Suomalainen Kansa lakkasi ilmestymästä 1911, oli Helsingin Sanomien asema puolueen päälehtenä kiistaton (Leino-Kaukiainen et al. 1988, 130).

Vuosien 1917–18 murroksessa Helsingin Sanomien piiri muodosti edistyspuolueen perustajien ydinjoukon. Edistyspuolueessa vallitsi selvä jako oikeistoon ja vasemmistoon, ja Helsingin Sanomat edusti oikeistolaista siipeä. Lehdellä oli edistyspuolueeseen kuitenkin etäisempi suhde kuin sillä oli ollut nuorsuomalaiseen puolueeseen. Autonomiakaudella nuorsuomalainen puolue oli valvonut lehden linjaa, ja edistyspuolue olisi halunnut jatkaa samalla mallilla, mutta Sanoma Oy:n johto ei enää siihen suostunut. (Leino-Kaukiainen et al. 1988, 130; Tommila & Salokangas 1998,

165–166.) Eero Erkon kuoleman jälkeen vuonna 1927 Helsingin Sanomien päätoimittajuus jaettiin hänen poikansa Eljas Erkon sekä puolueen johtomiehiin kuuluneen W. W. Tuomiojan välillä. Vuodesta 1931 ainoana päätoimittajana toiminut Erkko kehitti lehteään journalistisena tuotteena ottaen etäisyyttä edistyspuolueeseen. Puolue mainitsi Erkon lehdet 1930-luvulla äänenkannattajiensa luettelossa, mutta vuoden 1938 luonnoksessa käytetään määritettä ”riippumaton vapaamielinen lehti”. Helsingin Sanomien muuttuminen äänenkannattajasta sitoutumattomaksi oli kuitenkin pitkä prosessi. Se irtautui edistyspuolueesta asteittain pitkin 1930-lukua, ja sitoutumattomuuden voidaan nähdä alkavan sotavuosista. (Tommila & Salokangas 1998, 166–167, 248.) 1960-luvulla Helsingin Sanomia uudistettiin niin, että vanhan liberaalilehden linjaa liberalisoitiin avaamalla palstoja myös vasemmistolaisille kirjoittajille ajan hengen mukaisesti. Lisäksi muun muassa ulkomaanyhteyksiä lisättiin. Suuruus on ruokkinut kasvua, ja lehteä onkin kuvattu 1980-luvulta lähtien mahtavaksi joukkotiedotusinstituutioksi. (Leino-Kaukiainen et al. 1988, 131.)

5.2 Kansan Uutiset

Sotien aikana kommunistien julkinen toiminta oli Suomessa kiellettyä. Sotien jälkeen omista lehdistä tuli ääri vasemmistolaisille poliittisen taistelun keskeisiä välineitä samaan tapaan kuin Suomen lehdistön valtaosa oli ollut 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Levikkikehityksen kannalta lehtien korostetun poliittinen luonne ei kuitenkaan enää ollut hyväksi, ja jopa sosialistisen liikkeen sisällä vaadittiin, että niitä alettaisiin kehittää entistä enemmän uutislehtien suuntaan. Kansandemokraattisten lehtien linjana oli kuitenkin pitkään Leninin lehdistönäkemys, jonka mukaan sanomalehti on sekä agitaattori että organisaattori. Suomen Kansan Demokraattisen Liiton pää-äänenkannattajana oli aluksi Vapaa Sana, jonka ilmestyminen sodasta rauhaan siirtyvässä Suomessa merkitsi kansandemokraattisen ja kommunistisen lehdistön alkua. SKDL menestyi kevään 1945 eduskuntavaaleissa, ja samalla karttui myös vasemmistolehdistö. Vapaa Sana sai rinnalleen parisenkymmentä pienempää lehteä, joista merkittävin oli Suomen Kommunistisen Puolueen ensimmäinen päivälehti ja samalla pää-äänenkannattaja Työkansan Sanomat. (Perko 1988, 119–122; Uskali 2003, 120.)

Kahden lehden erillinen ylläpitäminen oli kuitenkin taloudellisesti raskasta, ja Kansan Uutiset syntyi vuonna 1956 yhdistämällä kaksi mainittua vasemmistolehteä, Vapaa Sana sekä Työkansan Sanomat. Uuden lehden kustantajaksi ryhtyivät SKDL ja SKP yhdessä. (Perko 1988, 122; Salokangas 1988a, 275.) Tavoitteena oli lehti, joka poliittisen sanansaattajan viran toimittamisen lisäksi olisi myös journalistisesti edustava (Salokangas 1988a, 275). Yhdistelmä ei ollut aivan yksinkertainen: perustamisensa alusta lähtien Kansan Uutiset joutui tasapainoilemaan propagandistisen puolueaineiston sekä niin sanotun normaalin uutisjournalismin välimaastossa (Uskali 2003, 121). Kansan Uutisten toimintaedellytyksiin alkoi vaikuttaa 1960-luvun lopulta lähtien SKP:n puolueriita, mistä johtuen Kansan Uutiset ei ollut kaikkien kommunistien ja kansandemokraattien pää-äänenkannattaja. Suomen työväenliikkeessä käytiin jo sisällissodan jälkeen suuntataistelua maltillisen ja jyrkän linjan välillä, ja liike jakaantuikin kahdeksi julkiseksi puolueeksi, joista toisessa olivat parlamentaarista demokratiaa kannattavat sosiaalidemokraatit ja toisessa vallankumoukselliset kommunistit ja muut vasemmistoradikaalit. (Tommila & Salokangas 1998, 138.) SKP:n vähemmistön äänenkannattajaksi perustettiinkin 1960-luvun loppupuolella Tiedonantaja, joka ilmoitti heti toimintansa alkuvaiheessa olevansa ainoa Suomessa ilmestyvä lehti, joka edusti johdonmukaisesti marxilais-leniniläistä luokkataisteluteoriaa ja käytäntöä (Salminen 1988, 244–245).

5.3 Uusi Suomi

Uusi Suomi sai alkunsa samoista monarkistipiireistä, jotka perustivat Kansallisen Kokoomuksen joulukuussa 1918 (Salokangas 1988b, 205). Niinpä aineistoni lehdistä valkoiseksi katsottu Uusi Suomi ja toisaalta punainen Kansan Uutiset edustavat 1960-luvun Suomen poliittisen kentän vastakkaisia päitä, joskin Kansan Uutiset oli kommunistipuolueen enemmistön äänenkannattaja. Radikaalimman vähemmistön ääntä toi esiin edellisessä alaluvussa 5.2 mainittu Tiedonantaja, eikä Kansan Uutisia niin ollen voi sijoittaa poliittisen kentän aivan ääripäähän.

Uusi Suomi perustettiin kokoomuspuolueen päälehdiksi, mutta sen suhde puolueeseen oli vaikea. Muodollisesti lehti oli puolueesta riippumaton aivan kuten Helsingin Sanomat edistyspuolueesta, ja Uutta Suomea voidaankin kuvata puoluetta omilla

ehdoillaan kannattavaksi liikeyritykseksi. (Salokangas 1988b, 205; Tommila & Salokangas 1998, 173, 249.) Esimerkiksi Suistolan (1994, 20) mukaan Uuden Suomen voidaan kuitenkin katsoa toimittaneen puolueen äänenkannattajan virkaa. 1920-luvulla lehden ja puolueen suhteet olivat melko ongelmattomat, mutta 1930-luvulla ne tulehtuivat. Tähän vaikutti se, että 1920-luvun lopussa lehtiyhtiö sai johtoonsa puolueen oikeistoon kuuluvia henkilöitä, jotka ryhtyivät muuttamaan lehden suuntaa oikealle vastoin maltillisemmän puoluejohdon ja samanmielisen lehden toimituksellisen johdon kantaa. Oikeisto valtasi niin puolueen päälehden kuin puolueenkin: Uusi Suomi sai uuden päätoimittajan syksyllä 1932, ja myöhemmin samana vuonna myös kokoomuspuolueen johto vaihtui oikeistolaiseksi. (Salokangas 1988b, 205.)

Oikeistojohdon asema Kokoomuksessa heikentyi muun muassa puolueen vuoden 1933 katastrofaalisen vaalituloksen takia, ja maltillisemmän linjan edustajat pääsivätkin jälleen puolueen johtoon keväällä 1934. Uusi Suomi jäi kuitenkin oikeiston haltuun, mistä johtuen puolueen ja lehden välille jäi kitkaa. 1930–40-luvun vaihteessa ne viimein lähentyivät, ja Uusi Suomi sai uuden päätoimittajan. Näihin aikoihin lehti näytti kykenevän kilpailuun Helsingin Sanomien kanssa. Helsingin Sanomilla oli kuitenkin etu Uuteen Suomeen nähden – se oli 1920-luvun lopulta alkaen vallannut itselleen pääkaupungin lehtimarkkinoiden johtavan aseman muun muassa houkuttelemalla lukijoikseen vasemmistoa äänestävää työväkeä ja saanut näin luotua itselleen taloudellista kivijalkaa. Siinä missä Helsingin Sanomat sai tuloja läheltä, meni Uuden Suomen levikistä suhteellisesti suurempi osa pääkaupungin ulkopuolelle, mikä taas tuntui taloudessa. Kun tähän yhdistettiin poliittisten suhdanteiden muutos sotien jälkeen, joutui Uusi Suomi laskevaan kierteeseen. (Salokangas 1988b, 205.)

6 KAHDEN AINEISTON KESKUSTELU

Tämän tutkielman tarkoituksena on selvittää, miten Tšekkoslovakian vuoden 1968 miehitystä koskeva suomalaislehtien journalismi rakentui ja millaista tämä rakennettu sisältö on. Vastaan näihin päätutkimuskysymyksiin lähestymällä aineistoani luvussa 3 esitellyn Shoemakerin & Reesen (1996) viisitasoisen joukkoviestinnän sisällön rakentumista erittelevän mallin mukaisesti. Eri tasoille lukeutuvat asiat nostavat esiin tarkentavia kysymyksiä, kuten millaiseksi toimittaja yksilönä koki miehitystapahtumat, mitä tai keitä jutuissa käytettiin lähteinä, puuttuiko työnantaja tai valtiovalta toimittajan työhön ja miten lähdekritiikki toimi. Lisäksi tutkittavan journalismin tapahtumajankohta antaa tutkimukseen oman mausteensa. Elettiin kylmän sodan aikaa, jonka valtataistelussa länttä ja etenkin Yhdysvaltoja vastassa ollut Neuvostoliitto esitti muun muassa joukkoviestimiä koskevia vaateitaan myös piskuista naapurimaataan Suomea kohtaan. Ajankohta liittyy luontevasti suomettumis- ja itesensuurikysymykset mediasisällön rakentumisen tarkasteluun: harjoittivatko suomalaistoimittajat itesensuuria Tšekkoslovakian tapahtumista raportoidessaan ja suomettiko miehitysuutisointi maamme lehdistöä?

Näihin kysymyksiin vastaan tutkimukseni empiirisen aineiston avulla, joka koostuu kahdenlaisesta materiaalista. Yhtäältä se sisältää Tšekkoslovakian miehityksestä kirjoitettuja lehtijuttuja ja toisaalta näitä tekstejä kirjoittaneiden toimittajien haastatteluja. Tarkasteltavat jutut ovat miehitysyötä 21. elokuuta 1968 seuranneesta päivästä lähtien viikon ajalta, 22.–28.8.1968 Helsingin Sanomista, Kansan Uutisista ja Uudesta Suomesta, jotka olen luvussa 5 esitellyt. Lehtijutut käsittävä aineisto on rajattu miehitysyötä seuranneeseen ensimmäiseen viikkoon, sillä halusin keskittyä suomalaistoimittajien välittämiin ensireaktioihin. Haastateltavia on kolme, yksi toimittaja kustakin lehdestä. Haastattelujen lukumäärä on vähäinen kahdesta syystä. Ensiksikin olen keskittynyt nimenomaan lehtien omien toimittajien kirjoittamiin juttuihin, ja suuri osa julkaistuista kirjoituksista oli tietotoimistojen tuotoksia. Kysymyshän on nimenomaan siitä, millaista journalismia miehityksestä suomalaislehdissä rakennettiin. Tutkimusajankohdan aikana kolmen lehden miehitystä koskevissa jutuissa esiintyi yhteensä yksitoista toimittajan nimeä, joista noin puolet

kirjoitti selvästi muita enemmän ja pidempiä juttuja. Tämä on mielestäni haastattelujen kannalta olennaista, sillä näillä henkilöillä lienee selkein käsitys siitä, millaista työtä miehityksestä raportoiminen on. Haastattelujen sopimisen yhteydessä kävi ilmi, että jotkut kirjoittajista olivat muuttaneet ulkomaille ja ainakin yksi oli kuollut – seikkoja, jotka luonnollisesti rajaavat haastateltavien ryhmää. Toiseksi haastattelut olivat teemahaastatteluja (ks. esim. Hirsjärvi – Remes – Sajavaara 2000, 195–196), jotka kestivät pitkään, tunnista kolmeen tuntiin riippuen haastateltavan tavasta esittää asiat (vrt. Möre 1999, 13). Yhdestä henkilöstä sai näin ollen paljon irti, ja yhdessä journalististen juttujen kanssa haastattelut muodostavat antoisan kokonaisuuden. Melko tarkasti jäsenetty mutta haastattelutilanteen mukaan elänyt haastattelurunko on liitteenä tutkimuksen lopussa (liite 1).

Haastattelujen asemaa lehtijutuille rinnakkaisena aineistona voi perustella sillä, että juuri Tšekkoslovakian miehitystä koskevaa kirjoittelua ei ole tutkittu Suomessa kovinkaan paljon. Hirsjärven, Remeksen & Sajavaaran (2000, 192) mukaan haastattelu valitaan usein tutkimusmenetelmäksi silloin, kun kysymyksessä on tuntematon ja vähän kartoitettu alue. Haastattelujen ongelma menetelmänä kuitenkin on, että tutkittavat saattavat puhua haastattelutilanteessa eri tavalla kuin muissa tilanteissa, mistä johtuen tutkimustuloksien yleistämisessä ei pitäisi liioitella (emt., 194). Koska tämä on laadullinen tutkimus, tarkoitus ei olekaan saada aikaan laajoja yleistyksiä, vaan keskittyä yhden uutistapahtuman ensivaikutelmiin ja selvittää, kuinka miehitysraportointi rakennettiin.

Juttujen lukumäärä ja niiden kirjoittajat jakautuvat niin, että tutkimusajankohtana Kansan Uutisissa oman toimittajan juttuja oli seitsemän, kaikki Sisko Kiurun kirjoittamia. Helsingin Sanomissa miehityksestä kirjoittivat Lauri Karén, Olli Kivinen, Matti Kontio ja Seppo Toivonen, ja heidän tekstiensä yhteismääräksi tuli 25. Uudessa Suomessa juttuja oli 39, kirjoittajina Anna-Liisa Fenske, Pertti Jotuni, Jouni Lilja, Leila Sundberg, Martti Valkonen ja Katri Veltheim. Mainituista haastattelin Sisko Kiurua, Olli Kivistä ja Pertti Jotunia, jotka esiintyvät tutkimuksessa nimellään. Koska sekä lehtijuttujen kirjoittajien että erityisesti haastateltavien joukko on pieni, olisi anonymiteetin säilyttäminen ollut vaikeaa. Tunnistamattomuuden mahdollisuutta kuitenkin tarjottiin haastateltaville haastattelujen alussa, mutta kukaan ei kaivannut anonymiteettia. Niinpä haastateltavien henkilöllisyys tulee analyysissä ilmi, jotta eri

lehdissä työskennelleiden toimittajien työtapojen ja -ympäristön vertaileminen ja siitä tehdyt johtopäätökset olisivat mahdollisimman läpinäkyviä. Tutkimuksessa esitettävät lainaukset on identifioitu niin, että lainauksen loppuun on merkitty haastateltavan nimikirjaimet (Sisko Kiuru = SK, Olli Kivinen = OK, Pertti Jotuni = PJ).

Kansan Uutisten vähäisen juttumäärän selittää se, että Sisko Kiuru alkoi kirjoittaa tapahtumista vasta muutama päivä miehitysyön eli 21. elokuuta jälkeen. Hänet hälytettiin töihin kesälomaltaan, ja ensimmäinen Kiurun tekemä miehitystä koskeva juttu ilmestyi elokuun 25. päivän Kansan Uutisissa siinä missä muiden lehtien omat toimittajat pääsivät ääneen jo elokuun 22. päivän lehdissä. Kansan Uutisissakin toki oli runsaasti materiaalia miehityksen alusta lähtien, mutta jutut olivat uutistoimistoilta tai niissä ei ollut toimittajan nimeä. Taulukossa 6.1 on esitetty, kuinka kunkin lehden omien toimittajien jutut jakautuivat pääuutissivulle – joka Kansan Uutisissa ja Uudessa Suomessa oli etusivu – ja sisäsivuille.

	Helsingin Sanomat	Kansan Uutiset	Uusi Suomi
Juttu pääuutissivulla	0	1	4
Juttu sisäsivulla	25	3	34
Sama juttu pääuutis- ja sisäsivulla	0	3	1
Juttuja yhteensä	25	7	39

Taulukko 6.1. Lehtijuttujen esiintyminen pääuutis- ja sisäsivulla.

Tutkimusajankohtana Helsingin Sanomissa kaikki 25 lehden omien toimittajien kirjoittamaa juttua sijoittui sisäsivuille. Pääuutissivujen jutuissa toimittajien nimiä ei näkynyt. Kansan Uutisissa yksi juttu oli kokonaan etusivulla, kolme juttua kokonaan sisäsivulla, ja lisäksi kolme kirjoitusta alkoi etusivulta jatkuen sisäsivulla. Uuden Suomen jutuista neljä sijoittui etusivulle ja 34 sisäsivuille. Lisäksi yksi juttu alkoi pääuutissivulta ja jatkui sisäsivulla.

Koska empiirinen aineistoni käsittää kaksi erilaista materiaalityyppiä, lehtitekstejä sekä haastatteluja, pyrin analyysissä sitomaan ne yhteen ikään kuin keskinäiseen keskusteluun tarkastelemalla molempia Shoemakerin & Reesen (1996, 64; Mörä 1999, 33) mallin mukaan. Mallin viiden eri tason kautta tuon esiin niitä osasia, jotka

vaikuttivat miehitystapahtumasta kirjoitettujen juttujen rakentumiseen sekä sitä, millaisia noista jutuista lopulta tuli. Oma journalististen juttujen lähilukuni sekä haastateltavien kertoma kulkevat analyysissä käsi kädessä. Kutsun metodiani sisällönanalyysiksi, ja olen käyttänyt samaa työkalua sekä lehtijuttuihin että haastatteluihin: olen seulonut niistä Shoemakerin & Reesen nimeämällä viidellä joukkoviestinnän sisällön rakentumiseen vaikuttavilla tasoilla esiintyviä asioita.

Sisällönanalyysin yksilötasolla kuvailen miehityksestä kirjoittaneiden toimittajien taustaa haastatteluissa esiin käyneiden seikkojen perusteella. Heidän arvojaan selvitin muun muassa kysymällä, vaikuttiko työpaikkana toimivan lehden poliittinen tausta sen valikoitumiseen työnantajaksi. Kysyn myös, minkä merkityksen haastateltavat antavat Tšekkoslovakia-asioista kirjoittamiselle, jos ajatellaan heidän koko työuraansa. Aineiston lehtijuttujen kohdalla yksilötasoon liittyy minä-muodon käyttö. Tarkastelen, kuinka paljon teksteissä esiintyy toimittajan omaa persoonaa esille nostavaa minä-muotoa ja miten tällaisen kirjoitusmuodon käyttäminen vaikuttaa juttutyyppeihin. Yleisestihän toimittaja on uutisjutuissa häivytetty, mutta minä-muotoisessa tekstissä hän on välttämättä näkyvillä.

Kuten luvussa 3.2 kuvasin, mediarutiinit ovat kaavamaisia, rutinoituneita käytäntöjä, joita toimitustyössä käytetään, jotta joukkoviestimet voisivat seuloa loputtomasta informaatiovirrasta tarvitsemansa rajallisten resurssien maailmassa. Tällaisia kaavamaisia käytäntöjä ovat muun muassa uutiskriteerit, toisten medioiden käyttö uutislähteenä sekä nojautuminen rutiinilähteisiin kuten poliittiseen eliittiin. Myös uutispalvelujen, tietotoimistojen käyttäminen on tärkeä rutini. Mediarutiinit hoitavat lisäksi puolustustehtävää, sillä niin sanottu objektiivisuuden rutini eli lainausten käyttö, kommenttien esittäminen lähteiden suulla, pyrkii mahdollisimman objektiivisen uutisen tuottamiseen. Rutiniiksi voidaan lukea myös esitystekniikka; juttu voidaan rakentaa tarinan muotoon, jotta se olisi luettavampi ja vetoavampi. Näihin asioihin kiinnitän huomiota analyysin mediarutiinien tasolla. Tarkastelen, mitkä lähteet ovat esillä aineiston lehtijutuissa, ja lisäksi kysyn haastateltavilta, mitä lähteitä oli tarjolla ja mitä he lopulta käyttivät työssään. Pidän silmällä myös esitystekniikkaa sen varalta, että uutisten joukossa on myös tarinamuotoista tekstiä.

Organisaatiotaso sellaisena, kun Shoemaker & Reese sen pitkälti selittävät, jää aineiston lehtijuttujen analyysissa vähemmälle huomiolle. En puutu siihen, kuinka ilmoitusmyynti vaikuttaa joukkoviestinnän sisällön rakentumiseen, vaikka Shoemakerin & Reesen mallissa mainonta vie melko paljon huomiota organisaatiotason kuvauksessa. Sisällönanalyysin tekstejä tarkastelevassa osuudessa keskityn lähinnä pohtimaan, onko eritaustaisten lehtien samasta tapahtumasta julkaistuissa lopputuotoksissa eroja. Haastateltavilta puolestaan kysyn organisaatiotasoon liittyen, ohjasiko työnantaja toimittajan työtä tämän kirjoittaessa Tšekkoslovakian miehityksestä. Mahdolliset kontrolloimisyritykset voivat johtaa itesensuurin käyttöön, ja tällä tavoin organisaatiotaso linkittyykin ideologiatasoon. Suomettuminen ja itesensuuri yhtenä sen ilmenemismuodoista lukeutuvat aineistoni analyysissa pääosin ideologiatasolle, mutta itesensuuri joukkoviestimen tai siellä työskentelevien käytäntönä voi pilkkailla muillakin tasoilla, kuten olen näitä ilmiöitä kuvaavassa luvussa 4.1 todennut.

Ekstramediataso keskittyy lähteisiin. Asioista ja tapahtumista on usein tarjolla monenlaisia lähteitä, joiden journalistille tarjoama tieto saattaa olla keskenään ristiriidassa. Aineiston analyysin ekstramediatasolla tuon esiin haastateltavien sanomisia lähdekritiikistä. Kysyn, suhtautuivatko he kriittisesti miehityksestä kertoviin lähteisiin. Lehtijutuissa kiinnitän huomiota siihen, onko niissä käytetty silminnäkijähavaintoja, vai ovatko äänessä mediarutiineista tutut poliittiset asiantuntijälähteet, toisin sanoen kuka jutuissa saa puheenvuoron ja mitä hän sanoo. Mitä mediarutiinien tasolla kuvattuun esitystekniikkaan tulee, tarkastelen, vaikuttaako juttutyypin käyttöihin lähteisiin. Lisäksi kysyn haastateltavilta valtiovallan kontrollista journalistiseen työhön – antoivatko valtaapitävät palautetta Tšekkoslovakiaa koskevasta kirjoittelusta – sillä Shoemakerin & Reesen ekstramediatason kuvauksen mukaan hallinnot yrittävät aina kontrolloida joukkoviestintäsisältöä. Kontrolloimisyritykseen liittyy mahdollisuus itesensuurin harjoittamisesta, ja tässä kohdin ekstramediataso linkittyy organisaatiotason lailla ideologiatasoon. Analyysissa ekstramediatasoon sisältyy haastateltavien vastaus siihen, kontrolloivatko valtaapitävät heidän työtään. Aineiston tuottamisen tapahtuma-aikana vallinneen journalistisen kulttuurin yleisempi pohdinta lukeutuu ideologiatason analyysiin.

Joukkoviestinnän sisällön rakentumisen ideologiataso käsittelee sitä, kenen intressien mukaan media toimii. Analyysissani tämä taso sisältää haastateltavieni mielipiteet

suometumisesta ja itesesensuurista. Tutkin siis, oliko Tšekkoslovakian miehityksestä kirjoittaminen vapaata, liberalistisen lehdistöteorian mukaista. Omistajuutta pidetään tärkeimpänä keinona, jolla vallitseva luokka käyttää kontrollia joukkoviestintäinstituutioihin, ja niinpä ideologiataso liittyy yhteen organisaatiotason kanssa. Lehtijuttujen lähiluvussa mietin, vaikuttaako lehden omistus, tässä lähinnä puoluekanta, kirjoittelun sisältöön. Pääpaino ideologiatason analyysissä on kuitenkin suometumisella ja journalistisen kulttuurin vaikutuksella joukkoviestinnän sisällön rakentumiseen. Itsesensuuri esiintyy jossakin määrin myös muilla mediasisältöön vaikuttavilla tasoilla, jotka Shoemaker & Reese näkevät ideologiatasolle alisteisiksi, mutta sen harjoittamisen syyt kiinnittävät juurensa kehämällin uloimmalle tasolle. Siksi liitän kysymykseni siitä, käyttivätkö haastateltavani työssään itsesensuuria, sisällönanalyysin ideologiatasolle. Lisäksi kysyn heiltä, suomettiko Tšekkoslovakian miehityksestä raportointi suomalaista lehdistöä. Pyrin vastaamaan kysymykseen myös itse lehtijuttujen perusteella.

6.1 Toimittajan ääni näkyy

Toimittajan suhde työnantajalehteen. Haastateltavista Olli Kivinen työskenteli Tšekkoslovakian miehityksen aikaan Helsingin Sanomissa, Sisko Kiuru Kansan Uutisissa ja Pertti Jotuni Uudessa Suomessa. Kivinen teki koko toimittajan työuransa Helsingin Sanomissa, vain tehtävät vaihtuivat. Miehityksen aikaan hän oli lehden Lontoon-kirjeenvaihtaja. Lisäksi hän oli kirjeenvaihtajana muissakin maissa lyhytaikaisesti sekä toimi kotitoimituksen ulkomaan osastolla toimittajana ja osaston esimiehenä. Kivinen on myös ollut ja on edelleen Helsingin Sanomien kolumnisti. Hänen Lontoon-kirjeenvaihtajuutensa kesti vuodesta 1965 vuoteen 1970. Sisko Kiurun journalistinen ura alkoi vuonna 1960 SKDL:n lehtien uutistoimistossa Demokraattisessa lehtimiespalvelussa DLP:ssä, joka tuotti Kiurun kuvauksen mukaan lähinnä pääkaupunkiseudun uutisia Kansan Uutisille sekä SKDL:n maakuntalehdille. Kiuru työskenteli DLP:ssä syksyyn 1964 saakka, minkä jälkeen hän toimi SKP:n tiedottajana. Talvella 1966 Kiuru siirtyi Kansan Uutisiin ja oli lehden Moskovan-kirjeenvaihtajana kesästä 1967 syksyyn 1972. Kansan Uutiset Kiuru jätti 1979 työskennelläkseen valtioneuvoston tiedottajana. Pertti Jotuni aloitti toimittajana Teknillisessä Aikakauslehdessä talven 1956–57 aikana ollessaan vielä opiskelija. 1960-luvun alussa

hän siirtyi uuteen lehteen, *Insinööriutisiin*, sekä työskenteli Valtion teknillisessä tutkimuskeskuksessa VTT:ssä tutkimusinsinöörinä. Samaan aikaan Jotuni teki kuitenkin toimittajan työtä freelancerina muun muassa Uudelle Suomelle, jonka tiedetoimittajana hän aloitti loppukevästä 1964. Uudesta Suomesta Jotuni jäi pois syksyllä 1971. Tšekkoslovakian miehityksen aikaan Jotuni työskenteli siis Uudessa Suomessa tiedetoimittajan vakanssilla ja oli intervention aikaan Wienissä raportoimassa Yhdistyneiden kansakuntien kansainvälisestä rauhanomaisten avaruussovellutusten kongressista. Kaikki kolme haastateltavaa kirjoittivat Tšekkoslovakian miehitystä koskevat juttunsa ulkomailta, Kiuru ja Kivinen ulkomaankirjeenvaihtajina ja Jotuni sopivasti lähes tapahtumien ytimessä matkalla olleena tiedetoimittajana.

Työnantajana toimineen lehden poliittisen taustan merkityksen haastateltavat kokevat eri tavoin. Nuorsuomalaiselta pohjalta ponnistanut liberaalilehti *Helsingin Sanomat* ja aikanaan kokoomuslaiseksi katsottu konservatiivilehti *Uusi Suomi* olivat Tšekkoslovakiaan suuntautuneen intervention aikaan jo sitoutumattomia julkaisuja, eivätkä niissä työskennelleet Olli Kivinen ja Pertti Jotuni anna kovinkaan paljon painoarvoa lehtien poliittiselle taustalle. Jotunin mukaan aatteiden merkitys tietyn joukkoviestimen valikoitumisessa työnantajaksi on suhteellisen vähäinen. Oma poliittista taustaansa hän kuvaa näin:

Johto taas tykkäsi että toi on meidän miehiä se on porvari, mikä piti aika pitkälle paikkansa, muttei nyt ihan niin pitkälle kuin ne luuli - - (PJ)

Toteamus liittyy tutkimusaiheen ulkopuoliseen mutta haastattelussa esiin tulleeseen tarinaan toimitusyhdistyksen puheenjohtajuuden lankeamisesta Jotunille – toimeen piti saada niin työntekijöiden kuin -antajankin hyväksymä henkilö. Jotuni kertoo haastattelussa olevansa porvari, joskaan ei siinä mitassa kuin suomalaista johtoporrasta edustavat henkilöt tarinan tapahtuma-aikaan vuonna 1969 ajattelivat. Olli Kivinen taas toteaa olleensa aina sitoutumaton, ja ilmeisesti *Helsingin Sanomien* poliittinen tausta ei enää 1960-luvulla ole näkynyt ainakaan siinä määrin, että sillä olisi ollut estävää vaikutusta lehden valikoitumiseen työpaikaksi. Sähköiset viestimet eivät ole koskaan kiinnostaneet Kivistä, ja niinpä hän teki koko toimittajan uransa vuosina 1960–2004 *Helsingin Sanomissa*. Kansandemokraattisessa *Kansan Uutisissa* työskennelleen Sisko Kiurun omalla ja työpaikan poliittisella taustalla on huomattavasti merkittävämpi kytkös kuin hänen kahdella haastattelemani kollegallaan. Kiurun kertoman mukaan jo hänen vanhempansa olivat vasemmistolaisia. Itse hän kuului pioneereihin ja myöhemmin

ohjasi näitä. Vuonna 1957 Kiuru liittyi SKP:hen ollen puolueen jäsenenä niin kauan kuin se oli olemassa, minkä jälkeen hän liittyi Vasemmistoliittoon. Hän erosi Vasemmistoliitosta vuonna 1992, jolloin puolue ”otti taistolaiset vastaan avosylin”, ja on ollut siitä lähtien sitoutumaton. Kiuru ehti opiskella Sirola-opistossa vuoden ennen DLP:hen menoaan, ja lisäksi hän opiskeli työnteon välissä Moskovassa. Henkilökohtaisella taustalla oli vaikutuksensa työpaikan valintaan:

Tuskinpa siihen maailmanaikaan 60-luvulla Sirola-opiston käynyt ois mihinkään muuhun lehteen päässykään kuin näihin SKDL:n lehtiin, se oli hyvin tarkkaa hommaa siihen aikaan - - että jos toimittajaksi aikoi niin se oli sitten sillä taustalla valikoiduttava joko Kansan Utisiin tai sitten näihin maakuntalehtiin. (SK)

Kiurun mukaan kansandemokraattistaustaisen toimittajan kannatti siis hakea töitä saman aatteen mukaisista joukkoviestimistä. Aatteellisen lehden valitseminen ei liene ollut pelkästään pakon sanelemaa, vaan mukana on ollut myös halu työskennellä oman taustan mukaisessa viestimessä.

Tapahtuman yllättävyys toimittajan näkökulmasta. Tšekkoslovakian kommunistisen puolueen johtaja Alexander Dubček koki maansa miehityksen yllättävänä. Hän ei koko Prahan keväänä – tammikuusta elokuuhun 1968 – uskonut moisen tapahtuman mahdollisuuteen, vaikka Neuvostoliitto puuttui Tšekkoslovakian asioihin jatkuvasti uudistuskauden aikana. (Dubček 1993, 163.) Yllätyksenä miehitys tuli myös siitä kirjoittaneille suomalaistoimittajille. Olli Kivinen muistelee, että Tšekkoslovakiassa kävi muiden Varsovan liiton maiden edustajia painostamassa tšekkoslovakialaisia muuttamaan Prahan kevään reformeja toiseen suuntaan. Kivisen mukaan merkkejä tulevasta oli ilmassa, mutta kukaan ei voinut olla varma painostuksen lopputuloksesta ennen kuin Neuvostoliitto kumppaneineen todella meni sisään Tšekkoslovakiaan.

Kyllä sitä kuvaa juuri se, että esimerkiksi mun lomani katkaistiin vasta silloin kun se [miehitys, EM] oli jo alkanut, mä olin 23. päivä jutuista päätellen niinkun olin Lontoossa ja tuota ei niinkun etukäteen hirveästi muitakaan, Kontiota eikä Karén [Helsingin Sanomien ulkomaankirjeenvaihtajia, EM], ei niinkun etukäteen hälytetty, että kyllä se siinä mielessä tuli yllättäen. (OK)

Kivinen oli lomalla Suomessa silloin, kun Varsovan liiton maat miehittivät Tšekkoslovakian. Tapahtuma oli niin merkittävä, että Lontoon-kirjeenvaihtaja hälytettiin lomalta töihin. Kivinen jatkoi kesälomaansa Suomessa syyskuussa. Helsingin Sanomien Pariisin-tilanteesta Kivinen kertoo, että ranskalaisnäkökulmasta tapahtumia kuvasi ensin Pariisissa kesäkirjeenvaihtajana ollut Seppo Toivonen, ennen kuin Lauri Karén palasi asemapaikkaansa. Myös muiden toimittajien kohdalla lomasuunnitelmat menivät uusiksi miehitystapahtuman vuoksi. Sisko Kiuru vietti Olli Kivisen tavoin

kesälomaansa Suomessa, kun Varsovan liiton joukot vyöryivät Tšekkoslovakiaan. Hänen lomaansa oli jäljellä vielä parisen viikkoa, mutta Kansan Uutisten toimitus lähetti hänet töihin Moskovaan. Siinä missä miehitys keskeytti Sisko Kiurun ja Olli Kivisen loman, muutti se myös Pertti Jotunin senhetkisiä ajankäytön kuvioita: Jotuni oli ehtinyt olla puolitoista viikkoa Wienissä yhdistetyllä lomalla ja avaruuskongressin raportointimatalla, kun Tšekkoslovakia miehitetiin elokuun 20. ja 21. päivän välisenä yönä. Jotuni sai hotellihuoneeseensa puhelun puoli kuudelta 21. päivän aamuna – Paula Porkka Yleisradiosta pyysi juttua miehityksestä tunnin kuluessa ja kehotti jättämään avaruusasiat sikseen. Uuden Suomen lisäksi myös muille suomalaisviestimille työskentelevä Jotuni teki työtä käskettyä, ja kahta tuntia myöhemmin hän oli saanut toimitettua puhelimitse ensimmäiset jutut niin Uuteen Suomeen kuin Yleisradioonkin.

Pertti Jotuni toteaa, että miehitystapahtuma oli yllättävä, mutta jatkaa samaan hengenvetoon olleensa usein vähän sinisilmäinen asioiden seuraamisessa. Hän tuskin kuitenkaan on yksin mielipiteensä kanssa: Moskovassa kirjeenvaihtajana työskennellyt Sisko Kiuru seurasi tilanteen kehittymistä hyvin läheltä, yhdestä miehittäjämaasta käsin, koko alkuvuoden 1968. Kiuru muistelee, että Tšekkoslovakia oli pinnalla jo pitkään Prahan kevään eli maan uudistusmielisen politiikan takia. Kun muun muassa Pravda alkoi arvostella kärkevästi tšekkoslovakialaisia toimintatapoja, päätti Kiuru matkustaa itse paikan päälle katsomaan, mistä todella oli kyse. SKP:n enemmistöläisen Kiurun silmissä Prahan kevät oli hirveän positiivinen asia, mutta Moskovan kanta uudistuksiin oli vallan toinen.

Moskovasta sitten pääsi suoraan junalla Prahaan, ja niinhän mä sinne köröttelin tapasin tämän tuttavani ja olin siellä viikon - - ja ihmiset kysyi että miten sä nyt tänne tulit, jotkut toimittajat ja taisin mä käydä siellä puolueen tiedotusosastollakin, ja tuota mä sitten sanoin että mä tuln etsimään sitä vastavallankumousta mikä teillä kuulemma on ja me kaikki naurettiin yhdessä sitä. (SK)

Kun Kiurun kesäloma vuonna 1968 alkoi, otti hän junan Prahaan tapaamaan tuttavaansa ja näkemään omin silmin, mitä Prahan kevät oli saanut aikaan Tšekkoslovakiassa. Neuvostoliitto koki uudistukset vastavallankumouksena ja perusteli näin interventiota – se ei ollut miehitys vaan veljesavun antamista toiselle sosialistimaalle. Neuvostoliitto nimittäin väitti, että Tšekkoslovakiaa uhkasi kapitalistisen järjestelmän palauttaminen ja pelkäsi, että Prahan kevään kaltainen kehitys leviäisi muihinkin kansandemokratioihin (Hentilä 2006, 974). Suomalaistoimittajat eivät kuitenkaan Moskovan purnaamisesta huolimatta uskoneet miehitykseen ennen kuin se todella tapahtui. Sisko Kiurukin kertoo lähteneensä Prahasta 14.8.1968 pahaa aavistamatta luottavaisin mielin. Hänen

mukaansa intervention mahdollisuudesta oli puhuttu koko kesä, ja sosialistimaiden välinen tilanne oli uhkaava, mutta Moskovan-kirjeenvaihtaja kieltäytyi viimeiseen saakka uskomasta, että Neuvostoliitto ryhtyisi miehitystoimiin. Eikä ihme, sillä vasemmistolaiset kokivat, että Neuvostoliitto miehitystoimillaan veti maton koko kansainvälisen sosialistiliikkeen jalkojen alta, kuten esimerkiksi aineiston jutusta *Panssarit yhdistivät brittivasemmiston* (HS 26.8.1968, 12) on luettavissa: ”Tosiseikka on, että juuri työväenpuolueesta vasemmalla olevat ryhmät ovat tunteneet Neuvostoliiton miehityspolitiikan aiheuttaman laskun kovimpana. Myös vastalauseet tulevat kiihkeimpinä juuri tältä taholta.”

Minä-muodon käyttö lehtijutuissa. Joukkoviestimet pyrkivät asioista ja tapahtumista uutisoidessaan objektiivisuuteen eri tavoin, muun muassa häivyttämällä uutisjutuista toimittajan ja tarjoamalla monipuolisia näkökulmia asioihin tai tapahtumiin eri lähteiden suulla. Shoemakerin & Reesen mediasisällön rakentumista kuvaavassa mallissa tällainen objektiivisuuden rutiini lukeutuu mediarutiinien tasolle, ja analysoinkin Tšekkoslovakian miehitystä koskevan kirjoittelun lähdekäytäntöjä tarkemmin seuraavassa alaluvussa. Yksilötasolla otan kuitenkin esiin aineiston jutut, joissa toimittaja on selkeästi esillä omana itsenään – jutut, joissa on käytetty minä-muotoa.

Kansan Uutisissa minä-muoto on esillä jutussa *Moskovan ilmapiiri pysynyt rauhallisena* (KU 26.8.1968, takasivu), jossa toimittaja on kirjoittanut ”tällaisen kuvan ainakin saan tultuani lauantai-iltana Moskovaan keskeltä Helsingin levotonta ilmapiiriä”. Jutussa esiintyy kuitenkin myös muita lähteitä, ja tällainen toimittajan esilläolo yksilönä onkin poikkeavaa. Helsingin Sanomissa minä-muotoa käytettiin yhdessä jutussa, joka on otsikoitu *Laukauksia Prahan kynttilänvalossa* (HS 28.8.1968, 14). Kirjoitus on heti alusta alkaen kuvaileva, vallitsevia olosuhteita ja tunnelmaa avaava. Viereen taitetun uutismateriaalin seurassa juttu unohtaa virallisten lähteiden kuulemisen keskittyen kertomaan tapahtumista yksilön kokemuksen kautta. Samankaltainen teksti löytyy myös Uudesta Suomesta otsikolla *Sota sukelsi esille unohdetuilta ajoilta* (US 27.8.1968, 6). Jutussa toimittaja suoraan yksikön ensimmäistä persoonaa käyttäen kertoo Prahan tapahtumista sekä omista tuntemuksistaan päästyään pois miehitystä maasta. Yleensä yksittäiset toimittajat ovat muiden portinvartijoiden, lähteiden, tekemien valintojen armoilla (ks. luku 3.1), mutta tämäntyyppisissä rehdisti minä-muotoon rakennetussa jutuissa nimenomaan paikalla olleen toimittajan oma kokemus on tärkeää, eikä

kirjoittajan tarvitse häivyttää itseään journalismin rutiinien keinoin. Kannanottoja edellä mainituista kahdesta jutusta ei ole luettavissa, niin pitkälle kirjoittavat eivät ole menneet. Jutut sijoittuvatkin tyyllillisesti lähinnä uutisen ja mielipideaineiston välimaastoon, ja niiden tehtävä on luoda lukijalle kertovalla tyyllillä selkeää kuvaa tapahtumista ja tunnelmista. Näin ollen tässä kuvatut lehtitekstit linkittyvät yksilötasolta mediarutiinien ja ekstramediatasolle, sillä tarinan muotoon rakennetussa jutussa kyse on myös esitystekniikasta, jonka avulla jutusta saadaan kiinnostava ja joka Shoemakerin & Reesen mallissa on osa mediarutiineja.

Uudessa Suomessa oli *Sota sukelsi esille unohdetuilta ajoilta* -otsikoidun jutun lisäksi muitakin kirjoituksia, joissa käytettiin minä-muotoa, *Raja rauhallinen – turistit pääsevät esteettä maasta* (US 22.8.1968, 8), *Ensi tieto radiosta* (US 22.8.1968, 6) sekä *Dubcekin kuljetti pois 15 aseistettua sotilasta* (US 24.8.1968, 6). Näistä kaksi jälkimmäistä eroavat edellä mainituista Helsingin Sanomien ja Uuden Suomen jutuista niin, että ne eivät kuvaa suoraan toimittajan kokemuksia miehitystapahtumista vaan ovat enemmänkin uutisaineistoa. Jutuissa kirjoittaja tukeutuu joko kokonaan tai omien havaintojen lisäksi muihin lähteisiin, kuten esimerkiksi pikku-uutisessa *Ensi tieto radiosta*: ”Tässä lähetyksessään Prahan radio kehotti kaikkia tshekkoslovakialaisia rauhallisesti aamun koittaessa menemään työpaikalleen ja olemaan harjoittamatta aktiivista mutta sen sijaan passiivista vastustusta lähetystä sanatarkasti lainatakseni.” Tässä minä-muodon käyttö, ”lähetystä sanatarkasti lainatakseni”, toimii enemmänkin mediarutiinien tasolla esitetyn objektiivisuuden rutiinin korostuksena kuin tapahtumien kuvaamisen keinona. Juttu *Raja rauhallinen – turistit pääsevät esteettä maasta* sisältää sekä uutismaisia piirteitä että tarinanomaista esitystekniikkaa. Siinä kuullaan silminnäkijöitä, joita ovat niin Prahasta poistuneet turistit kuin itse toimittajakin, mikä liittyy jutun mediarutiinien ja ekstramedian tasoon. Sisältö koostuu osittain silminnäkijäreaktioista, jotka yleisesti rakentavat viranomaislähteistä poikkeavaa lopputulosta. Shoemakerin & Reesen mukaan se, millainen lähde milloinkin pääsee ääneen, riippuu juttutyypistä (ks. luku 3.4), ja tähän lähteiden vaikutukseen palaan ekstramediatason analyysissä. Yllä kuvatuista jutuista mainittakoon vielä, että vaikka toimittajan oma ääni on niissä läsnä, ei sisällöstä rakennu mielipideaineiston kaltaista kannanottoa. Ne ovat minä-muodon käytöstä huolimatta uutisaineistoa.

Tapahtuman merkitys yksilölle. Toimittajan miehityksen aikaisella olinpaikalla on selvä vaikutus siihen, miten merkittävänä hän on Tšekkoslovakian tapahtumat kokenut. Olli Kiviselle miehitysraportointi oli lähestulkoon tavanomainen rutiini. Hän selventää ajatustaan huomauttamalla, että oli asemapaikassaan Lontoossa syrjässä varsinaisesta tapahtumakentästä. Niinpä Kivinen ei itse ollut varsinaisesti mukana tapahtumissa, vaan raportoi Suomeen lähinnä Ison-Britannian reaktioita miehitykseen. Interventiot lähempää seuranneet Pertti Jotuni ja Sisko Kiuru antavat senaikaiselle toimitustyölle Kivistä enemmän painoarvoa. Jotunille miehitysraportointi on ollut kuulennon lisäksi vaativin työtehtävä.

Se oli sinänsä olemukseltaan hurja tapahtuma ja tota siinä joutui niinkun panemaan kaikki taitonsa tai osaamisen yrityksensä likoon kaikki. - - Siis siinä oli paljon simmosta mikä oli haasteellista, ja sillä tavalla kun siinä on onnistunut, niin se on antaa aihetta tiettyyn ja toivottavasti ei kovin pöyhkeilevään ylpeyteen. (PJ)

Jotunille miehityksestä kirjoittaminen lienee ollut vaativaa siksi, että hän oli lähes tapahtumien sydämessä ja siten erittäin tarpeellinen henkilö suomalaisille joukkoviestimille. Jotuni antoikin Wienistä käsin runsaasti juttuja Uuteen Suomeen ja myöskin Yleisradioon, ja hän työskenteli päivittäin kahdeksasta kymmeneen tuntia Tšekkoslovakiaa koskevien asioiden parissa. Lähtö juttukeikalle saattoi tulla keskellä yötä, joten työtä ei juurikaan voi kuvata rutiininomaiseksi. Työnteko oli tavanomaista hektisempää. Kiireen ja epätavallisten työaikojen lisäksi miehitysuutisoinnista teki haasteellista tapahtuman luonne, poikkesihan se voimakkaasti toimittajan arkirutiinista. Toimittajan piti kyetä löytämään itsestään sellaisia ammattitaidon puolia, joita ei välttämättä ollut aikaisemmin käyttänyt ollenkaan – tuskinpa monikaan miehityksestä kirjoittaneista ammattilaisista oli aikaisemmin joutunut tekemisiin sotilaallisen selkkauksen kanssa: journalistin täytyi toimia järkevästi miehityksen aiheuttamassa yleisessä järkytyksen ja lamaannuksen ilmapiirissä ja tuottaa tapahtumista luotettavia, julkaisunarvoisia raportteja.

Pertti Jotunin tavoin Sisko Kiuru pitää miehitysraportointia yhtenä toimittajanuransa erikoisimmista tapahtumista. Kiuru rinnastaa sen merkittävyudessa Tshernobylin ydinvoimalaonnettomuuteen, jonka hän myös koki ammatin kautta työskennellessään tapahtuma-aikaan valtioneuvoston tiedottajana. Kiurun kohdalla miehitysraportoinnin vaikeus on varmasti ollut pitkälti siinä, että hän kuvasi tapahtumia miehittäjävaltiosta käsin, jonka esittämisen kanssa suomalaisia tiedotusvälineitä on muutenkin, niin sanotusti normaalioloissa, pyydetty olemaan varovaisia, kuten olen luvussa 4 osoittanut.

Tapahtumaa ei voinut hyväksyä, mutta Moskovan-kirjeenvaihtajan piti miettiä, kuinka kirjoittaa kriittisesti niin, ettei saa Neuvostoliitosta lähtöpasseja. Lisäksi merkittävyyttä lisäsi henkilökohtainen pettymys:

Toisaalta se oli aihe, joka kiinnosti lukijoita sekä itseä, toisaalta se oli äärettömän masentava, kun oli tuota oman taustan takia toivonut ja usk- toivonut että se onnistuisi tällöinen reaaliosialismissa vois olla mahdollista jonkinlainen demokraattisempi suunta. - - Ja sitä oli sen varaanhan oli laskenut ja tuota kun se sitten osoittautui että se ei onnistunut niin se tietysti masensi. (SK)

SKP:n enemmistöläinen Kiuru oli iloinnut Tšekkoslovakian sosialismin demokraattisesta suunnasta, ja kun se sitten tukahdutettiin interventtiolla, oli koko vasemmiston pettymys ainakin ajan lehtijuttujen perusteella suuri.

6.2 Uutisointia ja tarinointia

Lähdekäytännöt. Ulkomaan uutisointi on moneen muuhun journalismin lohkoon verrattuna astetta vahvemmin rutinoitunut. Ulkomaantoimittajat ovat korkean luokan ammattilaisia, mutta heitä on toimituksissa niukasti ja heidän käytettävissään olevat lähteet ovat pitkälti vakioituneet. (Kivikuru 1998, 205.) Kuten mediarutiineja esittelevässä luvussa 3.2 kuvasin, tärkeitä rutiineja ovat esimerkiksi muiden joukkoviestinten hyödyntäminen sekä uutispalveluiden käyttäminen. Tämä näkyy niin Tšekkoslovakian miehityksestä kirjoitetuissa lehtijutuissa kuin niiden tekijöiden haastatteluissakin.

Olen jakanut Tšekkoslovakian miehitystä koskevien, suomalaistoimittajien kirjoittamien juttujen lähteet karkeasti neljään ryhmään: virallisiin lähteisiin, tiedotusvälineisiin, epämääräisiin lähteisiin sekä tavallisiin kansalaisiin. Virallisten lähteiden ryhmään kuuluvat esimerkiksi eri maiden hallitukset, puolueet, järjestöt ja suurlähetystöt, jotka pääsevät kommentoimaan joko yksittäisen edustajan tai virallisen julkilausuman kautta. Lisäksi ryhmään lukeutuvat poliisi, sotilaat ja rajavartijat. Myös kaupungit ja maat ikään kuin itsenäisinä toimijoina ovat virallisia lähteitä silloin, kun tekstiyhteydestä ilmenee, että esimerkiksi Ranska tai Lontoo tarkoittaa kyseisen yhteiskunnan hallitusta eli virallista kantaa. Tiedotusvälineiden ryhmä pitää sisällään kaikki mainitut joukkoviestimet, ovat ne sitten lehtiä, tietotoimistoja, radio- tai televisiokanavia. Myös jutuissa usein esiintyneet maininnat salaisista radioista ja Prahan vapaasta radiosta kuuluvat tähän ryhmään, vaikka lähetykset ovatkin olleet maanalaisia miehityssä maassa – joukkotiedotusta yhtä kaikki. Epämääräisillä lähteillä tarkoitan lehtiteksteissä

suoraan tai epäsuoraan lainattuja lähteitä, joita ei ole tarkkaan nimetty tai kohdennettu. Tällaisia ovat läntiset tai Moskovan tarkkailijat, vahvistamaton tai epävirallinen tieto, Prahasta tai Tšekkoslovakiasta virranneet tiedot sekä nimeämättömät asiantuntijat, esimerkiksi arvovaltainen puolustusvoimien taho. Lisäksi ryhmään kuuluvat huhut ja yhdessä maassa vaikuttavat toisen maan piirit, kuten Lontoon tšekkoslovakialaiset piirit. Neljanteen, tavallisten kansalaisten ryhmään lukeutuvat silminnäköjäläusunnat, mahdolliset mielenosoittajien kommentit ja muut vastaavat, jotka eivät sovi muihin ryhmiin.

Tutkimusaineistoon lukeutuviissa Kansan Uutisten jutuissa (seitsemän kappaletta) mainittiin edellä esiteltyjen luokkien mukaisia lähteitä yhteensä 25 kertaa. Helsingin sanomien jutuissa (25 kappaletta) lähdemainintoja oli 96, Uuden Suomen jutuissa (39 kappaletta) 130. Lähdemaininnat on laskettu niin, että vaikka lähde olisi mainittu samassa jutussa useampaan kertaan, on se huomioitu vain kerran yhtä juttua kohti. Kansan Uutisissa neljän lähderyhmän osuus jakautui niin, että virallisia lähteitä oli 24 prosenttia, tiedotusvälineitä 36 prosenttia, epämääräisiä lähteitä 40 prosenttia ja tavallisten kansalaisten ryhmää ei ollenkaan. Helsingin Sanomissa virallisia lähteitä oli 33 prosenttia, tiedotusvälineiden osuus oli 38 prosenttia ja epämääräiseksi luokiteltavia 25 prosenttia. Tavallisiakin kansalaisia pääsi jonkin verran ääneen, mutta ryhmän osuus jäi neljään prosenttiin. Uudessa Suomessa virallisten lähteiden osuus oli 41 prosenttia, tiedotusvälineiden 31 prosenttia, epämääräisten lähteiden 20 prosenttia ja tavallisten kansalaisten ryhmän osuus kahdeksan prosenttia. Näiden lukujen valossa Helsingin Sanomien ja Uuden Suomen Tšekkoslovakian miehitystä koskevien juttujen lähdekäytännöt ovat keskenään samankaltaisia: jutuissa kuullaan eniten joko virallisia lähteitä tai toisia tiedotusvälineitä epämääräisten lähteiden osuuden jäädessä 20–25 prosenttiin. Lähdekäytännöt ovat siis pitkälti sen kaltaiset kuin Shoemaker & Reese kuvaavat joukkoviestinnän sisällön rakentumisen mallinsa mediarutiinien tasolla. Kansan Uutisissa suhde on päinvastainen. Suurimman osuuden käytetyistä lähteistä nappaa epämääräisten lähteiden ryhmä 40 prosentilla. En kuitenkaan näe kansandemokraattisen lehden ja kahden muun tutkittavan julkaisun välisen eron johtuvan niinkään niiden taustasta. Enemmänkin erot juontavat juurensa siihen ympäristöön, jossa toimittajat ovat juttunsa kirjoittaneet. Moskovassa tiedon saanti on ollut täysin erilaista kuin vaikkapa Lontoossa, Pariisissa tai Wienissä. Neuvostoliitossa kirjeenvaihtajien alituinen päänvaiva oli toden ja epätoden erottaminen toisistaan, sillä

maan tiedotusvälineet eivät useinkaan länsimaisessa mielessä tarjonneet uutisia (Uskali 2003, 152).

Moskovassa ulkomaankirjeenvaihtajan lähteinä olivat yleisesti lehdet Pravda ja Izvestija, tietotoimisto Tass sekä televisio ja radio. Sisko Kiuru muistelee, että lisäksi Neuvostoliiton ulkoministeriö järjesti toisinaan myös lehdistötilaisuuksia, mutta ne eivät yleensä ulkomaalaisia kiinnostaneet, sillä toimittaja sai tilaisuuksista harvoin todellisia vastauksia kysymyksiinsä. Kaikkein tärkeimmiksi lähteiksi Kiuru nostaa eri maiden kollegat, erityisesti itäblokin toimittajat kuten jugoslaavit, tšekit ja unkarilaiset:

Ne oli aika hyvin perillä tietysti ja hyvin informoituja ja tunsivat systeemit, niin tuota niiden kanssa kun pääsi puheisiin niin sieltä sai aina joskus jotain. (SK)

Moskovan kaltaisessa työympäristössä käyttökelpoisimman tiedon tarjosivat siis sellaiset henkilöt, jotka olivat oman kotimaansa yhteiskuntajärjestelmän kautta sisällä neuvostoliittolaisessa tiedonvälitystavassa. Sama päti omalla tavallaan länsimaisen tiedonvälityskulttuurin piirissä työskennelleeseenkin, sillä Lontoon-kirjeenvaihtaja Olli Kivinen toteaa, että varsinkin pienestä maasta tulevan kirjeenvaihtajan on hyvin vaikea saada suoria kontakteja päätöksentekijöihin. Hänen työtään kirjeenvaihtajakautena helpotti se, että Helsingin Sanomien Lontoon-toimitus oli tuohon aikaan The Times -lehden tiloissa. Näin suomalaislehti sai kätevästi ostettua käyttöönsä Timesin uutispalvelun ja sitä kautta myös muita tietotoimistoja. Kirjeenvaihtajan oli myös helppo tutustua timesilaisiin ja hankkia sitä kautta tietoja, joiden saaminen muuten olisi ollut vaikeaa – suuren ja tärkeän lehden toimittaja pääsi pienen maan kirjeenvaihtajaa helpommin puheisiin päättäjien kanssa. Timesin tarjoamien lähteiden lisäksi Kivinen luki päivittäin useita paikallisia lehtiä sekä seurasi radiota, eritoten BBC:tä, ja hänen mielestään myös brittiläisen ulkoministeriön tiedotus toimi moitteettomasti.

Sekä Sisko Kiurun että Olli Kivisen omilla asemapaikoissaan käyttämät lähteet olivat Tšekkoslovakian miehityksen aikana kutakuinkin samoja kuin kirjeenvaihtajan työssä muutenkin. Eroavaisuus yleiseen lähdekäytäntöön ilmeni siten, että tietyt lähteet muuttuivat tärkeämmiksi kuin ne olivat muina aikoina. Olli Kivinen piti normaalia enemmän yhteyttä sotilasasiantuntijoihin, ja Sisko Kiurun mukaan kriisin aikana oli entistä tärkeämpää kuulla itäblokin toimittajien arvioita tilanteesta siksi, että tapahtumat koskivat heitä niin läheisesti. Tämä näkyy myös lehtijutuissa. Helsingin Sanomien teksteissä virallisten lähteiden, jollaisiksi sotilasasiantuntijat voidaan laskea, osuus oli

toiseksi suurin tiedotusvälinelähteiden jälkeen. Kansan Uutisissa puolestaan eniten käytetyiksi nousivat epämääräiset lähteet, jotka pitävät sisällään muun muassa Moskovan tarkkailijat. Nämä taas olivat Kiurun mukaan lähinnä juuri ulkomaalaisia kirjeenvaihtajia sellaisten neuvostoliittolaisten lisäksi, jotka eivät voineet kommentoida asioita ja tapahtumia toimittajalle omalla nimellään. Länsimaissa tarkkailijat olivat muun muassa virkamiehiä, jotka eivät Moskovan tarkkailijoiden tapaan voineet antaa tietoja nimellään työpaikan menettämisen pelossa.

Aineiston haastatelluista Pertti Jotunin käyttämät lähteet yhtäältä niin sanotussa normaalituotossa ja toisaalta Tšekkoslovakian miehityksessä erosivat toisistaan eniten. Seikka johtuu kuitenkin näkemykseni mukaan enemmän hänen tehtävästään Uudessa Suomessa kuin esimerkiksi ympäristöstä, josta käsin kukin toimittaja kirjoitti juttunsa tapahtuman aikaan. Tiedetoimittajana Jotunin käsittelemät aiheet poikkesivat uutistoimittajan tai kirjeenvaihtajan työstä. Jotuni luki kyllä päivän telexejä ja vertaili toisiinsa tietotoimistoilta saatua tietoa, mikä voidaan laskea perusrutiiniksi, mutta lisäksi hän kuului sellaisten yritysten tai organisaatioiden postituslistoille, joiden kattamia alueita hän käsitteli. Tärkeä lähde oli myös Nasan kokoamat paksut julkaisut miehitystä avaruuslennoista. Tiedon hankkimisen käytännöt painottuivat siis vakanssin mukaisesti tieteeseen liittyvistä asioista informoivien lähteiden seuraamiseen. Tšekkoslovakian miehityksen aikana Wienissä ollut tiedetoimittaja luki paljon paikallisia lehtiä, joita ilmestyi uusina painoksina jopa parin tunnin välein, ja keräsi niistä materiaalia miehitysuutisointia varten. Lisäksi Jotuni hankki tietoa liikkumalla Wienissä, havainnoimalla ja haastatteleamalla ihmisiä:

Mä menin alas [hotellin aulaan, EM] - - ja tilasin pikapuhelun Helsinkiin, Uuteen Suomeen, Yleisradioon ja television uutisiin, ja sit mä menin ja söin aamupalaa. Sit mä tulin takaisin hotellin lobbyyn niin siellä oli pari kolme kaveria jotka oli polkupyörällä tullut pakoon Brnosta sinä yönä. Mä sain heiltä ensimmäisen jutun, kun ne puhelut tuli niin mä annoin jutut sinne. - - Ja tota sit mä kävelin hotellin edessä istu taksi oli taksi ja mä kävelin siihen taksiin ja sanoin että nyt on simmonen homma että pitäisi yrittää mennä Bratislavan kaupungintalolle jos se nyt sitten on mahdollista tänään. (PJ)

Pertti Jotunin yllä olevaa kuvausta vastaavasti lehtijutuissa näkee, että erikoistilanteessa, jollainen miehitys todella oli, oli hyödynnettävä kaikki käsillä olevat lähteet. Ulkomaankirjeenvaihtajan työssä ylipäättään yksi merkittävä tiedonlähde on toimittajan oma havainnointi (Uskali 2003, 402). Omaa havainnointia onkin luettavissa monissa miehitystä käsittelevissä kirjoituksissa. Osa lehtiteksteistä antaa ymmärtää, että toimittaja on jalkautunut näkemään ja kuulemaan itse, miten miehitykseen kaupungilla suhtaudutaan ja mitä siitä puhutaan, kuten Uuden Suomen jutussa *Raja rauhallinen* –

turistit pääsevät esteettä maasta (US 22.8.1968, 8), joka on tulos Jotunin Bratislavaan suuntautuneesta taksimatkasta. Juttu alkaa selkeillä omilla huomioilla: ”Kaikesta jännittyneisyydestä huolimatta tunnelma Itävallan ja Tshekkoslovakian välisellä rajalla näyttää olevan rauhallinen ja raja-asemalla elämä jatkui normaalina. Ainoana poikkeuksena tavanmukaisesta tilanteesta olivat lukuisat autot, pääasiassa itävaltalaisen ja kansainvälisen lehdistön autot sekä uteliaat paikkakuntalaiset. Raja on kuitenkin jokseenkin ehdottomasti suljettu Tshekkoslovakiaan päin suuntautuvalta liikenteeltä.”

Kyseinen juttu syntyi lopulta seuraavasti:

Ja me tultiin Bratislavan rakenteet ja rakennukset ja tornit ja sillat näkyi siihen rajalle, raja oli suljettu - - se homma oli siinä mä kuljin ympäri siellä ihmisten joukossa ja kuuntelin mitä ne sanoivat. Mun ei tarvinnut edes kysellä keltään mitään kun yksinkertaisesti tietoa tuli niin paljon kun mä halusin, ja kattoin kelloa ja sanoin taksikuskille että mennään ajamaan takaisin. (PJ)

Jotunin kertomuksesta voi lukea, että hän sai itse havainnoimalla hankittua riittävän määrän juuri toimittajan työhön sopivaa materiaalia. Yhtä lailla sekä Helsingin Sanomien jutusta *Ranskassa tyrmistynyt voimattomuuden tunne* (HS 22.8.1968, 11) että Kansan Uutisissa tekstistä *Moskovan ilmapiiri pysynyt rauhallisena* (KU 26.8.1968, takasivu) käy ilmi toimittajan oma havainnointi. Helsingin Sanomissa todetaan, että ”tavallinen ranskalainen reagoi lähinnä pudistamalla järkyttyneenä päätään”, ja Kansan Uutiset taas kirjoittaa, että ”Moskovassa vietettiin lauantaina ja sunnuntaina rauhallista kesäistä viikonvaihdetta, eikä Tshekkoslovakian miehitys näytä täällä herättäneen alkuunkaan samanlaisia reaktioita ja tunnelmia kuin esimerkiksi Suomessa”. Vaikka aineiston juttujen sisältö rakentuu pitkälti mediarutiinien mukaisten lähteiden – hallitusten, tietotoimistojen tai vaikkapa niin sanottujen tarkkailijoiden – varaan, ovat toimittajat saaneet kirjoittaa auki myös omia havaintojaan. Ne toimivat usein juttua kuvittavalla tavalla, ja tähän palaan ekstramediatason analyysissä tarkastellessani sitä, vaikuttaako käytetty lähde juttutyypin.

Objektiivisuuden rutiini. Siihen, että Tšekkoslovakian miehityksestä kirjoitetuista jutuista on löydettävissä useita erilaisia, neljään ryhmään luokittelimiani lähteitä, on syynsä. Shoemakerin & Reesen objektiivisuuden rutiiniksi nimeämä käytäntö eli asioiden esittäminen ja kommentoiminen lähteiden kautta toimii puolustusmekanismina joukkoviestinnän sisällön rakentumisessa. Tällä tavoin toimittajien on mahdollista raportoida ristiriitaisia väittämiä ja todeta, että tarina on kerrottu monipuolisesta useasta näkökulmasta. Objektiivisuuden rutiini suojaa toimittajia manipulointisyytöksiltä. (Ks. luku 3.2.) Esimerkiksi Kansan Uutisissa *Moskovassa lähestytty kompromissia. Dubcek*

ja *Cernik mukana neuvotteluissa* (KU 25.8.1968, etusivu) otsikoidussa jutussa sanotaan, että ”Moskovassa ei lauantai-iltana ollut käytettävissä mitään kunnollisia tietoja neuvottelujen tuloksista, mutta tarkkailijapiireissä oli yleisesti vallalla käsitys, että neuvottelujen jatkuminen näin pitkään merkitsee joka tapauksessa sitä, että molemmat puolet pyrkivät pääsemään ratkaisuihin. Tarkkailijan käsityksen mukaan tulossa on kompromissisopimus ja ilmapiiriä voisi luonnehtia sanalla optimistinen”. Jutusta käy ilmi, että toimittaja ei ole saanut tietoonsa mitään varmaa Neuvostoliiton ja Tšekkoslovakian välisistä neuvotteluista, mutta tarkkailijapiirien – eli todennäköisesti muiden maiden kirjeenvaihtajien – antamien tietojen mukaan toimittaja on voinut kirjoittaa uutisen joutumatta arvuuttelemaan tapahtumien kulkua oman persoonansa kautta. Samaisessa jutussa kuullaan myös virallisia lähteitä sekä tiedotusvälinelähteitä: ”Moskovassa kerrottiin illalla, että neuvottelujen lopputiedonantoa olisi alettu muotoilla” ja ”uutistoimisto Tassin lauantai-iltana välittämä virallisuontoinen tiedote kertoi, että ’Tšekkoslovakian tilanteessa ei ole tapahtunut oleellisia muutoksia’.” Näin objektiivisuuden rutiini täyttyy, mikä lienee ollut tärkeää etenkin Moskovassa työtään tehneelle suomalaistoimittajalle. Sisko Kiuru kertookin, että Tšekkoslovakian miehityksestä kirjoittaessa sai olla hyvin tarkkana siitä, mitä teki, koska tapahtuma oli miehittäjämaassa kaikin puolin merkittävä. Kiuru kokee kuitenkin kirjoittaneensa puolueettomasti sen, minkä Moskovassa sai irti.

Mä kirjoitin aika objektiivisesti mitä siellä [Moskovassa, EM] sanottiin - - että onks se tuota näistä esimerkiksi tapahtumista neuvotteluista ja muista tämmöisistä, ja sitten aina kirjoitin sen että yksityiskohdista ei ole tietoa - - ne nyt kerta kaikkiaan ei kertoneet. (SK)

Oman kirjoittamisen kanssa tarkkana pysyttelemisen ei Kiurun mukaan toisaalta ollut vaikeaa, sillä hän tiesi, että kotitoimituksella oli käytettävissään uutistoimistojen suoltamaa monenlaista materiaalia, josta valita haluamansa. Terävimmät kannanotot saattoi painaa tietotoimistoilta niin, ettei lehden tarvinnut asettaa Moskovankirjeenvaihtajansa paikkaa uhan alle. Tätä uhkaa käsittelen lisää analyysin organisaatiotasolla.

Objektiivisuuden rutiini on läsnä myös Helsingin Sanomissa ja Uudessa Suomessa. Esimerkiksi juttu *Paha isku Englannin ja NI:n suhteille* (HS 23.8.1968, 14) selvittää ajatuksia ja mielialoja usealta kantilta: ”Hallitus ei ole antanut mitään julkilausumaa, mutta epävirallisissa tiedoissa kerrottiin, että sekä pääministeri Harold Wilson että ulkoministeri Stewart puhuivat maanantaina parlamentissa. - - Englannin suhtautuminen

tapahtumiin on varsin selvä - - Neuvostoliiton suorittama Tshekkoslovakian miehitys on tuomittu täysin yksimielisesti ja tiukasti. - - Englannin BBC:n radioasemat kuuntelivat koko päivän Tshekkoslovakian laillista hallitusta kannattavia radioasemia, joiden toiminta osoitti peilaajien mielestä erittäin suurta aloitekykyä ja kekseliäisyyttä. - - Eräs asiantuntija totesi, että suhteellisen rauhan säilyminen johtuu hajaannuksesta ja sitä seuranneesta kompromissista Neuvostoliiton johtajien keskuudessa. - - Joka taholla todetaan kuitenkin, että miehityksellä on lukemattomia vakavia seurauksia, etenevät tapahtumat miten hyvänsä. Kylmän sodan uusi puhkeaminen, sotilasliittojen vahvistaminen, Neuvostoliiton ajautuminen entistä jyrkemmälle linjalle, aseistariisunnan lamaan tuminen ja kilpavarustelun kiihtyminen, USA:n oikeiston vahvistuminen ja kaikenlaisen kireyden lisääntyminen ovat vain osa niistä seikoista, joista koko Englanti tällä hetkellä kohuaa.” Virallisia lähteitä edustavat hallitus ja Englannin suhtautuminen, tiedotusvälinelähteitä Englannin radioasemat sekä niiden kautta tietoa välittävät tšekkiläiset radiot, joita aineiston kirjoituksissa kutsutaan myös Prahan vapaaksi tai salaiseksi radioksi. Myös epämääräinen lähde, eräs asiantuntija, pääsee jutussa ääneen, ja lisäksi toimittaja on käyttänyt lähteenä omaa havainnointiaan kuvatessaan, miten Englannin eri tahoilla miehitykseen suhtaudutaan. Vastaava monilähteinen juttu on luettavissa Uudesta Suomesta otsikolla *Moskova kääntymässä kompromissin tielle. Dubcek osallistuu neuvotteluihin* (US 25.8.1968, etusivu). Toimittaja on käyttänyt lähteenä muun muassa uutistoimisto AFP:tä, asiasta perillä olevia lähteitä, Neuvostoliiton Lontoon-suurlähetystä ja vahvistamattomia tietoja. Objektiivisuuden rutiini on jälleen voimassa, sillä juttu antaa usealle lähteelle suunvuoron. Rutiini voi ilmetä myös niin, että toimittaja ilmoittaa antamiensa tietojen olevan epävarmoja, kuten jutussa *Passiivinen vastarinta yhä mestarillisempaa Prahassa* (HS 25.8.1968, 19): ”Ristiriitaiset tiedot antoivat lauantaina vaihtelevan kuvan Tshekkoslovakian tilanteesta. - - Mihinkään tietoon ei ole saatu vahvistusta.”

Huhut lähteenä. Silloin, kun tiedotus ei toimi riittävän hyvin, syntyy huhuja (Uskali 2003, 319). Sisko Kiurun kertoman mukaan sensuroidun sanan Neuvostoliitto oli maa, joka oli täynnä huhuja. Lehtiin ei voinut luottaa siinä mielessä, että ne kertoisivat totuuden, mikä taas sai aikaan huhuja. Ulkomaankirjeenvaihtajalle huhut kulkeutuivat siitä piiristä, jonka kanssa toimittaja seurusteli, esimerkiksi oman maan liikemiehiltä ja opiskelijoilta sekä toisilta kirjeenvaihtajilta. Näiden lisäksi Sisko Kiurulla oli oma linkkinsä neuvostoliittolaiseen yhteiskuntaan, sillä hän oli naimisissa sikäläisen miehen

kanssa. Yksi huhujen lähde Moskovassa oli maanalainen oppositio, johon Kiurun mukaan joillakin suomalaisilla kirjeenvaihtajilla oli yhteyksiä. Hän itse ei halunnut olla maanalaisten voimien kanssa tekemisissä, jotta hänen perheensä ei olisi joutunut vaikeuksiin. Huhujen tarkistaminen oli vaikeaa.

Piti vaan uskaltaa laittaa, eihän niitä kovin usein käytetty, tai sitten se oli niin että oli joltain luotettavalta taholta kuullut jotain - - ja kun sitä ei voinut mitenkään paikallistaa niin se oli sitten huhutaan. (SK)

Sitä, mistä toimittaja on tietonsa saanut, ei voinut kirjoittaa avoimesti auki, sillä se olisi saattanut lähteen ongelmiin vallanpitäjien kanssa totalitaarisessa yhteiskunnassa. Olli Kivinenkin toteaa Moskovan olleen erikoistapaus, jossa ihmiset eivät asemansa takia voineet kommentoida nimellään. Kansan Uutisten miehitystä koskevissa jutuissa ei kuitenkaan suoraan mainita huhuja. Arvioluontoiset tiedot on joko kirjattu tarkkailijapiirien sanomaksi tai laitettu ”Moskovassa levinneen tiedon” piikkiin.

Huhujen käyttäminen lähteenä ei ole pelkästään Moskovan-kirjeenvaihtajien rutiini. Ainakin Tšekkoslovakian miehityksen kaltaisen tapahtuman raportoimisessa myös muissa maissa työskennelleet käyttivät huhuja jossain määrin lähteenä. Jutun *Lontoo etenee varovaisesti. Painetta jyrkempiin toimiin* (HS 24.8.1968, 10) mukaan ”Lontoon tshekkoslovakialaiset piirit vihjailivat perjantaina, että Varsovan liiton kenraalit toimivat mahdollisesti omin päin - - Tämä villeistä villein huhu ei luonnollisesti ole saanut mitään vahvistusta - -”. Miehityksen aikaan Lontoossa työskennellyt Olli Kivinen ei muista, kiertelikö kaupungissa mainittavia huhuja tapahtumista, ja edellä kuvatussa jutussa itse huhu onkin vasta toisen käden lähteenä. Ensimmäiseksi lähteeksi on nimetty ”tshekkoslovakialaiset piirit”, huhuja varmempi epämääräinen lähde, aivan kuten Kansan Uutistenkin miehitysuutisoinnin lähdekäytännöissä. Edellä kuvatun Helsingin Sanomien jutun kanssa samankaltainen kirjoitus löytyy myös Uudesta Suomesta: *Johto vangittuna Prahassa. Kansa ottaa rauhallisesti* (US 22.8.1968, 6) kertoo, että ”ensimmäisinä aamun tunteina oli tilanteen kehittymisestä vaikea saada muodostettua selvää kuvaa ja erilaisia huhuja oli liikkeellä”. Jutussa on mainittu, että huhuja on liikkeellä, mutta ne eivät varsinaisesti toimita lähteen virkaa eli eivät kerro tai väitä mitään. Sen sijaan jutussa kuullaan monia muita lähteitä, esimerkiksi tiedotusvälineitä ja epävirallisia tietoja, jotka antavat tapahtumista tarkempaa informaatiota.

Esitystekniikka rutiinina. Jotta joukkoviestimen tarjoama sisältö vetoaisi yleisöön, rakennetaan se Shoemakerin & Reesen mukaan usein tarinan muotoon. Journalistinen esitystekniikka lukeutuu lähdekäytäntöjen tavoin mediarutiineihin. (Ks. luku 3.2.) Vaikka tämän tutkimuksen aineiston lehtijutut ovat pitkälti uutisraportointia Tšekkoslovakian miehityksestä, joukkoon mahtuu myös tarinamaista kerrontaa. Tarinamuotoa, kuvailevaa tekstiä, käytettiin niin Kansan Uutisissa, Helsingin Sanomissa kuin Uudessa Suomessakin. Esimerkiksi Kansan Uutisten juttu *Moskovan ilmapiiri pysynyt rauhallisena* (KU 26.8.1968, takasivu) alkaa ”Moskovassa vietettiin lauantaina ja sunnuntaina rauhallista kesäistä viikonvaihdetta, eikä Tshekkoslovakian miehitys näytä täällä herättäneen alkuunkaan samanlaisia reaktioita ja tunnelmia kuin esimerkiksi Suomessa. Julkinen sana välittää tehokkaasti tšekkiläisen virallisen käsityksen ihmisten tietoon, ja mikäli miehityksen luonnetta ’jalona tehtävänä’ joku epäileekin, ei se ainakaan näy ulospäin”. Kuvaileva kirjoitustyyli on helposti lähestyttävä, tuo jutun lähelle lukijaa ja herättää tämän mielenkiinnon. Tarinamaisessa jutussa pääasiallinen lähde vaikuttaisi usein olevan toimittajan oma havainnointi, sillä juuri se antaa raportoitavasta tapahtumasta sellaista tietoa, jota lehti ei välttämättä muualta, kuten uutistoimistoilta, saa. Kuvailevassa jutussa voi kuitenkin yhdistyä useampi lähde, kuten yllä olevassa Kansan Uutisten kirjoituksessa, jossa mainitaan muun muassa julkinen sana. Vastaava juttu on Uuden Suomen *Raja rauhallinen – turistit pääsevät esteettä maasta* (US 22.8.1968, 8), joka myös yhdistää toimittajan omia havaintoja sekä muita lähteitä. Tosin omien havaintojen lisänä käytetyt lähteet ovat joko epämääräisten ryhmään kuuluvia tai silminnäkijähavaintoja, mikä tekee Uuden Suomen jutun tarinanomaisuudesta vahvemman verrattuna Kansan Uutisten julkista sanaa lähteenä hyödyntävään juttuun.

Uudessa Suomessa kuvailun ja muiden lähteiden yhdistettyä kerrontaa löytyy lisäksi muun muassa otsikolla *Silminnäkijät kertovat kutsumattomien tulosta* (US 22.8.1968, 11), jossa tarinamaisuus näkyy näin: ”Radiotalon miehitys tapahtui aamupäivällä dramaattisin vaihein. Ensimmäisenä saapuivat Neuvostoliiton laskuvarjojääkärijoukot ja niiden avuksi myöhemmin miehistövaunuja. Paikalle kokoontunut suuri väkijoukko kaatoi autoja ja raitiovaunuja näiden ympärille Neuvostosotilaat aloittivat silloin ammunnan tähdäten talojen seiniin.” Tiedot ovat peräisin Tšekkoslovakiasta Saksaan saapuneilta silminnäkijöiltä, ja suomalaistoimittaja on jutun perusteella hankkinut kommentit ilmeisesti saksalaisen radion ja television kautta. Näyttääkin siltä, että

kuvaileva kerronta, tarinanomaisuus jutussa, on kytköksissä joko toimittajan omiin havaintoihin tai jonkun toisen silminnäkijähavaintoihin, olipa toimittaja saanut ne sitten suoraan silminnäkijältä tai välikäden kautta. Hieman samaan tapaan myös Helsingin Sanomat esittelee silminnäkijälausunnon, joka on saatu mutkan kautta – otsikon *Brnon tv:n tuntematon kommunisti* (HS 23.8.1968, 14) alla toimittaja kertoo Tšekkoslovakiasta tulleista ja Itävallassa nähdystä televisiolähetyksistä, joissa räjähen mies selvittää Tšekkoslovakian tapahtumia. Teksti kulkee kuin tarina: ”Television historia ei luultavasti tunne toista kuuluttajaa, jonka ulkonäkö olisi niin vavahduttava: parta ajelematta, silmissä valvotun yön rasitus, kaulus avattuna ja ilman solmiota, tukka harallaan mutta äänessä päättäväinen sävy. Tällaisen näkivät kymmenet miljoonat länsieurooppalaiset keskiviikkoiltana ’Brnon television tuntemattoman miehen’, kommunistin, jonka epätoivoisen vetoimuksen itävaltalaiset televisioteknikot onnistuivat tallentamaan ja levittämään maailmalle, ennen kuin asema vaikenä. - - Kello 13 jälkeen hän yritti moneen kertaan selostaa maailmalle, mitä Tšhekkoslovakiassa oli tapahtumassa. Se oli epätoivoinen huuto koko maailmalle - -.” Jutun kirjoittaja kuvailee vahvasti sekä silminnäkijää että hänen esittämiään vetoimuksia saaden näin aikaan kertovan, jopa dramaattisen kokonaisuuden. Samalla lukijalle välittyy tieto siitä, mistä toimittaja on informaationsa saanut.

Aina tarinanmuotoinen juttu ei kuitenkaan kerro, mistä sen kuvaamat tiedot ovat peräisin. Esimerkiksi Uudessa Suomessa julkaistu *Tšhekkoslovakia lamaantunut. Maan tärkeimmät keskuksat miehitetty* (US 22.8.1968, etusivu) on puhtaasti kuvailevaan tapaan miehitystapahtumista kertova juttu. Se on uutismainen mutta ilman suoria lähdemainintoja, ja tämä Lontoon-kirjeenvaihtajan kirjoittama juttu lienee kooste useasta eri lähteestä peräisin olevista tiedoista, sillä siinä selvitetään miehitystapahtumia ikään kuin Prahasta käsin – paikasta, jossa toimittaja itse ei ole ollut, sillä juttu on päivätty Lontooseen. Jutussa on yksi lähdemaininta, ”silminnäkijöiden mukaan”, mutta sitäkään ei avata enempää: ei kerrota, onko toimittaja itse tavannut silminnäkijöitä vai saanut tiedon jonkin toisen lähteen kautta. Juttu on harvinaisuus aineistossa, sillä useimmissa teksteissä lähteet on mainittu selkeästi.

Tarinanomainen esitystekniikka yhdistää mediasisällön rakentumisen yksilö- ja mediarutiinien tason. Yksilötason analyysissä totesin, että jutut, joissa on käytetty minämuotoa, ovat yhteydessä mediarutiinien tasolle ja ekstramediatasolle. Minämuotoiset

jutut, joissa siis toimittajan oma ääni on kuuluvilla, ovatkin usein tarinan muotoon rakennettuja. Toimittajan esilläolo yksilönä ei kuitenkaan ole kuvailevan jutun ehdoton piirre, vaan kirjoittaja voi tarinoida muidenkin lähteiden suulla, kuten yllä on esitetty. Palaan juttutyyprien ja lähteiden vuorovaikutukseen vielä ekstramediatason analyysissa.

6.3 Työnantaja tuki toimittajia

Organisaation kontrolli. Shoemakerin & Reesen joukkoviestinnän sisällön rakentumisen mallin organisaatiotasoa tarkastelee, miten organisaatiot ovat rakentuneet ja mitä väliä sillä on sisällön kannalta (ks. luku 3.3). Aineistoni journalistiset kirjoitukset on julkaistu kolmessa eritaustaisessa sanomalehdessä, jotka olen kuvannut luvussa 5. Journalismin rakentumisen organisaatiotasoa pitää sisällään työnantajan mahdollisen puuttumisen yksittäisen toimittajan työhön. Kysyn haastateltavilta, ohjasiko työnantaja heidän työtään niin yleisellä tasolla kuin Tšekkoslovakian miehityksestäkin kirjoitettaessa. Liberaaliporvarillisessa Helsingin Sanomissa työskennelleellä Olli Kivisellä ja oikeistoporvarillisen Uuden Suomen palkkalistoilla olleella Pertti Jotunilla on samankaltaiset kokemukset työnsä vapaudesta. Kivinen toteaa hyvin yleisellä tasolla, ettei toimittajan työlle länsimaissa ollut mitään esteitä, ja tämä ajatus koskee myös Helsingin Sanomia.

Mä oon monelle ulkomaalaiselle tätä sanonut että Hesarissa mielipiteen vapaus toimittajilla on uskomattoman suuri siis verrattuna esimerkiksi siihen, mikä se on anglosaksisissa maissa, joissa se kulkee hyvin monimutkai- kaikki jutut menee hyvin monimutkaisen editointivaiheen. - - kirjeenvaihtajia ei tällaisissa mielipiteellisissä asioissa ei kyllä koskaan niinkun patistella mihinkään suuntaan. (OK)

Kivinen kokee, että Helsingin Sanomissa toimittajien vapaus tehdä työtään omalla tyylillään on hyvä. Hän kuvaa työn vapautta sanalla monipuolinen, ja tällainen vapaus ilmenee muun muassa siten, ettei toimittajan tarvitse kirjoittaa mielipideaineistoa, kuten pääkirjoituksia, vasten omaa vakaumustaan. Tämä vastaa käsitystäni siitä, että suomalaistoimittajien journalistinen autonomia on samaa laajaa mallia kuin Esserin (1998) kuvaama saksalainen käytäntö. Myös Pertti Jotunin mukaan tiedetoimittajan työnteke Uudessa Suomessa oli vapaata, työnantaja ei puuttunut kirjoitustyöhön.

Voisin sanoa, että meikäläinen oli siinä suhteessa eri asemassa kuin muut, monet muut, mun aluettani pidettiin niin vaikeana ja omituisesti hoidettavana että siihen ei ollut kellään puuttumista. - - Toisaalta kyllä opittiin hyvin pian tietämään, että mä en revittele asioita hirveästi auki. Ja siitä seurasi semmoinen tietty luottamus. (PJ)

Jotunin kokemusta voi lukea niin, että työn vapaus johtui pitkälti hänen hoitamastaan aihepiiristä, tiedeasioista. Koska kuka tahansa ei alueen asioita ymmärtänyt niin, että olisi voinut niistä uutisoida, sai Jotuni vapaat kädet. Tämä vaati kuitenkin työnantajan luottamuksen saavuttamista: lehden päällystön piti voida uskoa siihen, että toimittaja hoiti työnsä asiallisesti. Jotuni muistelee, että vaikka hän piti yllä tällaista revittelemätöntä, varovaistakin linjaa, täytyi kirjoitetun asian ehdottomasti pitää paikkansa. Kaunisteluun hän ei ruvennut. Tämä johti siihen, että julkaistuista tuli joskus negatiivista sanomista, mutta oman organisaation ulkopuolelta. Jotuni mainitsee esimerkkinä pääkirjoituksen jälkiartikkelin, jossa hän mainitsi samassa virkkeessä rinnakkain neuvostoliittolaisen ja amerikkalaisen avaruustutkimuksen ja jossa vertailu kääntyi amerikkalaisten hyväksi. Jotunin mukaan artikkeli herätti huomiota Kansan Uutisissa, ja hän toteaa, että ”Uutta Suomea lyötiin lujaa, jos oli mahdollisuus”. Lehden poliittisella taustalla oli siis vaikutusta jos ei kirjoitettuun sisältöön jutuntekovaikkeessa niin ainakin julkaistujen juttujen nostattamiin huomautuksiin.

Organisaatio ei puuttunut Kivisen tai Jotunin työhön myöskään Tšekkoslovakian miehityksen aikaan. Jotunin henkilökohtaisesti saama miehitysraportointia koskeva palaute on ollut lähinnä ihmettelyä siitä, että joka paikkaan hän onkin työurallaan ehtinyt. Mitä ilmeisimmin sitoutumattomien lehtien toimittajat ovat siis saneet tehdä työtään demokraattiselle valtiolle tyypillisen liberaalin journalistisen kulttuurin mukaisesti. Työ on voinut olla vapaata kuitenkin myös muista kuin organisatorisista seikoista johtuen. Kivinen esimerkiksi kokee miehityksen aikaisen asemapaikkansa vaikuttaneen palautteen vähäisyyteen:

Ei emmä muista, ei mulle tullut [palautetta, EM] - - ei keneltäkään. Mut mä olin kuitenkin niin paljon siis syrjässä siitä kriisistä että. (OK)

Ulkomaankirjeenvaihtaja saa usein tehdä työtään hyvin itsenäisesti, ja kun Tšekkoslovakia miehitetiin, Lontoossa työskennellyt suomalaistoimittaja sai vapaasti raportoida oman asemapaikkansa mahdollistamalla tavalla tapahtumista. Niinpä Kiviselle organisaatiotasolta tulleen palautteen vähyys ei ole yllättävää. Koska tutkittava aineisto ajoittuu kylmän sodan ajalle, on organisaatiotason palautteen lisäksi kiinnostavaa tarkastella, puuttuivatko vallanpitäjät toimittajien työhön. Tähän palaan ekstramediataason analyysissä.

Sisko Kiurulla on Olli Kivisen ja Pertti Jotunin kokemuksista poikkeava käsitys oman työnantajaorganisaationsa vaikutuksesta työhönsä. Kansan Uutiset ei puuttunut Moskovan-toimittajansa kirjoitteluun muuten kuin positiivisessa mielessä toteamalla, että kirjeenvaihtaja voisi jatkaa hommiaan samaan malliin. Kiurulla ei ole sellaista muistikuvaa, että juttuihin olisi puututtu tai niitä olisi jätetty julkaisematta. Hän huomauttaa, että joskus juttuja ei julkaista siksi, että ne eivät yksinkertaisesti mahdu lehteen, mutta koskaan ei kotitoimitus sorkkinut hänen juttujaan. Muualta negatiivista, organisatorisiin seikkoihin liittyvää palautetta sen sijaan tuli. Sitä antoivat muun muassa SKP:n vähemmistöläiset:

Tiedonantaja esitti tietysti moitti Kansan Uutiset kaikesta muustakin niin ne moitti tietysti Tšekkoslovakiankin kirjoittelusta, se kuului niinkun asiaan. (SK)

Jotta Sisko Kiurun kommentti olisi hyvin ymmärrettävissä, on syytä avata Kansan Uutisten asemaa Moskovassa, joka oli Kiurun asemapaikka Tšekkoslovakian miehityksen aikaan. Neuvostoliiton kommunistinen puolue maksoi Kansan Uutisten ja muiden kommunistilehtien kirjeenvaihtajien Moskovassa olon, mutta Kiuru näkee, että NKP piti SKP:tä lujemmassa otteessa muiden maiden kommunistisiin puolueisiin verrattuna ja katsoi asiakseen huomautella yhdestä jos toisestakin asiasta. Sitä, mistä Suomen kommunistien erityinen tarkkailu johtui, on Kiurun mukaan vaikea sanoa, mutta hän mainitsee pariksi mahdolliseksi syyksi, että SKP perustettiin aikanaan itänaapurissa ja että Suomi oli yya-sopimuksen takia riippuvainen Neuvostoliitosta. Suomalaisten kommunistien lehdistä tulilinjalle joutui enemmistön äänenkannattaja Kansan Uutiset – ei vähemmistön Tiedonantaja – ja Kiuru kuvaakin Moskovassa työskentelyä tasapainoilemiseksi sen kanssa, mitä omaan lehteen voi kirjoittaa ja mitä siinä voi julkaista.

Koska sehän [Kiurun kirjeenvaihtajuus Moskovassa, EM] oli niitä samoja vuosia kun SKP:ssä oli meneillään tämä uudistusprosessi, jota NKP ei hyväksynyt vaan tuki näitä taistolaisia ja tuota jos taas Kansan Uutiset ois niinkun Moskovan-kirjeenvaihtajan kriittisiä juttuja halunnut ja käyttänyt niin tuota se ois hyvin äkkiä lakannut että meillä ei ois ollut kirjeenvaihtajaa siellä. (SK)

Toimittajan piti siis jatkuvasti miettiä, mitä kirjoittaa omaan lehteen, sillä kirjeenvaihtajan paikka Moskovassa oli liian tärkeä uhrattavaksi. Lehden oma toimittaja kykeni uutisoimaan esimerkiksi Suomen ja Neuvostoliiton kauppasuhteista ja pystyi siten tuottamaan lehdelle tarpeellista tietoa. Ikävien asioiden uutisoinnin saattoi hoitaa uutistoimistojen välittämän materiaalin avulla. Kiuru on sitä mieltä, että taloudellisesta näkökohdasta johtuen kansandemokraattisen lehden kirjeenvaihtajan oli porvarillisen lehden kirjeenvaihtajaa vaikeampi työskennellä Neuvostoliitossa. Koska NKP maksoi

kommunistilehtien Moskovan-kirjeenvaihtajuudet, piti se näitä julkaisuja porvarilehtiä tiukemmassa otteessa. Tosin porvarilehdillekin sateli huomautuksia, ja Kiuru muistelee, että joitakin amerikkalaisia kirjeenvaihtajia karkotettiin. Pienen maan kommunistisella lehdellä ei ollut varaa ottaa kirjeenvaihtajan karkottamisriskiä, ja niinpä toimittajan työ itärajan takana oli jatkuvaa tasapainoilua.

Lehtikohtaiset erot. Kuten yllä käy ilmi, työnantajaorganisaatioilla oli vaikutuksensa niissä työskentelevien toimittajien työhön, joskin vaikutus saattoi olla organisaation tahdosta riippumatonta. Kansan Uutisten tapauksessa lehti itse ei kontrolloinut Moskovan-kirjeenvaihtajansa työtä, mutta julkaisun tausta ja toimittajan asemapaikka yhdessä vaikuttivat rajoittavasti toimittajan työn vapauteen. Liberalistisen journalistisen kulttuurin piiristä, kuten Englannista tai Itävallasta, juttunsa sitoutumattomaan lehteen kirjoittaneet toimittajat puolestaan pitivät työtään hyvin vapaana. Näkyvätkö erilaiset työolosuhteet Tšekkoslovakian miehityksestä kirjoitetuissa lehtijutuissa?

Mediarutiinien tason analyysissä erittelin Helsingin Sanomien, Kansan Uutisten ja Uuden Suomen käyttämiä lähteitä aineiston jutuissa. Tarkastelun tulos oli, että siinä missä Helsingin Sanomissa ja Uudessa Suomessa esiintyi eniten virallisia tai tiedotusvälinelähteitä, kuului suurin osa Kansan Uutisten lähteistä epämääräisten ryhmään. Tämä lehtien välinen ero kytkeytyy yhdistetysti organisaatio- ja ideologiatasolle. Liberaali- ja oikeistoporvarillisten lehtien Tšekkoslovakian miehitystä koskevat jutut kirjoitettiin liberalistisen lehdistöteorian piiriin kuuluvista maista, joissa tiedonvälityskäytännöt mahdollistivat virallisten ja tiedotusvälinelähteiden hyödyntämisen. Lähteitä, joita saattoi lainata nimellä ja joihin voi luottaa, oli tarjolla runsaasti. Lehden tausta sekä yleensäkin journalistinen kulttuuri loivat toimittajalle vapaan työympäristön. Sen sijaan Kansan Uutisten Moskovan-kirjeenvaihtajan tärkeimmät lähteet olivat muiden maiden, erityisesti sosialististen valtioiden, kirjeenvaihtajat, joiden nimeä ei voinut tuoda julki, jotteivät he olisi joutuneet vaikeuksiin neuvostohallinnon kanssa. Niinpä huomattavimmaksi lähteiden ryhmäksi nousivat epämääräiset lähteet. Lisäksi näiden lähteiden runsauteen vaikutti se, että viralliset lähteet tarjosivat Moskovassa tietoa todella niukasti, ja paikallisten tiedotusvälineiden sisältöä taas ei voinut lainata totena. Se piti Sisko Kiurun mukaan aina tulkita. Autoritaarisen lehdistöteorian mukaan tiedotusvälineiden tehtävä onkin toimia propagandavälineenä, ja niinpä neuvostoliittolaiset lehdet ja sähköiset viestimet

eivät voineet tarjota samanlaista luotettavaa tietolähdettä kuin liberalistista lehdistäteoriaa toteuttavien maiden joukkoviestimet.

Muutoin kolmen eri lehden omien toimittajien jutut noudattelevat samankaltaista linjaa. Esimerkiksi miehityksen jälkeisen sunnuntain Kansan Uutisten ja Uuden Suomen etusivut otsikoivat *Moskovassa lähestytty kompromissia. Dubcek ja Cernik mukana neuvotteluissa* (KU 25.8.1968) ja *Moskova kääntymässä kompromissin tielle. Dubcek osallistuu neuvotteluihin* (US 25.8.1968), joista Kansan Uutisten juttu on peräisin Moskovasta ja Uuden Suomen Lontoosta. Helsingin Sanomista löytyy samalta päivältä kirjoitus otsikolla *Myönnytyksiä Kremlissä?* (HS 25.8.1968, 19). Kaikki lehtijutut spekuloiivat samaa asiaa, Tšekkoslovakian ja Neuvostoliiton neuvottelujen tulosta. Kansan Uutiset: ”Neuvostoliiton ja Tshekkoslovakian neuvotteluissa päästiin lauantaina ilmeisesti jonkinlaiseen kompromissiratkaisuun, sillä Moskovassa kerrottiin illalla, että neuvottelujen lopputiedonantoa olisi alettu muotoilla. - - Tshekkoslovakian puoluejohtaja Alexander Dubcek ja pääministeri Odrich Cernik olivat lauantaina mukana neuvotteluissa ja jäivät tänne vielä sunnuntaiksi, kerrottiin Moskovassa tshekkoslovakialaisissa lähteissä illalla. - - Dubcekin osallistuminen neuvotteluihin vahvistanee arvelua, että hän todellakin säilyttää paikkansa puoluejohtajana, johon Tshekkoslovakian kommunistipuolueen ylimääräinen puoluekokous juuri äsken hänet jälleen valitsi.” Uusi Suomi: ”Puoluejohtaja Alexander Dubcek osallistuu presidentti Svobodan ja neuvostojohdon välisiin neuvotteluihin Moskovassa, ilmoitettiin lauantaina virallisesti. - - Tshekkoslovakian kansan äärimmäisen itsepintainen passiivinen vastarinta näyttää kaikkien eri lähteistä tulevien tietojen mukaan kääntäneen kamppailun tshekeille suotuisaan suuntaan sekä Moskovassa että Prahassa. - - Neuvostolähteet ovat maininneet ennen kaikkea neljä prahalaista kommunistijohtajaa hallitukseen sopivina, ja lauantaina saadun tiedon mukaan Kreml pitää konservatiivisen suunnan kannattajaa Bilakia pääministeriehdokkaana. Kuitenkin vahvistamattomat tiedot väittävät, että lauantaina Kremlin johto oli jo valmis hyväksymään Dubcekin uuden hallituksen jäseneksi.” Helsingin Sanomat: ”Praham vapaa radio ilmoitti lauantaina klo 13.45 paikallista aikaa saaneensa Moskovasta tiedon, jonka mukaan neuvottelut ovat saaneet ’rakentavan käänteen’ ja että ’nyt voidaan keskustella ehdoista, jotka molemmat osapuolet voivat hyväksyä’. - - Eräissä toisessa Vapaan radion lähetyksessä mainittiin nimeltä johtava slovakialainen puolueen puhemiesjäsen, joka oli ollut puhelinyhteydessä – miten yhteys oli saatu siitä ei ollut mainintaa –

Moskovassa neuvotteluvaltuuskunnan mukana olevaan Dubcekin linjan politiikkaan varapääministeri Gustav Husakiin. Husak oli pyytännyt yleisöä käyttäytymään niin, että neuvottelijat saavat tukea ja sanonut toivovansa, että valtuuskunta palaa sunnuntaina Prahaan mukanaan hyvät tuliaisets. Eritaustaisten suomalaislehtien toimittajat uutisoivat neuvotteluista loppujen lopuksi hyvinkin samalla tavalla. Esimerkkitekstipätkät osoittavat, että jokainen toimittaja oli kuullut puhuttavan kompromissista mutta tieto ei ole varma. Sekä Kansan Uutisten että Uuden Suomen kirjoituksissa on tukeuduttu epämääräisten lähteiden ryhmään, kuten ”Moskovan tshekkoslovakialaisiin lähteisiin” ja ”eri lähteistä tuleviin tietoihin”. Helsingin Sanomien juttu perustuu tiedotusvälinelähteeseen, Prahan radion lähetyksistä saatuihin tietoihin, mutta tekstin sisältö on sama kuin kahden muun lehden uutisessa.

Aineiston lehtijuttuja yhdistää myös miehitys-sanana käyttö. Esimerkiksi Kansan Uutisista on luettavissa, että ”Neuvostoliiton miehitysjoukot toimivat Tshekkoslovakiassa erittäin vaikeassa tilanteessa, tunnusti Pravda - -” (*Miehitysjoukoilla on vaikeaa T-slovakiassa*, KU 26.8.1968, takasivu). Vuosikymmenien takaisia omia miehitysuttujaan lukenut Sisko Kiuru toteaa hieman hämmästyneenä kirjoittaneensa miehitysjoukoista, vaikka neuvostoliittolaiset tiedottivat Tšekkoslovakian tapahtumien olevan ystävällistä apua.

Se oli semmoinen mitä ei ois saanut missään tapauksessa käyttää, ei se ollut miehitys, se oli apua veljesapua sosialistiselle veljespuolueelle. (SK)

Kiuru – ja Kansan Uutiset ylipäätään – ei arastellut käyttää kiellettyä termiä teksteissään, vaikka se on saattanut vaarantaa Moskovan-kirjeenvaihtajan paikan. Yhtälailla sekä Helsingin Sanomat että Uusi Suomi käyttävät termiä miehitys suvereenisti jutuissaan. Näyttääkin siltä, että aineiston lehtien ilmestymismaan eli Suomen journalistinen kulttuuri, liberaali sananvapauskäsitys, on painanut vaakakupissa itänaapurin vaatimuksia ja uhkailuja enemmän. Tšekkoslovakian miehitys oli tapaus, jonka kaikki aineiston lehdet poliittisesta taustastaan huolimatta tuomitsivat.

6.4 Lähde ja juttutyppi kytköksissä

Lähdekritiikki. Ekstramediatasolla Shoemaker & Reese suuntaavat huomionsa joukkoviestintäorganisaatioiden ulkopuolisten tekijöiden vaikutukseen mediasisällön rakentumisessa. Yksi tärkeä tekijä on lähteet, vaikka he listaavat myös muita

vaikuttajia, kuten ilmoittajat ja yleisön. (Ks. luku 3.4.) Tämän tutkimuksen ekstramediatason analyysi keskittyy tarkastelemaan lähteiden osuutta joukkoviestinnän sisällön rakentumisessa, sillä kuten mediarutiinien tason analyysistä voi lukea, lähdekäytännöt nousevat selkeästi esille niin Tšekkoslovakian miehityksestä kirjoitetuista jutuista kuin niiden kirjoittajien haastatteluistakin ja ovat siten tärkeä sisällön rakentumisen osanen. Koska eri lähteet voivat tuottaa samasta asiasta tai tapahtumasta, tässä tapauksessa miehityksestä, toimittajalle ristiriitaista informaatiota, on syytä kysyä, kuinka lähdekritiikki toimii.

Pertti Jotuni piti Tšekkoslovakian miehityksestä raportoidessaan pääasiana, että tapahtumista syntyisi riittävän väljä kuva. Tavoite on siis ollut kuvata tapahtumia monipuolisesti. Hän keräsi runsaasti materiaalia wieniläisistä tiedotusvälineistä. Koska paikallisista lehdistä otettiin miehitysuutisoinnin takia useita painoksia, pystyi niistä Jotunin mukaan välillä päättämään, että ne vain kopioivat toisiaan. Niinpä Jotuni aina uutta materiaalia havaitessaan käytti sen hyödyksi Suomeen tekemässään journalismissa.

Niin pian kun rupeaa löytämään riittävästi uutta aineistoa, jota ei ole vielä missään lukenut taikka pannut menemään, niin se on täysin samantekevää, mistä lähteestä, sinänsä ne oli ymmärtääkseni ihan hyvin toimitettuja uutisia. (PJ)

Jotunin mielestä wieniläisiin joukkoviestimiin tietolähteenä saattoi hyvillä mielin luottaa ja välittää niistä luettua tietoa Suomeen. Jos jokin tieto oli epävarma mutta siitä huolimatta raportoimisen arvoinen, on lähdekritiikin voinut kirjoittaa juttuun auki, kuten *Panssareita ja hakaristejä* -otsikoidussa pätkässä (US 23.8.1968, 8): ”Wieniläisten iltapäivälehtien kaikkia otsikoita hallitsevat edelleenkin Tshekkoslovakian tapahtumat, joista näkyy tulevan tietoja rajan yli varsin runsaasti, joskin ne osittain ovat tilanteen nykyisessä vaiheessa vielä varsin ristiriitaisiakin.” Yksi miehitysuutisoinnin lähdekritiikin keinoista onkin huomauttaa tekstissä, että informaatiota tulee monelta näkökannalta ja on vaikea sanoa, mikä pitää paikkansa ja mikä ei.

Jotunin kanssa yhtäläisen vastauksen tiedotusvälinelähteiden luotettavuudesta antaa Wieniä vastaavasti liberalistista lehdistöteoriaa toteuttaneessa kaupungissa, Lontoossa, työskennellyt Olli Kivinen. Hän kertoo, että englantilaisten joukkoviestimien käyttäminen lähteenä oli hyvä ohjenuora, ne olivat luotettavia. Erityisesti Kivinen mainitsee yleisradioyhtiö BBC:n sekä laatulehdet, jollaisiksi hän kuvaa The Guardiania,

The Timesia, The Financial Timesia ja The Daily Telegraphia. Kivinen tosin toteaa, että tiedotusvälinelähteissä tehtiin valintoja siitä, mitä miehityksestä kirjoitetaan.

Kyllähän Britannian lehdistö oli voi sanoa yhtenä miehenä hyvin voimakkaasti tätä tapahtumaa vastaan, mut sehän oli tietenkin tähän oli kylmän sodan kovimpia aiheita oli vastustajan leirissä tällöinen tapahtuma, niin siellä oltiin a) kovasti vastaan ja b) vahingoniloisia - -. (OK)

Kivinen tiedosti, että lähteet suhtautuivat hyvin kielteisesti miehitykseen. Tämä on suomalaislehtien julkaiseman valtavan juttumäärän – sekä omilta toimittajilta että tietotoimistoilta tulleiden tekstien – perusteella ollut yhteistä koko rautaesiripun länsipuoliselle maailmalle ja sen joukkoviestimille. Interventio koettiin uhkaavana ja se tuomittiin jopa länsimaiden kommunistien keskuudessa. Vaikka lähteet osoittivat selvästi tehneensä valinnan eli suhtautuvansa kielteisesti tapahtumiin, Kivinen huomauttaa, että tiedotusvälineitä oli turvallista käyttää, sillä niitä oli mahdollista lainata nimellä. Ajattelen niin, että käyttäessään laatustatuksen saavuttaneita joukkoviestimiä lähteenä toimittaja saattaakin toteuttaa mediarutiinien tasolla kuvattua objektiivisuuden rutiinia ja ikään kuin etäännyttää itsensä jutusta. Julkaistun jutun sisältö on peräisin tietystä lähteestä, joka käy ilmi tekstistä. Toimittajan päätä ei voida vaatia vadiille sellaisesta, minkä joku toinen on sanonut ja toimittaja vain raportoinut edelleen. Lisäksi kirjeenvaihtajalle kehittyi Kivisen mukaan taju siitä, mitä lehtiä kannattaa lainata ja mitä ei. Esimerkiksi iltapäivälehdet kirjoittelivat hänen Lontoon-kirjeenvaihtajuutensa aikana ”aika lailla sitä sun tätä”, eivätkä ulkomaalaiset toimittajat siksi juurikaan näitä julkaisuja lainanneet, tai ainakin tekstiin on avattu, millaisesta lehdestä tieto on peräisin.

Sisko Kiurulle miehityksenaikaisessa olinpaikassa tarjolla olevien tiedotusvälineiden käyttäminen lähteenä ei ollut yhtä suoraviivaista kuin Olli Kiviselle ja Pertti Jotunille. Autoritaarisen lehdistöteorian maassa esimerkiksi tietotoimisto Tassin telex, jossa kerrottiin sekä kansainvälisistä että jonkin verran myös Neuvostoliiton sisäisistä asioista, oli aina tulkittava siltä varalta, että mukana olisi propagandan lisäksi myös käyttökelpoisia tosiseikkoja. Kiuru kertoo, että tulkinta oli joskus jopa arvailua, ja Moskovassa työskennelleet kirjeenvaihtajat mieltivät keskenään, mitä mikäkin tarkoitti.

Kun kerrottiin että tuota tän Tšekkoslovakiaan liittyen Tšekkoslovakian ja tuota Neuvostoliiton johtajat oli tavannut - - ja sitten aina piti lukea että oliko se keskustelu, vaihdettiin mielipiteitä vai oliko se ystävällinen tapaaminen vai mitä se oli. Että jos vaihdettiin mielipiteitä jostain asiasta niin se merkitsi, että oltiin täysin erimielisiä. - - Jos oli ystävällinen tapaaminen niin sitten se oli vähän lämpimämpää. (SK)

Neuvostoliittolaisten käyttämät sanamuodot olivat sellaisia, että Kiurun mukaan paikallinen lehdenlukija ymmärsi hyvin, mistä oli kyse. Ulkomaalaiselle, Moskovassa toimineelle journalistille tulkinta ei ollut yhtä päivänselvää, ja Kiuru pohtiikin, oppiko neuvostolähteiden tulkittamisesta koskaan kunnolla. Moskovan-kirjeenvaihtajan kertoman valossa tulkinta oli osa ulkomaalaisen toimittajan jokapäiväistä lähdekritiikkiä Neuvostoliitossa. Piti oppia lukemaan rivien välistä ja tekemään siitä tulkintoja, sillä kirjeenvaihtaja ei voinut kirjoittaa suoraan, että esimerkiksi Pravda valehtelee. Varauksenomainen suhtautuminen lähteitä kohtaan näkyy esimerkiksi jutussa *Romaniaa, Jugoslaviaa ja Kiinaa ammutaan paperikuulin* (KU 26.8.1968, takasivu), jossa todetaan, että ”Romanian, Jugoslavian ja Kiinan arvostelu jatkui Neuvostoliitossa sunnuntainakin kärkeväenä. Maiden sanotaan auttavan Tšhekkoslovakian vastavallankumouksellisia ja imperialisteja. Neuvostoliiton virallista kantaa edustavia arvosteluja saattoi sunnuntaina lukea kaikista Moskovan lehdistä, jotka julkaisivat uutistoimisto Tassin tiedonannon. Samaa tiedonantoa luettiin päivän mittaan useaan kertaan myös Moskovan radiossa. - - Muista ulkomaisista kannanotoista julkaistaan täällä edelleen Tšhekkoslovakian miehitystä tukevia kirjoituksia eri puolilta maailmaa”. Jutusta käy ilmi neuvostohallinnon mielipide ja se, että maan tiedotusvälineet toivat virallisen kannan julki todennäköisesti juuri sellaisena kuin ne olivat sen Tassilta saaneet. Lisäksi joukkoviestimet eivät käsitelleet miehitykseen kriittisesti suhtautuvia kannanottoja ollenkaan, vaan julkaisivat ainoastaan interventiota tukevia kirjoituksia. Niinpä Neuvostoliiton joukkoviestimet toimivat varsin yksipuolisena ja vaikeana, alati tulkittavana, lähteenä ulkomaankirjeenvaihtajalle.

Lähde, joka vaatii toimittajalta erityisen kriittistä suhtautumista, on huhu. Haastateltavien mukaan huhujen alkuperää on vaikea todentaa, ja niinpä niihin täytyy suhtautua äärimmäisen varovasti. Jotkut huhuista ovat Olli Kivisen mukaan väärinymmärryksiä ja toiset taas istutettuja, tarkoituksella ilmaan päästettyjä. Huhuja voidaan laskea liikkeelle hyötymistarkoituksessa, ja objektiivisuuteen pyrkivän journalismin taas ei kuulu ajaa vain tietyn tahon etuja vaan pyrkiä tasapuolisuuteen ja todenmukaisuuteen. Siksi huhu lähteenä on hankala. Sisko Kiuru muistaa, että huhuja tuli monesta suunnasta, ja lisäksi niiden tarkistaminen oli yleensä mahdotonta, joten huhuja ei juuri käytetty lähteenä. Kiuru itse saattoi kirjoittaa joitakin asioita huhun piikkiin silloin, kun hän kuuli luotettavaksi kokemaltaan taholta uutisoinnin arvoisen asian muttei voinut lainata lähdeä nimellä. Huhujen voikin ajatella olevan samaa

ryhmää mediarutiinien tason analyysissä esittelemäni epämääräisten lähteiden kanssa. Esimerkiksi tarkkailijapiirit tarkoittaa lähdeä, jolla on ollut tarjota tärkeää informaatiota mutta jota ei ole voinut nimetä lehtitekstiin. Virallisten ja tiedotusvälinelähteiden status objektiivisuuden rutiinin turvaamisessa on mielestäni epämääräisiä lähteitä suurempi, ja viimeksi mainittuun ryhmään lukeutuvia lähteitä käyttäessään toimittaja asettaa tekstinsä alttiimmaksi ulkopuoliselle arvostelulle verrattuna ensin mainittujen lähderyhmien lainaamiseen. Täytyy toki muistaa, että epämääräiset lähteet ovat usein esimerkiksi journalistin kollegoja tai heidän kaltaisiaan tahoja, jotka toimittaja tuntee ennestään ja tietää voivansa luottaa niiden tarjoamaan tietoon. Huhu taas on jotain, jonka alkuperästä toimittaja ei yrityksistä huolimatta välttämättä saa varmuutta, eikä siksi ole yhtä hyvä lähde kuin vaikkapa ennestään luotettavaksi tiedetyt tarkkailijapiirit. Vaikka Tšekkoslovakian miehitysuutisointi sisältää melko paljon epämääräisiin lähteisiin pohjaavaa tietoa, puhtaiden huhujen perusteella sisältöä ei ole rakennettu.

Epämääräisten lähteiden runsaslukuisuudelle on selityksensä. Pertti Jotuni huomauttaa, että kun Tšekkoslovakia miehitetiin, tapahtui liian paljon samaan aikaan.

Se on jännä se kuvio, profiili, joka tomposessa lyhyessä ajassa muodostuu. Tulee ensin joku äkkihälytys, lähdetään selvittämään sitä, kuullaan uutis- uusia lisälähteitä ja lisänäkökohtia, täydentää, suurin piirtein valmis tämä voidaan esittää. (PJ)

Tapahtuman yllättävyyden ja nopeitempöisyyden takia toimittajien oli haalittava tietoa sieltä, mistä suinkin saivat jotakin irti, ja muokattava siitä julkaisukelpoinen, ymmärrettävä kokonaisuus. Jotunin kertoman mukaan kuva tapahtumista kehittyi ja kiteytyi havainnoidessa, ja nauhalle tai paperille syntynyt lopputulos saattoi olla jotakin muuta kuin oma alkuperäinen mielikuva. Ajatus tuo oivallisesti esiin sitä, kuinka lähteiden on mahdollista vaikuttaa lopullisen mediasisällön rakentumiseen jutun syntyprosessin aikana. Jos toimittajalla onkin jokin lähtöoletus asiasta tai tapahtumasta – vaikkakin se uutistyössä tulisi jättää pois – voi mielikuva muuttua sen mukaan, mitä journalisti näkee ja kuulee, mitä hänelle kerrotaan. Täydellistä lähteiden vaikutusvalta ei kuitenkaan ole, sillä lähdekritiikin avulla toimittaja voi kontrolloida saamaansa tietoa. Hän voi painottaa eri lähteiden merkitystä jutussaan. Esimerkiksi jutussa *Evakuointijuna toi suomalaisia Wieniin* (US 24.8.1968, 8) kerrotaan arvio miehityksessä kuolleiden määrästä: ”Haastateltavat saattoivat myös vahvistaa sen tiedon, että miehitys ja sen jälkimainingit eivät olleet suinkaan tapahtuneet täysin

verettömästi, vaan useita ihmishenkien menetyksiä oli sattunut. Prahalaiset olivat itse arvioineet, että ensimmäisen miehitysvuorokauden aikana noin 20 tšekkoslovakialaista olisi kuollut ja seuraavan päivän iltapäivään, siis torstaihin mennessä kuolleiden lukumäärä olisi noussut jo noin 400:aan. Nämä ovat epävirallisia lukuja.” Jutun lähteenä kuullaan Prahasta evakuoituja suomalaisia silminnäkijöitä, ja heidän kauttaan toisen käden lähteenä tšekkoslovakialaisia silminnäkijöitä. Haastateltavat antavat arvokasta ja kiinnostavaa tietoa tapahtumista, juuri sellaista, jonka vuoksi suomalaislehtien kannattaa pitää omia toimittajia ulkomailla eikä tukeutua pelkästään uutistoimistojen materiaaliin. Lähdekritiikin avulla vastuu tiedoista voidaan kuitenkin laskea lähteiden harteille: jutussa todetaan, että silminnäkijöiltä saadut luvut kuolleiden määrästä ovat epävirallisia.

Lähteiden ja juttutyypin suhde. Mediarutiinien tason analyysissä kuvasin, kuinka esitystekniikka toimii toimitustyön käytäntönä. Tarinan muotoon rakennetulla jutulla pyritään herättämään lukijan kiinnostus ja kuvaamaan uutisoitavaa asiaa tai tapahtumaa selkeästi niin, että se olisi helposti hahmotettavissa. Suomalaislehtien Tšekkoslovakian miehitysraportoinnissa esitystekniikka ja käytetyt lähteet kulkevat käsi kädessä. Suuri osa jutuista on uutismaista aineistoa, joka hyödyntää mediarutiineissa kuvattuja virallisia lähteitä, tiedotusvälinelähteitä sekä epämääräisiä lähteitä. Toimittajan persoonaa tai silminnäkijähavaintoja uutisjutuissa ei kovinkaan paljon näy. Havainto on yhtäläinen Shoemakerin & Reesen huomion kanssa: he uskovat, että uutisoitavan tapahtumatyyppin sekä käytettävän lähteen välillä on yhteys ja että asiakysymyksissä viralliset lähteet ovat yleisempiä (ks. luku 3.4). Tässä tutkielmassa tarkastelun alla oleva uutisoinnin kohde on sama, mutta se on niin valtava, että sitä käsiteltiin kaikissa aineiston lehdissä sivukaupalla joka päivä varsinkin ensimmäisen viikon aikana. Tapahtuman laajuus ja merkittävyys on ilmeisesti luonut tarpeen käsitellä asiaa monentyyppisten juttujen ja lähteiden kautta.

Niinpä virallisten lähteiden lisäksi ääneen ovat päässeet myös silminnäkijät, ja toimittajatkin ovat voineet hyödyntää omaa havainnointiaan. Omien kokemusten ja havaintojen perusteella tapahtumia kommentoivat lähteet, ovatpa he sitten silminnäkijöitä tai itse toimittajia, saattavat jopa esiintyä samassa jutussa virallisten tai tiedotusvälinelähteiden kanssa, kuten otsikon *De Gaullen uusi Eurooppa olikin vain pelkkää unta* (HS 23.8.1968, 15) alla. Ranskasta kirjoittanut toimittaja on yhdistänyt

omaa havainnointiaan virallisiin sekä epämääräisiin lähteisiin: ”Ranskan oman toukokuisen kriisin jo järkytettyä pahanlaisesti gaullistisen valtion horjumattomaksi uskottua sisäistä vakautta on Neuvostoliitto nyt murskannut menettelyllään gaullistisen ulkopoliitiikan itsestäänselviksi katsotut asetelmat. Varovaisimmissakin ranskalaisissa arvioissa puhutaan nyt korkeintaan rauhanomaisen, mutta steriilin rinnakkaiselon periaatteen säilyttämisen mahdollisuuksista - - Neuvostoliiton ja sen käskyläisten miehitystoimet Tšhekkoslovakiassa, jonka kenraali de Gaulle luonnehti keskiviikkoisessa lausunnossaan Ranskan ystävämäksi, tuomitessaan ensimmäisen kerran avoimesti Neuvostoliiton, on aiheuttanut nimenomaan juuri Ranskassa mitä ärtyneimmän reaktion. - - Yleistä ärtymistä lisää impulsiivisissa ranskalaisissa se voimattomuuden tunne, joka on jälleen vallannut läntisen maailman.” Jutussa lainataan sekä virallista että epämääräistä lähdettä – presidentti de Gaulle ja ranskalaiset arviot – joiden lisäksi luettavissa on toimittajan omaa havainnointia ranskalaisten mielialoista miehityksen suhteen. Käytettyjen lähteiden mukaisesti juttutyypin on tarinanomaisia piirteitä hyödyntävä uutinen.

Osa aineiston jutuista perustuu kokonaan silminnäkijäkertomuksille, kuten *Suomalaiskolmikko Prahassa: ”Tunnelma oli niin kolkko, ettei sitä unohda koskaan”* (HS 24.8.1968, 10). Tällöin esitystekniikka on vahvasti tarinoiva. Juttu ei yritäkään selvittää tapahtumia asia kerrallaan niiden tärkeysjärjestyksessä, kuten uutisella on tapana, vaan keskittyy kuvaamaan Prahan miehitystä kronologisesti etenevän tarinan keinoin. Juttu alkaa ingressin tehokkaalla sitaatilla, jossa suomalainen silminnäkijä kertoo joutuneensa tilanteeseen, jossa neuvostopanssarivaunun piippu osoitti kohti. Prahassa vallitsevaa tunnelmaa kuvaavien lainauksien jälkeen leipäteksti siirtyy tarinoimaan: ”Automatkalla olevan kolmikon seikkailu alkoi Prahassa 21. päivän vastaisena yönä, mutta jo kaksi päivää aikaisemmin, Itä-Saksan läpi ajaessaan he olivat ihmetelleet sitä, että kaikki sivutiet oli suljettu ja panssarivaunujen telaketjujen jälkiä oli tienvarsilla. - - Radiotalon edustalla oli tshekkoslovakialaisia sotilaita mutta vähän väliä ajoi paikan ohi siviilipukuisten miesten ajamia autoja, joista ilmoitettiin että venäläiset olivat tulossa. Ilma oli täynnä raskaiden kuljetuskoneiden ja niitä suojaavien suihkuväittäjien kumeata jyrinää.” Juttu etenee melkein kuin kaunokirjallinen teksti, tapahtumia maalailten. Tällainen käsittelytapa on mahdollista silminnäkijälähteen ansiosta, sillä esimerkiksi virallisten lähteiden kommentit ovat usein napakoita lausuntoja, jotka eivät anna mahdollisuutta lukijan kiinnostusta herättävään kuvailuun.

Esimerkkinä pitkälti silminnäkijälähteisiin pohjautuvasta jutusta mainittakoon myös *Raja rauhallinen – turistit pääsevät esteettä maasta* (US 22.8.1968, 8), jossa teksti kulkee eteenpäin tarinanomaisena erityisesti aina silloin, kun lähteenä ovat toimittajan omat havainnot: ”Bergin raja-asemalta tarjoutui hyvä näkyvyys Tshekkoslovakian puolelle eikä rajavyöhykkeellä sen enempää kuin itse asutullakaan alueella näyttänyt olevan vielä mitään poikkeuksellista tekeillä.” Juttu oli esillä jo yksilötason ja mediarutiinien tason analyysissa, sillä toimittaja tuo havaintonsa esille välillä jopa minä-muotoisina. Kirjoittajan havaintojen lisäksi jutussa kuullaan jonkin verran myös muita lähteitä, mutta niitä lainataan tarinamaisen esitystekniikan hengessä. Näin pääasiallinen lähde, silminnäkijät, määrittää jutun tyyliä. Teksti on oiva esimerkki siitä, kuinka yksilö-, ekstramedia- sekä mediarutiinien tasot liittyvät toisiinsa joukkoviestinnän sisällön rakentumisessa. Niiden erottaminen toisistaan ei aina ole niin yksinkertaista kuin Shoemakerin & Reesen hierarkkinen malli antaa olettaa.

Aineiston lehtitekstien joukkoon mahtuu myös juttuja, joissa ei mainita mitään lähteitä tai lähdemainintoja on vain hajanaisesti yksi, kaksi. Nämä jutut ovat yhdestä tietystä hetkestä raportoivaa juttua syvemmälle meneviä kirjoituksia, uutisanalyseja. Hyvänä esimerkkinä toimii *Miksi Neuvostoliitto vaaransi kaiken* -otsikoitu juttu (HS 26.8.1968, 4), joka onkin sijoitettu uutissivujen sijaan artikkelisivulle pääkirjoituksen viereen. Tekstissä Tšekkoslovakian miehitystä käsitellään taustoittavalla otteella, ja näin ollen siinä ei kaivata nykyhetkisiä kommentteja lähteiltä. Uutisanalyysia esiintyy aineistossa hetkittäin myös useita lähteitä hyödyntävässä perusuutisessa. Otsikon *Lontoo tunnustaa vain Dubcekin hallituksen* (US 23.8.1968, 9) alla todetaan, että ”peittääkseen omien keinojensa riittämättömyyttä läntiset tarkkailijat vakuuttivat uskovansa siihen, ettei vapautta ole lopullisesti tukahdutettu Tshekkoslovakiassa ja että jonakin päivänä vapauden kukka kukoistaa jälleen. Mutta tämä vakuutus kuvastaa vain pettymystä siihen, ettei mitään ole tehtävissä Tshekkoslovakian murhenäytelmän kaltaisten tapahtumien edessä”. Muutoin jutussa lainataan muun muassa brittiläisiä sanomalehtiä sekä Englannin hallitusta, mutta esitetyssä tekstipätkässä toimittaja selvästi analysoi lähteensä – läntisten tarkkailijoiden – sanomisia, esittää oman näkemyksensä kommenttien sisällöstä. Koko jutun mittaisten uutisanalyysien tavoin myös tällaiset analyysipätkät ovat aineiston lehtikirjoituksissa harvinaisia. Pääasiallinen esitystekniikka on nimettyjä lähteitä hyödyntävä uutisraportointi.

Valtaapitävien kontrolli. Organisaatiotasolla käsittelin työnantajan puuttumista toimittajan työhön. Mediasisällön rakentumisen mallin ekstramediatasolla Shoemaker & Reese huomauttavat, että jokaisen maan hallinto pyrkii kontrolloimaan joukkoviestimiä (ks. luku 3.4). Sananvapauden rajoittaminen on tietysti huomattavasti suurempaa autoritaarisen joukkoviestintäteorian maassa verrattuna liberaaliin journalistiseen kulttuuriin. Edellinen suosii sensuuria siinä missä viimeksi mainittua käytäntöä toteuttavissa maissa, joissa joukkoviestimet ovat pitkälti yksityisomistuksessa, kontrolli ilmenee muun muassa lupien ja verojen muodossa (ks. luku 3.4). Omassa analyysissäni keskityn kuitenkin siihen, puuttuivatko joko Suomen tai Neuvostoliiton valtaapitävät Tšekkoslovakian miehityksestä kirjoitettujen juttujen rakentumiseen tai antoivatko he julkaistuista jutuista palautetta. Tällainen valtaapitävien suora kontrolli on kiinnostavaa siksi, että se yhdistää ekstramediatason ideologiatasoon, jolla käsittelen suomettumista sekä itsesensuuria.

Sisko Kiurulle Neuvostoliiton valtiiovallan asettama este Moskovassa tehtävälle työlle oli, että tietojen saaminen oli vaikeaa. Lisäksi ei voinut tietää, oliko lehdestä luettu tai sähköisistä viestimistä kuultu totta. Kontrolliksi voi katsoa myös kaikkien päällä leijuneen karkotusuhan – jos toimi oikein pahasti isäntiä vastaan, joutui lähtemään maasta pois. Suomalaisen puolelta esteitä työlle ei Kiurun mukaan asetettu. Kuten organisaatiotasoon analyysissä on kuvattu, piti SKP:n ottaa Moskovan-kirjeenvaihtajan karkotusuhka tosissaan, sillä NKP suhtautui suomalaispuolueeseen tiukemmin kuin muiden maiden kommunistipuolueisiin. Kiuru toteaa, että toimittajan piti miettiä, kuinka asettaa sanansa.

Yksi näkökulma tai lähtökohta oli se, että kun tuota SKP:n enemmistö ja SKDL ja Kansan Uutiset oli tällä eurokommunistisella omalla edistyksen- samanlaisella linjalla kun vähän kun Praha oli yrittänyt ja tuota NKP ja koko Neuvostoliitto oli jyrkästi sitä vastaan, niin näiden neuv- kirjoituksista jätti niinkun aina joskus ne pahimmat tölväisyt julkistamatta. - - Se kaikki kävi niinkun että käytettiin näitä teoreettista sanastoa - - niitä sitten jätti niinkun ehkä tiedostamattaan julkistamatta semmoisia tai sanomatta, että tämä nyt on suorasti Suomea koskeva tölväisy, ja sitten toinen näkökohta oli se, että Neuvostoliittoa ei taas oikein voinut avoimesti arvostella omassa lehdessä jotta tuota ei menisi välit ihan poikki. (SK)

Neuvostoliiton hallinnolla on Moskovan-kirjeenvaihtajan kertoman valossa ollut vaikutuksensa mediasisällön rakentumiseen niin, että toimittajan on pitänyt miettiä, mitä voi kirjoittaa ja mitä ei. Itsesensuuri onkin ainakin jollakin asteella selvästi ollut osa Neuvostoliitossa työskennelleiden toimittajien työtä. Kiuru muistaa, että kotitoimitus pyysi aina olemaan varovainen juuri karkotusuhan vuoksi, ja päiväkirjassaan hän puuskahtaakin olleensa toisinaan niin varovainen että hävettää. Toimittajan työn

tasapainoilu oli erityisen vaikeaa Tšekkoslovakian miehityksen aikaan, koska tapahtuma oli luonnollisesti merkittävä Neuvostoliitossa, joka oli yksi miehittäjämaista. Voi hyvin kuvitella, että totalitaarisesti hallittu valtio on pitänyt tarkasti huolta siitä, miten asioiden rajojen sisäpuolella esitetään ja millaista tietoa päästetään julkisuuteen. Itsesensuuria käsitellään tarkemmin ideologiatason analyysissa.

Kun siirrytään autoritaarisen lehdistäteorian vaikutuspiiristä liberaalin journalistisen kulttuurin pariin, häviävät tai ainakin vähenevät myös toimitustyön esteet. Niin Isossa-Britanniassa kuin Suomessakin journalistina työskennellyt Olli Kivinen ei tuntenut koko uransa aikana valtaapitävien kontrollirytyksiä. Hän toteaa saaneensa kirjoittaa ihan mitä vain halusi ilman, että suomalaiset tai brittiläiset viranomaiset olisivat työhön puuttuneet.

Nämähän nyt on vapaita maita. Jos Englannissa oot lähdet menemään jonnekin, niin kukaan ei kysele, missä sä menet huitelet siellä. (OK)

Olli Kivisen ja Sisko Kiurun käytännön kokemusten eroista on nähtävillä, että journalistisella kulttuurilla on todellinen vaikutus mediasisällön rakentumiseen. Kun Kiuru joutui miettimään, miten muotoilla juttunsa sisällön, jottei joutuisi poispotkituksi työstään, oli Kivisellä vapaus kirjoittaa miettimättä minkään valtiiovallan nuhteita. Lisäksi tiedonsaanti oli länsimaissa esteettömämpää kuin Neuvostoliitossa. Kivinen kuitenkin huomauttaa, että nuori, vasta uransa alkupuolella oleva toimittaja ei välttämättä ole tiennyt mahdollisista kahnauksista viranomaisten ja päätoimittajan välillä. Neuvostoliitto onkin yrittänyt painostaa Kansan Uutisten lisäksi myös muita suomalaisia lehtiä aatepohjaan katsomatta:

Siis täällähän oli Hesarin alaovellahan oli aina tota neukkulähetystön väkeä melkein jonossa oli välittämässä meidän kirjoituksista, että silleen, mutta ne ei tuota meillä perinteisesti se on kuulunut taas päätoimittajan rooliin se että hän kuuntelee niitä ja tuota ja sanoo kohteliaasti, että tämä on vapaa lehti eikä kerro meille alaspäin - - (OK)

Helsingin Sanomatkin sai osansa neuvostopalautteesta, mutta sen ja muiden porvarillisten lehtien on ollut vasemmistojulkaisuja helpompi olla välittämättä näistä uhkailuista organisatorisista seikoista, puoluetäustasta, johtuen. Neuvostoliitolla oli omat odotuksensa naapurimaan saman aatteen äänenkannattajan suhteen, mikä antoi oman rajoittavan mausteensa mediasisällön rakentumiselle.

6.5 Sana oli vapaa

Journalistisen kulttuurin vaikutus. Itsesensuurin käyttäminen toimittajan työssä tutkimusaineiston tuottamisen aikaan on pirskahtanut jo aikaisempien tasojen analyyseissa. Käsittelen ilmiötä kuitenkin varsinaisesti ideologiatason analyysissa, sillä mielestäni se saa alkunsa tällä tasolla. Kysyn haastateltavien ajatuksia suometumisesta ja itsesensuurista sekä siitä, ovatko ilmiöt näkyvillä Tšekkoslovakian miehityskirjoittelussa. Tätä ennen on hyvä tarkastella, millaisessa journalistisessa kulttuurissa suomalaistoimittajat tuottivat raporttinsa miehityksestä. Olen avannut liberalistisen sekä autoritaarisen lehdistäteorian ominaisuuksia aikaisemman tutkimuksen perusteella luvussa 2, ja seuraavaksi selvitän Tšekkoslovakian miehityksen aikaista journalistista kulttuuria haastateltavieni sanoin sekä lehtijutuista tehtyjen huomioiden avulla.

Pertti Jotunin mukaan Suomessa vallinnut lehdistäteoria ei ollut yhtä liberaali kuin se, mihin on nykyään totuttu, mutta vuonna 1968 oltiin kuitenkin jo liberaalimpia kuin 1950–60-luvun taitteessa. Suomalaista journalistista kulttuuria kuvaa hyvin Olli Kivisen toteamus ulkoministeriön toiminnasta:

Sittenhän ne [neuvostoliittolaiset, EM] kävi valittamassa ulkoministeriössä ja ulkoministeriö kunniakseen niinkun sanoi samat asiat, että siis tämä on vapaa maa, että ei heillä ole mitään tekemistä mitä lehdet kirjoittelee. (OK)

Neuvostoliitto yritti puuttua suomalaiseen tiedonvälitykseen, mutta valitusten vastaanottajat, kuten ulkoministeriö, koettivat pitää yllä liberalistisen lehdistäteorian perinteitä. Valtiovalta ymmärsi suomalaisen journalistisen kulttuurin luonteen ja pyrki selittämään sitä Neuvostoliitollekin – joukkoviestimet ovat Suomessa itsenäisiä toimijoita, eivät vallanpitäjien propagandakoneistoa eivätkä näin suoraan kontrolloitavissa. Isossa-Britanniassa 1960-luvulla vallinnutta journalistista kulttuuria Olli Kivinen kuvaa konservatiiviseksi sillä perusteella, että monet maan laatulehdistä olivat konservatiivisia. Koko joukkoviestimien kirjo oli kuitenkin jo tuolloin hyvin monipuolinen ja laadukas, ja tiedonvälitys oli vapaata. Myös suomalaisen journalistisen kulttuurin voi Pertti Jotunin mukaan nähdä laadukkaana:

Meillä semmoinen pikkuisen viileä, pikkuisen niinkun taustoittava mutta yleisyyteen yleisyydessä pysyttelevä käsittelytapa on ominaista ja siitä tuntee tunnistaa myös laadun. (P.J)

Tšekkoslovakian miehityksen aikaiset jutut noudattelevat pitkälti yllä esitettyä näkemystä, jonka valossa Suomen journalistisessa kulttuurissa pyritään tuottamaan lukijalle mahdollisimman luotettavaa ja monipuolista kuvaa uutisoinnin aiheesta kertomalla taustat ja tarjoamalla useita näkemyksiä. Osa miehitysjutuista taustoittaa tapahtumia, osa kuvaa niin tuoretta tilannetta tai hetkeä kuin sanomalehdessä on mahdollista. Toimittaja pysyy enimmäkseen etäällä, ei tuo omaa persoonaansa esiin. Kuitenkin osa jutuista on pitänyt kirjoittaa liberalistisessa kulttuurissa julkaistavaksi autoritaarisen lehdistöteorian oloista. Kuten jo teorialuvusta 2 on käynyt ilmi, Neuvostoliitto poikkesi voimakkaasti länsimaista, mitä tulee viestintäkäytäntöihin. Sisko Kiuru pohtiikin, voiko neuvostoliittolaista lehdistöteoriaa edes kutsua journalistiseksi kulttuuriksi, koska maa oli täyden sensuurin vallassa.

Neuvostoliittolaisesta lehdistöteoriasta mä en oikein osaa sanoa mitään sem- oliko semmoista edes olemassa, että jos oli niin teoria oli kaunis tietysti - - ja käytäntö ei. Teorias- et jos niillä oli teoria niin se oli tietysti semmoinen, että kerrotaan ihmisille totuus ja puupuu. - - Kyllä mä sen tiesin että näin on. Mutta vaikeus oli kato siinä, että ymmärtää että mitä ne lehti jutut tarkoittaa. (SK)

Paikallisten joukkoviestinten tarjoaman informaation totuus pohjaan ei voinut luottaa, ja journalismia piti tulkita, jos sitä tahtoi käyttää lähteenä. Neuvostoliiton halu rajoittaa sanankäyttöä ei koskenut ainoastaan sen rajojen sisäpuolta, vaan maan valtaapitävät yrittivät puuttua myös ulkomaisten joukkoviestinten Neuvostoliittoa koskevaan raportointiin. Tätä kuvaa Kiurun kertoma esimerkki, jonka mukaan Tšekkoslovakian miehitys sattui samoille vuosille kuin SKP:n uudistumisprosessi, jota NKP ei hyväksynyt. Neuvostopuolue tuki suomalaiskommunistien vähemmistöä, vanhoja stalinisteja. Niinpä Kansan Uutisten yllä leijui uhka Moskovan-kirjeenvaihtajan karkotuksesta, ja kaupungissa työskentelevän toimittajan piti tasapainoilla oman ymmärryksen ja neuvostotodellisuuden kanssa. Työskentely kuvatus kulttuurin piirissä on ollut erityisen hankalaa Tšekkoslovakian miehityksen aikaan – luultavasti jo Prahan kevään ajoista aina itse miehitystapahtumaan ja sen jälkimaininkeihin – sillä Neuvostoliiton lehdistössä kritisoitiin jatkuvasti sekä Tšekkoslovakiassa toteutettuja uudistuksia että siellä julkaistuja kirjoituksia. Täyden sensuurin maassa ei hyväksytty sitä, että sosialistinen liittolaismaa ryhtyi julkaisemaan materiaalia, joka ei välttämättä ollut puolueen hyväksymää, ja tämä katsottiin Sisko Kiurun mukaan jopa kuolemansyyniksi.

Miehityksestä kirjoittaneiden suomalaistoimittajien erilaiset työskentelyolosuhteet eivät merkittävästi näy heidän juttujensa sisällössä. Journalistisella kulttuurilla oli

vaikutuksensa lähinnä lähdekäytäntöihin, kuten mediarutiinien tason analyysistä ilmeni. Kaikissa aineiston lehdissä käytettiin kuitenkin termiä miehitys, myös Kansan Uutisissa, vaikka neuvostoliittolaiset eivät sanaa hyväksyneetkään. Kiurun mukaan miehitystä ei itse asiassa olisi neuvostonäkökulmasta missään nimessä saanut käyttää. Heille tapahtuma oli ystävällistä avunantoa sosialistiselle veljespuolueelle. Vaikka kyse on vain yhdestä sanasta, osoittaa se omalta osaltaan, että suomalaislehdet toimivat liberaalin journalistisen kulttuurin ihanteiden mukaisesti. Miehitys-termin lisäksi yhteistä eri lehtien uutisoinnille oli, että samoista tapahtumista, esimerkiksi jostakin tietystä neuvottelusta, kertovien juttujen otsikot ovat hyvin samankaltaisia.

Jutuissa saatetaan esittää myös hyvinkin voimakasta kritiikkiä interventiota vastaan. Lähteiden annetaan puhua suunsa puhtaaksi, kuten tekstissä *Lontoo etenee varovaisesti. Painetta jyrkempiin toimiin* (HS 24.8.1968, 10): ”Englannin vasemmistoradikaalit tunnustavat varsin avoimesti, että Neuvostoliitto on vetäissyt maton heidän jalkojensa alta. Labourin äärivasemmistolehti Tribune kirjoittaa Tšekkoslovakiasta otsikolla ’Rikos sosialismia vastaan’. Esimerkiksi kansanedustaja Michael Foot, varsin tunnettu kirjailija ja vasemmistokansanedustaja, sanoo Neuvostoliiton toimenpiteen osoittavan, että sosialismin pahin uhka tulee Kremlistä.” Juttu ei jätä lähteiden mielipiteitä arvailujen varaan, sanamuodot rikos sekä Kremlin uhka osoittavat arkailematta syyttävällä sormella Neuvostoliittoa. Samantapainen esimerkki löytyy Uudesta Suomesta otsikolla ”*Nyt on ajateltava ihmiskunnan puolesta*” (US 23.8.1968, 10), jossa Tšekkoslovakiasta tullessa televisiolähetyksessä esiintynyt mies pääsee toimittajan tekstin kautta ääneen: ”Hän lopetti lähetyksensä seuraaviin sanoihin: ’Sanokaa maailmalle, että pienen kansan kimppuun on hyökätty, pienen kansan, joka ei halua mitään muuta kuin rakentaa itse omaa olemassaoloaan oman tahtonsa mukaisesti.’” Juttu tekee omalta osaltaan tyhjäksi Neuvostoliiton vakuuttelut siitä, että Tšekkoslovakiaan meno olisi miehityksen sijaan ollut avunantoa veljespuolueelle. Tutkimusaineiston Kansan Uutisten jutuissa ei aivan tämänkaltaista sisältöä ole, mutta sitä selittää ainakin osittain juuri journalistinen kulttuuri. Kaikki tarkastellut Kansan Uutisten jutut on kirjoitettu Neuvostoliitossa, jonka tiedotusvälineet eivät julkaisseet miehitystoimia kritisoivaa materiaalia, päinvastoin: Kiurun mukaan Neuvostoliitossa masinoitiin työläisten ja työyhteisöjen kannanottoja, joissa tuettiin Tšekkoslovakiassa pelastamista imperialismin tieltä. Kiuru uskoo, että tällaiset julkaistut kannanotot olivat tekaistuja. Propagandaluonteisten tiedotusvälineiden lisäksi muutkaan lähteet eivät

vaikeuksiin joutumisen uhalla voineet tarjota yhtä suorasti miehitystä vastustavia kommentteja kuin vastaavat lähteet länsimaissa, eivät ainakaan nimellään. Tämä puolestaan välittyi Suomessa julkaistuihin juttuihin, vaikka julkaisumaa olisi kritiikin sallinut.

Suomettuminen ja itsesensuuri. Suomen olemassaoloa suuren Neuvostoliiton pienenä naapurimaana sekä tähän eloon liitettyä arkailevaksi kutsuttua toimintatapaa, suomettumista, on kuvailtu luvussa 4. Myös jokaisella haastateltavalla on oma käsityksensä Suomen kylmän sodan aikaisesta tilanteesta sekä suometumisesta. Olli Kivisen mukaan kylmän sodan aikainen suomettuminen oli sitä, että Neuvostoliiton annettiin liian pitkälle määrätä Suomen asioista muun muassa hallitusratkaisuissa.

Suomettuneisuus karkasi käsistä silloin kun tuota kun erilaiset pikkupoliitikot rupesi käyttämään Moskovaa niinkun hyväkseen ja alkoi pelaamaan Moskovan kortilla, siitä tuli tämä suomettumisvaihe. (OK)

Kivinen näkee, että kylmä sota oli kuumimmillaan 1970-luvulla ja kertoo kuulleensa paljon ällistyneitä kommentteja siitä, kuinka syvällä valtiovalta silloin suometumisessa ui. Ratkaiseva virhe suomettumisen alkamisessa oli hänen mukaansa vuosi 1958, jolloin Suomi päästi Neuvostoliiton sanelemaan, ketkä voivat istua Suomen hallituksessa ja ketkä eivät ja josta tuli sysäys poliitikkojen pelille. Sisko Kiurun mukaan suomettuminen oli sekä saksalaisten toisiaan vastaan käyttämä haukkumasana että Suomen valtion varovaisuutta Neuvostoliiton suhteen niin, ettei itänaapuri saanut aihetta vedota yya-sopimukseen. Samoin suomettumista kuvaa Pertti Jotuni, joka sanoo termin sisältävän käsityksen siitä, että Suomi oli jopa täydellisyuden määrään saakka riippuvainen Neuvostoliiton ohjauksesta. Suomettumisen liittäminen yya-sopimukseen tekee siitä ulkopoliittisen ilmiön. Moskovan-korteista puhuneen Kivisen tavoin myös Kiuru näkee, että suometumisessa oli lisäksi sisäpoliittinen ulottuvuutensa:

Se että oliko tämä tässä sitten menty Kekkonen aikana liian pitkälle niin, että annettiin Neuvostoliiton painostuksen vaikuttaa sisäpolitiikkaan ja sitä ilmeisesti oli, mutta oliko missä kohtaa sen raja sitten oli - - se riippui tuota Suomen poliitikkojen tai poliittisten puolueiden välisestä taistelusta, ja minkä verran siihen vaikutti NKP:n kanta tai Neuvostoliiton kanta niin sitäkin on vaikea sanoa. (SK)

Neuvostoliiton vaikutusvallasta Suomen sisäpolitiikkaan on monia arvioita ja selityksiä, ja Kiurun erään esimerkin mukaan sosiaalidemokraatit olivat olleet vuoteen 1966 saakka hyvin antikekkoslaisia ja arvostelleet jyrkästi Neuvostoliittoa. Päästäkseen pois oppositiosta puolueen täytyi kuitenkin tehdä sovinto Kekkonen kanssa sekä rakentaa jonkinlaiset välit NKP:hen, mikä saattaa Kiurun mukaan näyttää jälkikäteen suomettumisen syventymiseltä. Hän huomauttaa kuitenkin, että Neuvostoliiton yritys

pitää Suomea otteessaan jyrkkeni huomattavasti 1970-luvulla, ja Kekkonen suomettamiseksi kutsuttu politiikka oli tuolloin Suomen edun mukaista. Samoin toteaa myös Pertti Jotuni, joka kuvaa Kekkonen olleen loppujen lopuksi taitava junailija. Esimerkiksi itään suuntautuneella kaupalla oli positiivinen vaikutus Suomen talouteen. Sisko Kiuru summaa, että yya-sopimusriippuvuutta päästiin Suomen sisäpolitiikassa käyttämään niin suuresti hyväksi, ettei se aina ollut enää demokratian mukaista, mutta tiettyyn pisteeseen saakka tämä oli Kekkonen aikana pakon sanelema tilanne.

Kun puhutaan samassa yhteydessä suomettamisesta sekä joukkoviestinnästä, liittyy keskusteluun olennaisena osana itesesensuuri. Kylmän sodan aikana suomettamisen huomattava muoto lehdistössä lienee ollut itesesensuuri, joka saa erilaisia muotoja. Pertti Jotunin mukaan itesesensuuri tarkoittaa sitä, että ei annettu aiheita naapurin eli Neuvostoliiton narinoille. Se, miten narinan aiheita voitiin olla aiheuttamatta, ei ilmene automaattisesti. Kyse voi olla esimerkiksi sanavalinnoista. Olli Kivisen sanoin itesesensuurissa on kysymys valintojen tekemisestä, mikä tekee äärettömän vaikeaksi määrittellä sen, mikä lopulta on itesesensuuria ja mikä muista, toimituksellisista syistä julkaisematta jättämistä. Jokainen joukkoviestinhän tekee jatkuvasti uutisvalintoja, eikä jonkin asian poisjättämisen syistä voi aina vetää suoraviivaisia johtopäätöksiä. Parhaiten Kivisen mielestä itesesensuuria kuvaa englanninkielinen termi *lying by omission*:

Mä käyttäisin semmoista termiä, että itesesensuuri on suomeksi sitä ei ole mutta se on englanniksi se on *lying by omission* eli valehtelu jättämällä pois, niin toisin sanoen sä jätät pois jutuistasi jotain semmoista jonka tie- jonka sä oletat sä tiedät olevan totta mutta joka jonka sä jätät esimerkiksi ulkopuolisesta syystä pois. (OK)

Tällainen tiedostettujen seikkojen poisjättäminen journalismissa on Kivisen mukaan kavala asia, koska siihen sortuu helposti – sen taakse toimittajan on helppo vetäytyä henkisesti ajatteleamalla, ettei tietoon tullut asia ole kuitenkaan aivan varma. Moskovan-kirjeenvaihtajan työssä itesesensuuri tarkoitti sitä, että toimittiin niin, etteivät suhteet Neuvostoliittoon mene aivan poikki. Eniten toimintatapa koski Sisko Kiurun näkemyksen mukaan Kansan Uutisia sekä Yleisradiota. Moskovan-kirjeenvaihtajien piti varoa kirjoittamasta itseään ulos, kuten Uskali (2003) on väitöskirjassaan osoittanut ja kuten tässäkin tutkimuksessa on käynyt ilmi. Itsesensuurin harjoittaminen Moskovan-kirjeenvaihtajan työssä oli tarpeellista osin siksi, että SKP oli kahtiajakautunut:

Kansan Uutisissa on sitten vielä se, että kun koko ajan oli päällä tämä taistelu noiden taistolaisten kanssa, niin tuota ilman sitä jos ei siis olisi ollut tätä taistolaissiipeä jota NKP tuki tai ellei NKP olisi löytänyt tuekseen täältä taistolaissiipeä, niin tota Kansan Uutiset olisi pystynyt olemaan tuota vähemmän suomettunut, olemaan tuota itsenäisempi niinkun oli joku Ranskan puolueen lehti tai Italian puolueen lehti, koska niillä ei ollut tämmöistä NKP:n käsikassaraa siinä vieressä taistelukumppanina. (SK)

Sisko Kiuru toteaakin käyttäneensä työssään itesesensuuria. Se ilmeni niin, että aina kun olisi pitänyt sanoa mustaa valkoiseksi, Kiuru jätti sanomatta kokonaan. Hänen periaatteensa oli, että valehtelemaan ei ruveta, ja silloin piti toimia muilla tavoin. Pertti Jotunikin muistelee, että toimittajan työssä kohtasi välillä tilanteita, joissa piti miettiä, mitä kirjoittaa. Hän ei lähesty asiaa kuitenkaan siltä pohjalta, mitä sanoa ja mitä jättää pois. Kyse oli enemmänkin siitä, että piti kytkeä monta asiaa yhteen niin, että ne ”pystyvät elämään saman ison kattilankannen alla”. Tällaisiin tilanteisiin hän törmäsi lähinnä kirjoittaessaan avaruustekniikasta, jossa väistämättä joutui vertailemaan kylmän sodan osapuolia Yhdysvaltoja ja Neuvostoliittoa.

Sisko Kiurun mukaan itesesensuuri oli mukana myös Tšekkoslovakian miehityksestä kirjoitettaessa muttei kuitenkaan yhtä paljon kuin monessa muussa uutisoinnin aiheessa. Tämä johtui siitä, että interventio tuomittiin laajalti niin Suomessa kuin muuallakin maailmassa.

Se oli jotenkin selvempää, kun Kansan Uutiset otti alkuun niin selvän kannan ja tota puolueetkin otti SKP ja SKDL otti sen kriittisimmän kannan miehitystä vastaan, paljon kriittisemmän kuin muut puolueet Suomessa - - se oli sikäli helpompi että tiesi, että kotitoimituksesta on tuki. (SK)

Yleinen kriittinen suhtautuminen Tšekkoslovakian miehitykseen on nähtävillä suomalaisissa sanomalehdissä, jotka julkaisivat tyrmistyneitä reaktioita sekä Suomesta että muualta maailmasta politiikan oikeasta laidasta vasempaan saakka. Olli Kivinen toteaakin, että toisen maan miehitys on meidän – suomalaisten, länsimaisen demokraattisen yhteiskuntamuodon edustajien – mielestämme tuomittavaa, olipa kyseessä sitten Tšekkoslovakia tai jokin muu maa.

Lähtökohtaisesti liberaalilla, demokraattista järjestelmää kannattavalla lehdellä niin se on niinkun lähtökohta on mielipidekirjoituksissa ihan tuota ehdoton, mutta sitten taas uutishomman koitetaan hoitaa niin neutraalin viileästi kun osaa. - - Mutta mä oon aina sanonut, että täysin neutraalia uutiskirjoitustahan ei ole siis koska se on pelkästään niinkun pelkästään jo se, minkä sä valitset ingressiksi jostain asiasta niin se jo kertoo, se on jo valinta - - tottakai niinkun kai aina pyritään kaikkien kantojen esittämiseen, mutta siis juuri tämäläiset valinnat ihan siinä prosessissa niin kyllähän se väistämättömästi se on jo kannanotto. (OK)

Terävimmät kommentit esitetään siis yleensä mielipideaineistossa, kuten pääkirjoituksissa. Uutisessa sen sijaan pyritään raportoimaan ilman kannanottoja, mutta niitä ei pystytä täysin välttämään. Kuten Kivinen huomauttaa, toimitustyössä tehtävät valinnat tuottavat välttämättä kannanottoja, ja samaa mieltä ovat Shoemaker & Reese (1996), joiden tässä tutkimuksessa käyttämäni teoria nimenomaan korostaa sitä, että mediasisältö *rakennetaan* eri tasoilla erilaisista osasista. Tšekkoslovakian miehityksestä

kertovissa lehtijutuissa kantaa ottivat lähinnä teksteissä lainatut viralliset, tiedotusväline- tai epämääräiset lähteet, siis joku muu kuin toimittaja. Lähteiltä esitettiin kärkeviäkin ajatuksia, ja tältä osin itsesensuuri ei ole ainakaan selvästi läsnä miehitysuutisoinnissa; toimittajat ovat valinneet juttuihinsa kriittisiä kommentteja, mitä he tuskin olisivat tehneet, jos itsesensuuri olisi vaikuttanut huomattavasti.

Haastateltavien mielikuva Tšekkoslovakian miehityksen aikaisesta työstä tukee näkemystä siitä, että itsesensuuri ei ollut vahvasti läsnä joukkoviestinten sisällössä, mitä tulee tapahtumien raportointiin. He eivät koe, että miehitysuutisointi olisi suomettanut Suomen lehdistöä, päinvastoin.

Jos ajatellaan Kansan Uutisia ja näitä SKDL:n lehtiä, niin kyllähän ne miehityksen jälkeen kriittisemmin suhtautui Neuvostoliittoon kun sitä ennen. - - Koska niiden mielestä NK- Neuvostoliitto oli niinkun pettänyt kansainvälisen työväenliikkeen. (SK)

Tšekkoslovakian miehitys sai aikaan valtavan pettymyksen tunteen erityisesti vasemmistossa, ja tuo tunne purkautui lehtien palstoilla Neuvostoliittoa kritisoivina kommentteina. Olli Kivinen uskoo, että jos miehitys vaikutti joukkoviestinten toimintaan suomettavasti, ilmeni se välillisesti vasta myöhempinä vuosina. Miehityksen aikoihin Neuvostoliitto jähmettyi hänen mukaansa brežneviläisyyteen, mistä johtuen maa rupesi suhtautumaan entistä aggressiivisemmin ulkomaailmaan sekä tiedotusvälineiden toimintaan. Tämä vihamielinen suhtautuminen saattoi saada aikaan suomettumista, jonka huippukausi Salmisen (1996, 21) mukaan ajoittui 1970-luvulle. Itse miehityksen aikaan lehtien sisältö oli Olli Kivisen ja Pertti Jotunin mielestä kunniallista – uutissisältö antoi asiallisen kuvan tapahtumista ja pääkirjoituksetkin olivat pääosin tiukkoja. Kivinen toteaaakin, että vaikka jokaisella lehdellä varmaankin on kontollansa pieniä horjahduksia, pärjäsi suomalainen lehdistö hyvin Tšekkoslovakian miehitysuutisoinnissa.

6.6 Kehistä kokonaisuudeksi

Tässä työssä tarkasteltu suomalaislehtien Tšekkoslovakian miehitystä koskeva uutisointi muodostuu monesta osasesta. Jokaisella Shoemakerin & Reesen (1996) journalismin sisällön rakentumista kuvaavan mallin tasolla on vaikutuksensa siihen, miten raportointi syntyi. Miehityksestä rakennettuun journalismiin vaikuttivat niin toimittajat yksilöinä kuin journalistisen työn rutiinitkin, niin työnantajaorganisaatioon liitettävät seikat kuin

toimitusyhteisön ulkopuolisetkin tekijät. Tärkeä journalismia rakentanut palanen on ideologia, joka nousee esiin erityisesti journalistisen kulttuurin muodossa. Analyysistä on luettavissa, että journalistinen kulttuuri läpäisee kaikki viisi mediasisältöä rakentavaa tasoa. Se antaa kuitenkin tilaa myös yksilön valinnoille.

Millaista journalismia yksilötason, mediarutiinien tason, organisaatiotason, ekstramediatason sekä ideologiatason osatekijät sitten miehityksestä tuottivat? Empiirinen aineisto osoittaa, että toimittaja yksilönä pääsee miehitysraportoinnissa normaalia enemmän esiin esimerkiksi jutuissa esiintyvän oman havainnoinnin kautta. Yksilön esilläoloon vaikuttaa se, että ulkomailla työskentelevä journalisti saa usein toimia kotitoimituksen kollegoitaan vapaammin, sillä hänet voi rinnastaa ennemminkin uutispäällikkötasoon kuin niin sanottuihin rivitoimittajiin (Uskali 2003, 36). Lisäksi omat havainnot ovat tärkeä lähde kirjeenvaihtajalle (emt., 402), etenkin näin suuren tapahtuman kuin miehityksen uutisoinnissa. Aineistosta käy ilmi myös se, että ulkomaankirjeenvaihtajien lähdekäytännöt olivat pitkälti rutinoituneet miehityskirjoittelussa – he käyttivät tapahtuman aikaan samoja lähteitä kuin muutenkin työssään. Normaalioloissa Suomessa työskentelevän ja erikoisaluetta, tiedettä, hoitavan toimittajan rutiineihin miehitysuutisointi puolestaan toi muutoksen. Toimittajien lähdekäytännöt ja -kritiikki käyvätkin ilmi sekä aineiston haastattelumateriaalista että siihen sisältyvistä lehtijutuista. Virallisten lähteiden sekä tiedotusvälinelähteiden lisäksi miehitysraportoinnissa kuullaan myös silminnäkijöitä. Heidän havaintojensa ja kokemustensa esittäminen johtaa yleensä tarinanomaisen jutun syntymiseen.

Työnantajaorganisaation poliittisen taustan vaikutus juttuihin näkyy lähinnä lähdekäytännöissä, joihin vaikuttaa suuresti myös toimittajan työympäristössä vallitseva journalistinen kulttuuri. Helsingin Sanomat ja Uusi Suomi käyttivät eniten tiedotusväline- ja virallisia lähteitä, kun taas Kansan Uutisissa eniten ääneen pääsi epämääräisten lähteiden ryhmä. Ensin mainittujen lehtien jutut kirjoitettiin liberalistisen lehdistäteorian piirissä, viimeksi mainitun julkaisun jutut taas autoritaarisessa ympäristössä. Kun työympäristön viestintäteoria ja aineiston lehtien tausta lasketaan yhteen, vaikuttavat ne ensinnäkin tarjolla olevien lähteiden kirjoon ja toiseksi toimittajan mahdollisuuksiin käyttää näitä lähteitä. Kansandemokraattisen lehden journalistille ei sosialistisessa kulttuurissa jäänyt muuta vaihtoehtoa kuin turvautua nimettömiin lähteisiin. Itsesensuurin läsnäolo miehitysuutisoinnissa ei ole huomattavaa.

Jutut on rakennettu niiden julkaisupaikassa, Suomessa, vallinneen journalistisen kulttuurin mukaisesti. Neuvostoliitossa työskennelleen kommunistisen lehden toimittajan on pitänyt harjoittaa itsesensuuria jonkin verran olosuhteiden pakosta, mutta miehitys oli tapahtumana kuitenkin niin yllättävä ja tyrmistyttävä, että jopa vasemmiston oli ajanjakson yleiseen ilmapiiriin nähden helppo ottaa siihen kriittinen kanta.

Työnantaja ei kontrolloinut toimittajan työskentelyä, vaan yksilö sai vapaasti raportoida Tšekkoslovakiaan tehdystä Varsovan liiton interventtiosta niin kuin parhaiten taisi. Organisaatiotasoa esitellessä luvussa 3.3 toin esiin Esserin (1998) näkemyksen siitä, että eri maissa vallitsevat erilaiset toimituskäytännöt vaikuttavat toimittajayksilön vapauden määrään. Esserin (emt., 385) mukaan organisaation kontrolli toimittajaa kohtaan on Saksassa vähäinen verrattuna anglosaksisten maiden toimituskäytäntöihin, mistä johtuen saksalainen journalistinen autonomia on laaja. Katsoin, että suomalaistoimittajat nauttivat työssään saksalaiskollegojensa tavoin suurta vapautta, ja aineiston analyysi osoittaa, että toteamus pitää paikkansa ainakin Tšekkoslovakian miehitysuutisoinnin kohdalla. Toimittaja saattoi nostaa itsensä raportoinnin lähteeksi havaintojensa kautta ja sai käyttää jopa minä-muotoa. Työnantajien tavoin myöskään Suomen valtaapitävät eivät pyrkineet rajoittamaan miehityskirjoittelua. Sen sijaan Neuvostoliitto yritti kontrolloida Moskovassa toimivien toimittajien työtä aivan kuten muulloinkin kylmän sodan aikana. Tämä huomio osoittaa jälleen, kuinka journalistinen kulttuuri vaikuttaa journalistiseen lopputulokseen kaikilla mediasisältöä rakentavilla tasoilla. Se ei näyttäydy ainoastaan ideologiatasolla, vaan pilkahtelee esimerkiksi organisaatio- ja ekstramediatasolla linkittäen ne yhteen.

7 SEKÄ HAASTEENA ETTÄ ANTINA YMMÄRRYS

Miksi tutkia lähes 40 vuoden takaista journalismia, kun nykyajankin joukkoviestintä tarjoaisi runsaasti tarkasteltavan arvoisia ilmiöitä? Tšekkoslovakia miehitetiin kylmän sodan aikana, jota voidaan pitää kahden suurvallan, Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton, välisenä konkreettisenä sotana, jonka tarkoitus oli tuhota toinen osapuoli (Luostarinen 2001, 207). Kylmä sota päättyi vasta reilut kymmenen vuotta sitten, ja niinpä aikakauden kulttuuristen vaikutusten, mukaan lukien joukkoviestintä, tutkimus on vasta aluillaan (emt., 207). Siksi on kiinnostavaa ja tärkeää nostaa esiin vuosikymmeniä vanha uutistapahtuma; Tšekkoslovakian miehityksestä aikaansaanut journalismia ei ole Suomessa kovinkaan paljon tutkittu. Vaikka tämä tutkimukseni on laadullinen katsaus pitkään vaikuttaneen kylmän sodan yhteen tapahtumaan eikä siten pyri antamaan yleistävää kuvaa suomalaisen joukkoviestinnän tilasta, luo se yhden arvion lisää vähän tutkitusta tapauksesta. Kun kylmä sota vielä oli paljolti propagandasota, jonka keskeinen muoto oli joukkoviestintän välityksellä käytävä kamppailu (Luostarinen 2001, 209; Suistola 1994, 25), on perusteltua kiinnittää huomiota 1960-luvulla tuotettuun suomalaiseen journalismiin. Joukkoviestimien sisältö on sekä kulttuurin ilmenemismuoto että sen lähde (Shoemaker & Reese 1996, 59–60), ja yksittäisen uutistapahtuman tarkastelu antaa yhden kiinnostavan näkökulman siihen, millainen yhteiskunta ja sen piirissä tuotettu journalismi on tuon tapahtuman aikaan ollut.

Tutkimuskysymyksiini – miten suomalaislehtien Tšekkoslovakian miehitystä koskeva uutisointi rakentui ja millaisia rakennetut jutut olivat – hain vastausta Shoemakerin & Reesen (1996, 64; Mörä 1999, 33) joukkoviestinnän sisällön rakentumista kuvaavan mallin avulla. Mallin viisi tasoa toimivat tutkimuksen viitekehyksenä ja muodostivat pohjan sisällönanalyysille, jonka kautta tarkastelin aineistoni sanomalehtijuttuja ja toimittajien haastatteluja. Sisällönanalyysissä etsin aineistosta mediasisältöä rakentavia osia kaikilta Shoemakerin & Reesen tasoilta, jotka ovat yksilötaso, mediarutiinien taso, organisaatiotaso, ekstramediataaso sekä ideologiataso. Analyysin perustana olevan Shoemakerin & Reesen mallin voi nähdä hierarkkisena, sillä he ovat sijoittaneet joukkoviestinnän sisältöä rakentavat tasot sisäkkäisiksi kehiksi, joista uloimpana on ideologiataso. Näin ollen muut neljä tasoa ovat alisteisia ideologiatasolle. Tutkimuksessani ideologiatason huomattavin mediasisältöä rakentava tekijä on

journalistinen kulttuuri. Tämän tekijän esiintymisen valossa yhdyin Shoemakerin & Reesen näkemykseen mallin hierarkkisuudesta: journalistinen kulttuuri ilmiönä paitsi ponnistaa ideologiatasolta, myös läpäisee toiset tasot. Se ideologinen ympäristö, jossa journalistiset jutut tuotetaan ja julkaistaan, määrittää pitkälti muiden tasojen tekijöiden mahdollisuuksia rakentaa joukkoviestinnän sisältöä.

Aivan ehdoton hierarkia ei kuitenkaan ole. Sen lisäksi, että journalistinen kulttuuri uloimman kehän tekijänä vaikuttaa journalismin syntymiseen yksilöstä organisaatioon ja lähteisiin, menevät tasot muutenkin limittäin keskenään – ainakin kun Shoemakerin & Reesen mallia sovelletaan tässä tutkielmassa toteutetun sisällönanalyysin kaltaisesti. Joukkoviestinnän sisällön rakentumiseen vaikuttavien tasojen erottelemisen oli analyysissä osin vaikeaa, sillä eri tasoilla esitellyt asiat kietoutuivat aineistossa yhteen. Hyvänä esimerkkinä mainittakoon yksilötason, mediarutiinien tason sekä ekstramediatason keskinäinen vuorovaikutus juttutyyppeiden ja lähdekäytäntöjen yhteydessä. Toimitustyön käytäntöjen mukaan toimittajat antavat yleensä lähteiden puhua itsensä sijaan, jolloin on mahdollista rakentaa objektiivinen tai ainakin monipuolinen uutinen. Toimittaja itse on uutisessa häivytetty. Tämä seikka on nähtävissä myös Tšekkoslovakian miehityksen raportoinnissa. Aineisto sisältää kuitenkin myös toisenlaisia juttuja, tarinoita, joissa toimittajan läsnäolo on sallittua ja jopa suotavaa. Näiden juttujen lähteinä ovat silminnäkijät, joihin myös toimittajan omat havainnot ovat luettavissa. Juttujen rakentumista ei voi selittää vain yhdellä tekijällä, vaan se on monen osasen summa. Toki taustalla näkyy ideologiataso journalistisen kulttuurin muodossa muun muassa määrittämällä käytettävissä olevia lähteitä, mutta toimittajalla yksilönä on myös mahdollisuus vaikuttaa julkaistavan sisällön rakentumiseen esimerkiksi valintojen tekemisen kautta. Nämä valinnat voivat olla journalistisen kulttuurin vastaisia, kuten aineistosta on luettavissa: esimerkiksi Moskovassa kirjoitetuissa jutuissa käytetään termiä miehitys aivan kuten liberalistisenkin lehdistäteorian maissa tuotetuissa teksteissä, vaikka autoritaarista teoriaa toteuttava Neuvostoliitto ei miehitys-sanon käyttöä hyväksynytäkään. Aineistoni analyysin valossa olenkin valmis uskomaan, että Shoemakerin & Reesen malli on vuorovaikutuksellisempi kuin sen kehämäinen muoto antaa olettaa. Mörä (1999, 35) painottaa omassa mediasisällön rakentumisen mallia hyödyntäneessä EU-journalismin tutkimuksessaan toimittajien ja lähteiden välistä suhdetta, ja tämä näkemys sopii myös

Tšekkoslovakian miehitysuutisoinnin syntymiseen, josta esimerkkinä mainitsemani tasojen toisiinsa nivoutuminen kun tarkastellaan juttutyypin ja lähteiden suhdetta.

Tämän työn empiirinen aineisto osoittaa, että Helsingin Sanomien, Kansan Uutisten ja Uuden Suomen Tšekkoslovakian miehitystä käsittelevien juttujen välillä ei ole suuria eroja, vaikka lehtien poliittiset taustat poikkeavat toisistaan. Huomattavin ero koskee lähdekäytäntöjä, mikä taas juontaa juurensa organisatoristen seikkojen lisäksi journalistiseen kulttuuriin. Helsingin Sanomat ja Uusi Suomi hyödynsivät miehitysuutisoinnissa niille luonteenomaisia virallisia lähteitä sekä muita tiedotusvälineitä – luonteenomaisia siksi, että lehdissä julkaistut jutut interventioista kirjoitettiin liberaaleissa läntisissä demokratioissa, joiden journalistisessa kulttuurissa on totuttu hyödyntämään eliitti- ja asiantuntijalähteitä. Koska aineisto huomioi vain lehtien omien toimittajien tekemät jutut, rajautui Kansan Uutisista mukaan ainoastaan Moskovassa kirjoitettuja tekstejä. Tällä seikalla on vaikutuksensa juttujen lähdekäytäntöihin; neuvostoliittolaisesta journalistisesta kulttuurista johtuen suuri osa lähteistä kuului mediarutiinien tason analyysissa luokittelimieni epämääräisten lähteiden ryhmään siksi, että virallista tietoa ei annettu ja tiedotusvälineiden totuus pohjaan ei voinut luottaa. Muutoin kaikki kolme lehteä pyrkivät kuvaamaan niiden maiden reaktioita, joissa suomalaisia toimittajia oli juttuja tuottamassa, sekä kertomaan, miten asiat Tšekkosloveniassa etenevät ja mitä neuvotteluissa tapahtuu. Aineiston kaksi erilaista materiaalia, journalistiset jutut ja toimittajien haastattelut, tukevat toisiaan, sillä lehdistä on luettavissa samaisia lähteitä ja toimintamalleja, jotka tulivat esille haastatteluissa. Jos haastateltavia olisi ollut useampia, olisin paremmin voinut verrata heidän rutiinejaan ja mahdollisia työnteon eroja. Koska aineisto kuitenkin sisältää haastattelujen lisäksi myös runsaasti lehtijuttuja, joita analysoin saman mallin mukaisesti ja keskustelutan toimittajien kertoman kanssa, riittävät kolme haastattelua antamaan tutkimukseen sen, mitä niiltä haettiin – tiedon siitä, miten miehitysraportointi käytännössä rakennettiin. Kun tutkimusotteeni alun alkaenkin oli laadullinen, oli selvää, ettei pyrkimyksenäni voi olla laajojen yleistysten tekeminen.

Se, että kommunistinen Kansan Uutiset raportoi tapahtumista muiden lehtien tavoin, ei oikeastaan ole aikaisemman kirjallisuuden perusteella yllättävää: Salmisen (1996, 101) mukaan miehitysvuosi 1968 muodostui käännekohdaksi Kansan Uutisten toimituspolitiikassa ja suhteissa Moskovaan. Prahan kevättä oli lehdessä seurattu

eläytyen, ja kun Tšekkoslovakian uudistustoimet sitten johtivat maan miehitykseen, ottivat sekä SKDL että SKP interventioon tuomitsevan kannan. Kritiikkiä esitti myös Kansan Uutiset, mistä johtuen lehti muuttui NKP:n silmissä revisionistiseksi ja eurokommunistiseksi (emt., 101). Tšekkoslovakian tapahtumat ja niistä julkaistut kirjoitukset vaikuttivat ratkaisevasti Kansan Uutisten ja NKP:n välien huonontumiseen (Salminen 1996, 101), mutta suomalaislehtien miehitysuutisoinnin samankaltaisuus juontaa juurensa oikeastaan aikaan ennen toista maailmansotaa: Salokankaan (Tommila & Salokangas 1998, 274) mukaan jo tuolloin voitiin tehdä havaintoja siitä, että jos sanomalehden lukijakunnan poliittinen ja sosiaalinen rakenne monipuolistui, täytyi sen ryhtyä havaitsemaan asioita ympäristössään ja maailmassa entistä laajemmin. Porvarillisen lehden lukija saattoi äänestää vasemmistoa, ja tällöin hänelle oli kerrottava vasemmistoa koskevia uutisia. Erityisesti sotien jälkeen lehdistöjärjestelmä yhä selvemmin loittoni vuosisadan alun poliittisesta mallista, ja painopiste siirtyi lehtien taustatekijöiden huomioimisesta alueen ykköslehden tittelistä kilpailemiseen. Yhtäläisesti tämän kehityksen kanssa myös Kansan Uutiset pyrki 1960-luvulla avartamaan palstojaan. (Tommila & Salokangas 1998, 274.)

Tärkeä osa tätä työtä on suomettumisen ja itesesensuurin käsitteleminen yhden uutistapahtuman kautta, osuihan tutkittava journalismin kohde eli Tšekkoslovakian miehitys kylmän sodan aikaan. Aikakausi oli Suomelle vaikea, sillä samalla, kun maa kehitti suhteitaan länteen, piti sen kyetä toimimaan Neuvostoliiton naapurina ja myös kauppakumppanina. Pelkoa itäistä suurvaltaa kohtaan nostatti sille hävitty sota, mistä johtuen Suomen hallitus pyrki ohjaamaan lehdistöä asettamalla rikoslakiin pykälän, jonka mukaan toimittaja voitiin tuomita vankeuteen Suomen ulkosuhteet vaarantavasta kirjoittelusta (Salminen 1996, 31–32; Tommila & Salokangas 1998, 239). Tällainen kontrollipyrkimys voi johtaa toimittajat harjoittamaan itesesensuuria ja edelleen joukkoviestinten suomettumiseen. Aineistoni haastateltavat ovat kuitenkin sitä mieltä, että miehitysraportointi ei suomettanut suomalaislehdistöä. Ennemminkin asian laita oli päinvastoin, sillä kaikki lehdet mukaan lukien kommunistinen Kansan Uutiset otti miehitykseen kriittisen kannan, mistä johtuen jopa Moskovan-kirjeenvaihtajan oli mahdollista sisällyttää juttuihinsa Neuvostoliiton tuomitsevia sanamuotoja.

Itsesensuurikeskustelussa, koskepa se sitten Tšekkoslovakian miehitystä tai koko kylmän sodan aikaa yleensä, on hyvä ottaa ajanjakson olot huomioon. Keskustelun

asenteet ovat Salokankaan (Tommila & Salokangas 1998, 279) mukaan liikkuneet akselilla, jonka päistä yksi ajattelee, että demokraattisen maan länsimaisin periaattein toimivan joukkoviestinnän tehtävänä on julkaista tietoonsa saamansa asiat ja ottaa kantaa kaikkiin mahdollisiin kysymyksiin ja toinen, että joukkoviestinnän on alistettava maksimaalinen sananvapauden periaatteensa kansalliselle edulle sellaisena kuin maan ulkopoliittinen johto sen määrittelee. Jälkeenpäin on ollut paljon helpompi sanoa, kuinka pitkälle milloinkin olisi ollut mahdollista mennä (Tommila & Salokangas 1998, 279). Mikä jälkiviisauden funktio sitten on? Nykypäivänä on vaikea määrittää suomettuneisuuden ja siihen liittyvän joukkoviestinteen itsesensuurin tilaa puhumattakaan siitä, että asianlaitaa olisi voitu arvioida ja tehdä sille jotain kylmän sodan aikana. Nyt ilmiöistä – siitä, kuinka syvällä uitiin – ollaan montaa mieltä. Johan Bäckman (2001, 15) määrittelee suomettumisen ilmapiiriksi, jossa oli pakko toimia mutta jota on mahdotonta aistia ajan asiakirjoista. Hänen mukaansa suomettumisen aika oli tehokasta liikkumatilan hakemista länteen suuntautuville askelille ja katsoo Suomen talouden, sosiaalisten suhteiden, lainsäädännön, joukkotiedotuksen ja kulttuurin pysyneen länsimaisina (emt., 15). Timo Vihavainen (1998, 312–315) huomioi suometumisessa sekä ilmiön positiiviset että negatiiviset puolet. Suomen ulkopoliittista linjaa, niin sanottua Paasikiven–Kekkosen linjaa, hän kutsuu poliittisesti nerokkaaksi. Samaan aikaan kun Neuvostoliitto oli vahvistanut turvallisuuttaan kaikissa naapurimaissaan alistamalla ne satelliiteikseen, oli Suomi säilyttänyt poliittisen järjestelmänsä ja laajentanut jatkuvasti liikkumavaraansa lännessä. Suomettumisen kielteiseksi puoleksi Vihavainen mainitsee Suomessa enimmäkseen Kekkosen presidenttikaudella vallinneen poliittisen kulttuurin, jossa suhteista Neuvostoliittoon muodostui keskeinen vallankäytön väline. Tämä kulttuuri synnytti poliittiseen kielenkäyttöön oman perinteensä, jossa kansallisen edun peruskiveksi ymmärretty totalitaarisen valtion luottamus korotettiin absoluuttiseksi arvoksi. Vihavaisen mukaan poliittinen kulttuuri hallitsi useimpia tiedotusvälineitä ja vaikutti omalla tavallaan näkemyksiin Suomen asemasta ja historiasta. (Emt., 312–315.) Jälkiviisauden, tai sanottaisiinko mieluummin keskustelun funktio onkin tuoda esiin erilaisia ajatuksia historiasta ja auttaa ihmisiä, jotka eivät itse ole kylmää sotaa kokeneet, ymmärtämään mennyttä aikaa.

Eräs haastateltavistani totesi, että on hämmentävää yrittää selittää nykypäivän ihmiselle, kuinka tutkimusajankohdan journalistiset jutut saatiin aikaiseksi. Yksi tämän työn

tekemisen suurimmista haasteista olikin taustoittaa itsensä tajuamaan lähes 40 vuoden takaista ilmapiiriä. Ymmärtämyksen syntyminen on suomettumisesta ja itsesensuurista kirjoitettujen lähteiden sekä ilmiöistä ihmisten kanssa käymieni keskustelujen varassa. Niinpä olen kiitollinen siitä, että vanhoja asioita on nostettu esille ja tutkittu – rakentavasti muotoiltu jälkiviisaus on nuorelle toimittajalle ja opinnäytetyön tekijälle oman ammatin historian hahmottamisen kannalta välttämätöntä. Kun vielä keskustelutan tässä työssä kylmän sodan aikana rakennettua journalismia sekä näitä juttuja kirjoittaneiden toimittajien haastatteluja lähdekirjallisuuden kanssa, olen uskoakseni saanut aikaiseksi monipuolisen katsauksen yhteen suomalaisen joukkoviestinnän historian merkittävään tapaukseen.

LÄHTEET

Aineistolähteet

Helsingin Sanomat 22.–28.8.1968

Kansan Uutiset 25.–28.8.1968

Uusi Suomi 22.–28.8.1968

Pertti Jotunin haastattelu 21.3.2006

Sisko Kiurun haastattelu 22.3.2006

Olli Kivisen haastattelu 20.3.2006

Kirjallisuus

BARTOSEK, Karel (2000): Toinen Eurooppa: kommunismin uhri. Keski- ja Kaakkois-Eurooppa. Teoksessa Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek & Jean-Louis Margolin, Kommunismin musta kirja. Rikokset, terrori, sorto. Helsinki:WSOY.

BÄCKMAN, Johan (2001): Pelkoa ja kiusantekoa – johdatus pehmeään sosialismiin. Teoksessa Johan Bäckman (toim.), Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia. Helsinki: WSOY.

CURRAN, James (2000): Rethinking Media and Democracy. In James Curran & Michael Gurevitch (ed.), Mass Media and Society. Third edition. London: Arnold (a member of the Hodder Headline Group).

DUBČEK, Alexander (1993): Viimeisenä kuolee toivo. Poliittiset muistelmat. Juva: WSOY.

ESSER, Frank (1998): Editorial Structures and Work Principles in British and German Newsrooms. European Journal of Communication. Volume 13. Issue 3. Pages 375–405.

GALTUNG, Johan & RUGE, Mari Holmboe (1999): The Structure of Foreign News. In Howard Tumber (ed.), News: A Reader. Oxford University Press.

HAATAJA, Lauri (1988): Jälleenrakentava Suomi. Teoksessa Seppo Zetterberg (toim.), Suomen historian Pikkujättiläinen. Helsinki: WSOY.

HAATAJA, Lauri – PIETILÄ, Jyrki – PIETILÄINEN, Tuomo (1996): Demokraattinen journalisti. Suuri suomalainen sillanrakennus maailman mahtavimmassa toimittajajärjestössä. Helsinki: WSOY.

HABERMAS, Jürgen (2004): Julkisuuden rakennemuutos. Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta. Tampere: Vastapaino.

HEMÁNUS, Pertti (1983): Journalistinen vapaus. Gaudeamus.

HENTILÄ, Seppo (2006): Kylmän sodan, muurien murtumisen ja uuden epävarmuuden aika. Teoksessa Seppo Zetterberg (toim.), Maailmanhistorian Pikkujättiläinen. Helsinki: WSOY.

HIRSJÄRVI, Sirkka – REMES, Pirkko – SAJAVAARA, Paula (2000): Tutki ja kirjoita. Helsinki: Tammi.

KIURU, Sisko (1997): KU:n kirjeenvaihtajan korpivaellus Moskovassa. Teoksessa Jouko Joentausta (toim.), Palstojen takaa. Yleinen lehtimiesliitto.

KIVIKURU, Ullamaija (1998): Koskaan et muuttua saa? Teoksessa Ullamaija Kivikuru & Jukka Pietiläinen (toim.), Uutisia yli rajojen. Ulkomaan uutisten maisema Suomessa. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.

KUNDERA, Milan (1983): Olemisen sietämätön keveys. Yhdestoista painos 2005. Loistopokkari. Helsinki: WSOY.

KUNELIUS, Risto (1999): Viestinnän vallassa. Johdatusta joukkoviestinnän kysymyksiin. Helsinki: WSOY.

KUSIN, Vladimir V. (1971): *The Intellectual Origins of the Prague Spring. The Development of Reformist Ideas in Czechoslovakia 1956–1967*. Cambridge University Press.

LEINO-KAUKIAINEN, Pirkko – NYGÅRD, Toivo – SALOKANGAS, Raimo (1988): *Helsingin Sanomat*. Teoksessa Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto & Raimo Salokangas (toim.), *Suomen lehdistön historia 5*. Kuopio: Kustannuskiila Oy.

LUOSTARINEN, Heikki (2001): *Virtuaali-Neuvostoliitto ja kylmän sodan voima*. Teoksessa Johan Bäckman (toim.), *Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia*. Helsinki: WSOY.

MÖRÄ, Tuomo (1999): *EU-journalismin anatomia. Mediasisältöjä muokanneet tekijät ennen kansanäänestystä 1994*. Helsingin yliopiston viestinnän laitos. Sarja 1A/2/1999.

PERKO, Touko (1988): *Sanomalehdistö sodan ja säännöstelyn puristuksessa 1939–1949*. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.), *Suomen lehdistön historia 3. Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle*. Kuopio: Kustannuskiila Oy.

PIETILÄ, Veikko (1997): *Joukkoviestintätutkimuksen valtateillä. Tutkimusalan kehitystä jäljittämässä*. Tampere: Vastapaino.

SAARINEN, Hannes (2006): *Demokratian kriisi ja toinen maailmansota*. Teoksessa Seppo Zetterberg (toim.), *Maailmanhistorian Pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY.

SALMINEN, Esko (2004): *Viestinnällä vallankumoukseen. ”Demokraattisen toimittajakoulutuksen” aika 1960-luvulta 1980-luvulle*. Kleio. Helsinki: Edita.

SALMINEN, Esko (1996): *Vaikeneva valtiomahti? Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä 1968–1991*. Kleio ja nykypäivä. Helsinki: Edita.

SALMINEN, Esko (1988): Sitoutumattomuuden ja laajenevan informaation aika 1950–1980. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.), Suomen lehdistön historia 3. Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle. Kuopio: Kustannuskiila Oy.

SALOKANGAS, Raimo (1988a): Kansan Uutiset. Teoksessa Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto & Raimo Salokangas (toim.), Suomen lehdistön historia 5. Kuopio: Kustannuskiila Oy.

SALOKANGAS, Raimo (1988b): Uusi Suomi. Teoksessa Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto & Raimo Salokangas (toim.), Suomen lehdistön historia 7. Kuopio: Kustannuskiila Oy.

SELUCKÝ, Radoslav (1970): Czechoslovakia: The Plan that failed. Thomas Nelson and Sons Ltd.

SHOEMAKER, Pamela J. & REESE, Stephen D. (1996): Mediating the Message. Theories of Influences on Mass Media Content. Second edition. New York: Longman Publishers USA.

SPARKS, Colin (1998): Communism, Capitalism and the Mass Media. London: Sage.

SUISTOLA, Jouni (1994): Kylmä sota paleltaa. Kylmän sodan alku Suomen johtavassa sanomalehdistössä. Jyväskylä: Gummerus.

TABORSKY, Edward (1961): Communism in Czechoslovakia 1948–1960. Princeton University Press.

TOMMILA, Päiviö (2001): Sanomalehdistön historia. Teoksessa Kaarle Nordenstreng & Osmo A. Wiio (toim.), Suomen mediamaisema. Helsinki: WSOY.

TOMMILA, Päiviö & SALOKANGAS, Raimo (1998): Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia. Kleio ja nykypäivä. Helsinki: Edita.

TORVINEN, Taimi (1982): Ulkomaisen sanomalehdistön historia. Viestintätutkimuksen seuran julkaisusarja n:o 6. Espoo: Weilin+Göös.

USKALI, Turo (2003): ”Älä kirjoita itseäsi ulos”. Suomalaisen Moskovan-kirjeenvaihtajuuden alkutaival 1957–1975. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

VALKONEN, Martti (1998): Suomettaminen jatkuu yhä. Moskovan-kirjeenvaihtajan näkökulma Suomen ja itänaapurin suhteisiin kolmannesvuosisadan ajalta. Helsinki: Tammi.

VIHAVAINEN, Timo (1998): Stalin ja suomalaiset. Helsinki: Otava.

VIHAVAINEN, Timo (1991): Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia. Helsinki: Otava.

VIHAVAINEN, Timo (1988): Hyvinvointi-Suomi. Teoksessa Seppo Zetterberg (toim.), Suomen historian Pikkujättiläinen. Helsinki: WSOY.

WERTH, Nicolas (2000): Valtio sodassa omaa kansaansa vastaan. Väkivaltaa, sortotoimia, terroria Neuvostoliitossa. Teoksessa Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek & Jean-Louis Margolin, Kommunismin musta kirja. Rikokset, terrori, sorto. Helsinki: WSOY.

ZACHOVALOVÁ, Lieko (1998): Prahan ääni. Muistelmia. Helsinki: Edita.

LIITE 1

Haastattelurunko

Toimittajan oma tausta ja työpaikan tausta

Milloin aloitti toimittajana työskentelyn?

Työura kokonaisuudessaan?

Missä ollut töissä ennen Tšekkoslovakian miehityksen vuotta 1968?

Missä lehdessä töissä miehityksen aikaan?

Kuinka pitkään kaiken kaikkiaan työskenteli toimittajana?

Miten kuvailisi omaa poliittista taustaansa?

Oliko lehden poliittisella taustalla merkitystä valintaan työpaikaksi?

Työskentelyolot

Missä maassa toimittajana Tšekkoslovakian miehityksen aikaan?

Maan lehdistöteoria, journalistinen kulttuuri?

Miten hyvin tiedosti kulttuurin työssään?

Lähdekäytännöt?

Mitä lähteitä tarjolla?

Mitä lähteitä tarjolla olevista käytti?

Lähdekritiikki?

Työn mahdolliset esteet?

Puuttuiko Suomen/asemamaan valtiovalta työhön? Miten?

Puuttuiko kotitoimitus työhön? Miten?

Tšekkoslovakian miehitys

Oliko tapahtuma yllättävä?

Milloin tulevasta alkoi omasta mielestä näkyä merkkejä?

Kuinka päätyi kirjoittamaan tapahtumista?

Käskeytötoimituksesta?

Asia asemamaassa paljon esillä?

Raportointityö?

Mitä kirjoitti miehityksestä?

Miten kirjoitti miehityksestä?

Miksi kirjoitti niin kuin kirjoitti?

Millaista valintaa teki, ottiko kantaa, kirjoittiko rivien väliin tms.?

Millaisia lähteitä oli tarjolla?

Mitä lähteitä käytti ja miksi?

Keitä olivat esim. länsimaiset tai Moskovan tarkkailijat, joita jutuissa nimetty lähteiksi?

Keneltä tulivat huhut, joita jutuissa myös käytettiin lähteinä?

Lähdekritiikki?

Miksi useissa jutuissa lähde epämääräinen?

Poikkesiko miehitystapahtuman aika normaalista työajasta?

Rikkoiko päivittäisiä rutiineja?
Tuliko työpäivistä tavanomaista pidempiä?
Tuliko työstä palautetta?
Kuka antoi?
Miten antoi?
Tapahtumien aikana vai niiden jälkeen?
Puuttuiko kotitoimitus juttujen sisältöön, esim. otsikointiin?
Kuinka pitkään tapahtumista kirjoittelu jatkui päivittäisenä?
Millaisen merkityksen antaa Tšekkoslovakian miehityksestä raportoiselle ajatellen koko työuraa?

Suomettuminen ja itsesensuuri

Suomettuminen omin sanoin?
Itsesensuuri omin sanoin?
Harjoittiko itsesensuuria toimittajan uralla?
Miten se ilmeni?
Tšekkoslovakian tapahtumien raportoisessa?
Mistä itsesensuuri johtui?
Historian osuus itsesensuuriin (esim. idän pelko)?
(Suomen) valtiovallan palautteen osuus itsesensuuriin?
Kotitoimituksen palautteen osuus itsesensuuriin?
Suomettiko Tšekkoslovakian miehitys suomalaista lehdistöä?